

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNDE
GALATA BANKERLERİNİN ROLÜ**

ŞEYMA PEKER

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

TEMMUZ 2018

**SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNDE GALATA
BANKERLERİNİN ROLÜ**

Şeyma PEKER

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMMUZ 2018

Şeyma PEKER tarafından hazırlanan “Sultan Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesinde Galata Bankerlerinin Rolü” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TARİH Anabilim Dalı YAKINÇAĞ TARİHİ Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail CANSIZ

Tarih Eğitimi, Gazi Üniversitesi

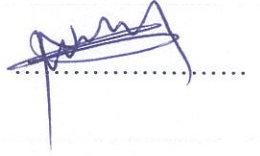
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan: Prof. Dr. Mustafa TURAN

Tarih Bölümü Anabilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

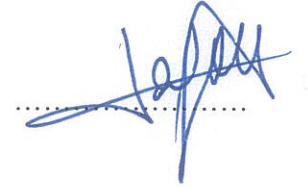
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Togay Seçkin BİRBUDAK

Tarih Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 25/07/2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

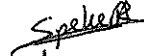
Prof. Dr. Saliha AĞAÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeyma PEKER

25/07/2018

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİNDE GALATA BANKERLERİNİN ROLÜ
(Yüksek Lisans Tezi)

Şeyma PEKER

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2018

ÖZET

Bu çalışmayla, 1876 yılında yaşanan Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi vakası ve darbenin sebeplerinin mâli durum çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada ekonomik hayata Galata Bankerlerinin girişi, rolleri ve Osmanlı siyasetindeki etkilerine de yer verilmiştir. Hâdisenin nasıl olduğunu daha iyi anlamak için Sultan Abdülmecid dönemindeki ekonomik durum ve Sultan Abdülaziz dönemi hükûmetleri ve mâli duruma değinilmiştir. Konunun araştırılması sırasında dönemin eserleri olan kaynaklar ve gazetelerden, arşiv belgeleri ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır. Kırım Harbinden sonra mâliyede içinden çıkılmayan her durumda dış borçlanmalara teşebbüs eden Osmanlı Devleti, borçlanmaları alışkanlık haline getirmiştir. Hem dışarıdan alınan borçlara aracılık eden fakat dışarıdan alınması mümkün olmayınca da içerde borç veren Galata bankerleri hem haksız kazanç sağlamışlar hem de mâli durumun giderek bozulmasına sebep olmuşlardır. Burada kâr elde etmelerini sağlayan en önemli unsurlardan biri de sürekli değeri düşen kaime (kâğıt para) olmuştur. Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında yanında bulunan Şehzade Murat Efendi, giderek bir dikta rejimine dönüşen Sultan Aziz yönetiminden soğumuş görünen Avrupa gözünde, tabiri caizse 'iyi bir ortak' olarak görünmüş ve seyahatten itibaren veliaht, borçlanmaları artırarak ve Yeni Osmanlılar ile birlik halinde tahta çıkmanın planlarını yapmaya başlamıştır. Şehzâdenin borçlanmaları genel itibariyle bankerler tarafından sağlanmış, öyle ki; borçlarını tahsil edebilmek için Murat Efendi'nin tahta çıkmasını elzem görmeye başlamışlardır. Alacaklı bankerler, meşrutiyet talebi artan Yeni Osmanlılar ile aynı yolda müttefik olmuşlar ve menfaatleri icabı beraber hareket etmişlerdir. Tüm bu süreç, denge politikasını Rusya'dan yana belirleyen Sultan Abdülaziz ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa için felakete doğru hızla giden bir yola dönüşmüştür. Moratoryum (borçları erteleme) kararı ile yolun sonu iyice yaklaşmıştır.

Bilim Kodu : 116114
Anahtar kelimeler : Sultan Abdülaziz, Banker Hristaki, Moratoryum, Sultan Murat, Dış Borçlanmalar
Sayfa Adedi : 119
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi İsmail CANSIZ

THE ROLE OF GALATA BANKERS IN THE DETHRONEMENT OF SULTAN ABDULAZIZ

(Master Thesis)

Şeyma PEKER

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

July 2018

ABSTRACT

With this work, it is aimed to investigate the case of dethronement of Sultan Abdulaziz which occurred in 1876 and reasons of the coup d'état on the basis of financial status. In this work, the access of the Galata Bankers to the economical life, their roles and influences on the Ottoman Politics are also included. The economical situation in the reign of Sultan Abdulmecid, the financial status and the governments in the reign of Sultan Abdulaziz are also mentioned in order to understand better how the incident occurred. During the research of the subject, the resources and newspapers which were the works of the period were received from the archive documents and research works. After the Crimean War, the Ottoman Empire, which attempted to borrow foreign debts in every situation that could not be solved in the finance, made the borrowings a habit. Galata bankers, who were both the intermediaries of the foreign debts and the lenders inside when it was not possible to get them from the outside, derived improper benefits and caused the financial disruption gradually. One of the most important factors that enabled them to earn profits was banknotes, which was constantly losing its value. Prince Murat Efendi, who accompanied Sultan Abdulaziz during his travel to Europe, appeared to be a 'good partner' in the eye of Europeans who were alienated from the Sultan Abdulaziz's reign, which gradually became a dictatorial regime. The beginning from the traveling, the heir apparent Murat Efendi started to make plans to get the throne in union with the New Ottomans by increasing the debts. These borrowings were generally provided by the bankers. So the bankers began to see that the enthronement of Murat Efendi was really necessary to collect their debts. Since the target was the same, they became allied with the New Ottomans and they acted together in the same way. This whole process turned into a path that leads to a rapid disaster for Sultan Abdulaziz and Grand Vizier Mahmut Nedim Pasha, who were determined to maintain the balance policy with Russia. With the decision of moratorium (delaying of the payment), they were at the end of the road.

Science Code : 116114
Key Words : Sultan Abdulaziz, Banker Hristaki, Moratorium, Sultan Murat, Foreign Borrowings
Page Number : 119
Supervisor : Ass. Dr. İsmail CANSIZ

ÖNSÖZ

Tarihimizin en netameli dönemlerinden biri, Sultan Abdülaziz dönemidir. Bu devrin en az bilinen kısmı, Padişahın tahttan indirilmesinin perde arkasıdır. Bu kısmın en can alıcı noktası da sultanın hal'indeki Galata bankerlerinin rolüdür. Biz bu konuyu incelemeye karar verdiğimizde, meselenin bu kadar derin ve sıkıntılı olduğunu mevzunun içine girince daha iyi anladık.

İncelediğimiz belgeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin ettik. Bunları değerlendirirken elimizden gelen hassasiyeti göstermeye çalışarak ortaya çıkan sonucu tarafsız bir gözle sergilemeye çalıştık.

Tezin birinci bölümünde bankerlerin kimliği, ticaret anlaşmalarının etkisiyle Sultan Abdülmecid döneminde başlayan mâli bozulma ve Kırım Harbi'ndeki ilk dış borçlanma anlatılmıştır. Paris Anlaşmasının devamında borçlanmaların sürekli hâle getirildiğine değinilmiştir.

İkinci bölümde, Sultan Abdülaziz döneminde de alışkanlık haline gelen dış borçlanmalar ve bu borçlanmalara vesile olan bankerler; onların kârlı faaliyetleri ve devletin gittikçe bozulan mâliyesi anlatılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde de Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme süreci, bu sürece nasıl gelindiği ve Şehzâde Murat'ın neden ve nasıl tahta çıkarıldığı; bunun için bankerlerin kimlerle ve nasıl müttefik oldukları ifade edilmiştir.

Tezin sonunda yer alan ekler kısmında bazı belgeler, orijinal ve bugünkü harflere çevrilmiş hâlîyle verilmiştir. Bu yönüyle tezin özgün bir çalışma olmasına gayret edilmiştir.

Bu çalışma ile hedeflenen, Galata bankerlerinin 19. yüzyılda Osmanlı iktisadi faaliyetlerine etkisi ve bu çerçevede Osmanlı mâli durumunun anlatılması, bunun etkisiyle bankerlerin Sultan Abdülaziz'in darbe ile tahttan indirilmesinde bir rollerinin olup olmadığının araştırılıp sonuçlarının ortaya konmasıdır.

Çalışmalarım boyunca tez konusunu belirlememde ve yön tayininde katkısı olan danışmanım Sayın İsmail CANSIZ'a, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına ayrıca tez çalışması sırasında yardımcı dokunan kuzenim Tuba PEKER'e ve maddî-manevî desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyma PEKER

Temmuz-2018/ANKARA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	viii
1.GİRİŞ	1
2.SULTAN ABDÜLMECİD DÖNEMİNDE MÂLİ DURUM.....	3
2.1.Bankerlerin Kimlikleri ve Faaliyetleri	3
2.2.Kırım Harbi Sırasında Alınan Borca Giden Yol.....	6
2.3.İlk Bankalar, Kaime ve Dış Borçlanmalar	8
3.SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ BORÇLANMALARI ve BANKERLER	21
3.1.Borçlanmaların Alışkanlık Hâline Gelmesi ve Sonuçları.....	21
3.2.Fuat ve Âlî Paşaların Ölümü ile Değişen Siyasi-Ekonomik Durum.....	31
3.3.Sultan Abdülaziz'e Sunulmak Üzere Hazırlanan Layihalar	46
4.SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ	51
4.1.Darbeye Giden Süreç: Moratoryum (Borçları Erteleme).....	51
4.2.Darbecilerin Kimlikleri ve Darbeye Katılma Sebepleri.....	63
4.3.Hal' Olayı, Sultan Abdülaziz'in Serveti ve Banker Hristaki	67
5.SONUÇ	83
KAYNAKLAR	87
EKLER.....	93
ÖZGEÇMİŞ	119

SİMGELER ve KISALTMALAR

Kisaltmalar	Açıklamalar
A. MKT. MHM	Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı
BEO	Bab-1 Âlî Evrâk Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev	Çeviren
HR. MKT	Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi
HR. SFR. 3.	Hariciye Nezareti Londra Sefareti
HR. SYS	Hariciye Nezareti-Siyasi Evrâkı
HR. TH.	Hariciye Nezareti-Tahrirat
HR. TO.	Hariciye Tercüme Odası Evrâkı
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.DH.	İradeler Dâhiliye
İ.DUİT	İradeler Dosya Usulü
İ. MMS.	İrade-Meclis-i Mahsus
O.L.	Osmanlı lirası
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y. EE.	Yıldız Esas Evrâkı

1. GİRİŞ

Avrupa'da başlayan sanayi devriminin etkisi Osmanlı topraklarına da ulaşmıştır. Değişen ekonomik ve siyasi sistem içinde Osmanlı Devleti de bazı reformlara ihtiyaç duymuştur. Ancak özellikle de hazinede yaşanan bazı aksaklıklar Osmanlı'nın Avrupa'daki gibi bir mâli sisteme ne kadar uyum sağlayabildiğini düşündürmektedir. Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde tahtta Sultan Abdülmecid vardı. Bu fermanın 17 yıl sonra ilan edilen ve hazırlanmasında devletin hiçbir katkısının olmadığı Islahat Fermanı ile gayrimüslimler, Müslümanlarla eşit konuma sahip oluyor hatta ayrıcalıklı hâle getiriliyordu. Osmanlı Devleti, lehine biten Kırım Harbi sonrası olumlu atmosferi korumak için harp sonrası imzalanan Paris Anlaşması'na bir madde olarak Islahat Fermanı'nı ekledi. Bu sonuçla Rusya kesin bir mağlubiyetle harbi sonlandırmış ancak bu netice, Rusya'yı Balkanlardaki Panislavist politikayı devam ettirmekten alıkoymamıştır. Savaşın 5 yıl sonra Sultan Abdülmecid'in kardeşi olan Sultan Abdülaziz tahta çıktı. Devletin büyük Kırım Harbi sebebiyle borçları vardı ve ödemesi devam ediyordu. Avrupalı ülkeler savaşta Osmanlı'nın yanında yer almıştı ama borçlardan Devlet-i Âliyye mesuldü. Buna rağmen Sultan Abdülaziz Osmanlı donanmasını dünyanın en iyi üçüncü donanması, orduyu ise en iyi dördüncü ordu haline getirdi. Osmanlı tarihinde ilk ve son defa Avrupa ülkelerini ziyaret eden ve atası Yavuz Sultan Selim'den 300 yıl sonra ilk defa Mısır'a ayak basan Osmanlı padişahı yine Sultan Aziz'dir. Fakat hiç şüphesiz tahtta olduğu dönemde Tanzimatçı ve liyakat sahibi devlet adamları Âlî ve Fuat Paşaların öldüğü 1871 tarihi itibarıyla bir buhran dönemi baş gösterecekti.

Sultan Aziz'in son 5 yılı çok istikrarsız hükûmetlerle geçti. Kendisi aynı zamanda orduyu iyi biliyordu. Berlin ziyareti sırasında Alman ordusunu gördüğünde olası bir Fransız-Alman savaşında Prusya ordusunun kazanacağını tahmin ederek ne kadar tecrübeli bir asker olduğunu ispatlamıştı. Sık sık donanmasını ve ordusunu ziyaret eden, ordusu tarafından da sevilen bir padişahı. Fakat ordusunun başında yanlışları olduğu halde defalarca seraskerliğe getirdiği Hüseyin Avni Paşa vardı. Bu paşa görevden defalarca el çektiliği için padişaha içten içe bir kin besliyor ve her fırsatta Sultan'dan intikam alacağını yakınındakilere söylüyordu. Ona bu fırsatı veren, haksız kazanç elde etmeye çalışan Mahmut Nedim Paşa Hükûmetleri oldu. Çünkü bu sadrazam, hazineden hak etmediği bir kazanç sağlayarak devletin mâli durumuna zarar veriyor ve ülkenin istikrarına hâlel getiriyordu. Sultan Aziz'in hazineyi israf ettiği yönünde tartışmalar başladı. Yaşananlarda, Galata Bankerleri ile birlikte hareket eden Şehzade Murat Efendi'nin tahta

çıkabilmek için bir hayli borç almış olması ve bunun sonucunda bankerlerin Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmeye çalışması da etkili oldu.

11 Mayıs 1876'da yaşananlardan dolayı yükseköğrenim talebeleri Dolmabahçe Sarayı önünde bir araya gelip padişahı bazı taleplerde bulundular. İstekleri; sadrazamlığa Mütercim Rüştü Paşa'nın, seraskerliğe yine Hüseyin Avni Paşa'nın, devlet nazırlığına Mithat Paşa'nın ve Şeyhülislamlığa ise sâbık saray imamı Hayrullah Efendi'nin getirilmesiydi. Aynı kabinede yer alan bu dörtlü vakit kaybetmeden darbe hazırlıkları yapmaya başladılar. Bu darbeyi tereddütsüz yapmaya niyetli olan Hüseyin Avni Paşa idi. O vazgeçse, belki diğerleri de vazgeçebilirlerdi. Bu arada Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar-Jön Türkler) öncülüğünde talep edilen meşrutiyet, artık herkes tarafından bilinir olmuştu. Sultan Aziz'in ise bu meşrutiyet talebini duymazlıktan geldiği iddia ediliyordu. Böylelikle darbeciler Sultan'ı tahttan indirmek için yeni ve meşru bir sebep icat etmişlerdi. Halkın meşrutiyet talebini yerine getirmeyen Sultan, derhal tahttan indirilmeliydi. Kabine değişikliğinin 18. günü (30 Mayıs 1876), Sultan Aziz'in tahttan indirildiği gün olarak tarihe geçti. Kayıtlar, cuntanın içinde İngiliz Büyükelçi Sir Henry Elliot'un da olduğunu göstermektedir. Galata Bankerlerine çok miktarda borcu olan veliaht şehzade Murat Efendi de darbeden haberdardır. Onun borçları darbenin asıl sebebi olarak gösterilmektedir. Çünkü bankerler borçlarını tahsil edebilmek için Şehzade Abdülhamid Efendi'nin kefil olmadığı Şehzade Murat Efendi'yi tahta çıkarmaktan başka çare bulamamışlardı.

2. SULTAN ABDÜLMECİD DÖNEMİNDE MALİ DURUM

2.1. Bankerlerin Kimlikleri ve Faaliyetleri

Genellikle Galata semtinde faaliyet gösterdikleri için Galata bankerleri olarak anılırlar. En ünlüleri Camondolar, Baltazzi ailesi, George Zarifi, Hristaki Zoğrafos ve Rothschildlerdir.

Bankerler, borsa faaliyetlerinin başından itibaren merkezde yer almış ve borsanın kaderinde iyi-kötü önemli rol oynamış bir meslek grubudur (Fertekliçil, 2000: 39). Galata'da yerleşik, para alışverişi ve kredi işi yapan gayrimüslim tüccarlar bu isimle anılır (Uzmay, 2006). Hazine zaman zaman beliren açıklar, bankerlerden alınan kısa vadeli avanslar ile kapatılmıştır. Aynı zamanda bankerler padişaha ait hazinenin açıklarını kapatmak için de kredi sağlamışlardır (Kazgan, 1983). Lügate göre sarraf, sarf eden harcayan demektir. Ermeni ve Yahudi olan bu adamların padişahlar, şehzadeler, devlet adamları ve hatta memurlar adına keseler dolusu paraları harcamış ve kâr elde etmişlerdir. Para ile saraylara, konaklara dâhil olan ve nüfuz eden, padişahları savaşa bile teşvik ettikleri söylenen kesimdir. Sarraf kelimesine 15. yüzyılda, mültezimlerin borç kalıntılarını gösteren mâliye defterlerinde rastlanmaktadır. Tüm aramalara rağmen adı geçen yüzyıldan önceki zamanlara ait belge ve kayıtlarda sarraf adına rastlanmamıştır (Sevgen, 1968/69).

Devlet tebaası olan sarraflardan nasıl borç alır ve faiziyle geri öder, anlamak mümkün değildir. Devrin şartları içerisinde olay ele alındığında, herkesin parasını değiştirme imkânına sahip olamaması, 'sarraf' denen bu zümreye ilk defa kazanç kapısını açmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin 'Mâliye 17892' numarasında kayıtlı olan 'Mültezim Zimmet Defteri' sarraflar konusunda bilgi veren ilk belgedir (Daşdemir, 1999).

16. yüzyıl itibariyle piyasalarda Yahudi sarrafların faaliyetleri azalırken, Rumlar ve ikişer kişilik ortaklıklarla çalışan Ermenilerin rolü artmaktaydı (Pamuk, 2017: 115).

17. yüzyıl üzerine yazdığı bir eserinde Daniel Dessert, "sıfırdan zengin olmuş, vurguncu" gibi kötü lakaplarla isimlendirilen aşağılık bankerler efsanesini kabul etmez ve bu para babalarını kudretli bir ortamın ve uzun bir sürecin ürünü olarak niteler. Hayatlarını ve servetlerini riske atan sarraflar zaten zengin kişilerdi ve uluslararası ticareti idare ediyorlardı (Jamgoçyan, 2013/2017: 26-27).

Sanayi Devriminin ilk yıllarında sanayi işletmelerini bankalar ve bankerler finanse ederek kazançlar sağlamışlar, firmaya ve sektöre bağlı kalan yatırımları ile yüksek riskler altına girmişlerdi. Bunun sonucunda da büyük banka ve banker iflasları baş göstermişti. Bu olay yeni bir tip banker ve bankacılığın ortaya çıkmasına sebep olacaktı ki, bunun da en iyi örneği Rothschild ailesi ile Pereire ailesinin banka ve bankerlik faaliyetleridir (Kazgan,

2014: 365). Gayrimüslimlerin devletin siyaset ve iktisadı üzerinde etkili olmalarında padişah analarının çoğunluğunun yabancı, mesela Rus, Leh, Macar, hatta Yahudi olmalarının büyük payı olsa gerektir. Bu valide sultanlar saray işlerinde bu insanları aracı olarak kullanmışlardır. Bu insanların, Osmanlı tarihinde oynadıkları bu büyük role rağmen, bugün haklarında sentezleştirilmiş bir bilgi mevcut değildir. Galata bankerlerinin Türk iktisat hayatındaki asıl rolü, Batı'daki Sanayi İnkılâbı ile başlar. Osmanlı Devleti'ne Avrupa'nın uyguladığı merkantilist politikalar sayesinde, azınlıklardan oluşan bir finans burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Bu etkinliğin en güçlü tarafını ise Galata Bankerleri oluşturuyordu (Daşdemir, 1999).

18. yüzyıla kadar bankerler daha çok Yahudilerden oluşurken yavaş yavaş Ermeni ahali ve Rumların eline geçti. Merkantilizmin önemli bir ithâlât pazarı haline getirdiği başkentte Rumlar bu kentin toptancı ve büyük ticaretini ele geçirdikleri gibi Galata ve civarında yüzden fazla bankerlik kuruluşları ile devletin iktisadi hayatına hükûmet merkezindeki üstünlükleri ile el koymaya başlamışlardır (Kazgan, 1983).

Örgütlü bir borsa etkinliği olmadan önce, yabancı taşınabilir kıymetler ve onu takip eden Osmanlı borçlarını temsil eden eshâm ve tahviller üzerinde tasarruf hakkına sahip ve spekülâtorlerce gerçekleştirilen işlemlere, bir kısım sarraf ve bankerler aracılık ediyorlardı. Bunlar arasında sonradan Galata Bankerleri olarak tanınan Levanten¹ ve azınlık gruba mensup bankerler, ticârî mal işi, komisyonculuk ve daha sonra devletin vergilerini toplama faaliyetiyle de uğraştıkları ve büyük tecrübeler kazandıkları için, menkul kıymet ticaretini de geleneksel meslek kuralları dışında, ciddi hiçbir düzene tabi olmadan ticârî mal işi gibi, geniş bir hareket serbestîsi içinde yürütmüşler ve bunu yaparken yabancılara ve onların yanında azınlıklara özgü ayrıcalıklardan yararlanmışlar ve zamanla şahsi bankerlik ilişkileri içinde finanse ettikleri Osmanlı sarayını ve devlet adamalarını da etkilemiş senet ve para ticaretinde karşılaştıkları engelleri, yasakları kolayca aşmışlardır (Fertekligil, 2000: 35-36).

19. yüzyıldan evvel daha çok sarraf olarak bilinen bankerler, Osmanlı Devleti'nin başkentinde Bâb-ı Âli ihtiyaçlarını karşılamak ve mâli açığı kapatmak için devlete yardım ederlerdi. Sarraflar, Osmanlı'nın düzgün gelir sağlamadaki yetersizliği ve güçlü bir vergi yönetiminin olmaması sebebiyle daha da önem kazandı. Yaptıkları işin doğası gereği sultana ve paşalara sadık olan bu insanlar, tahtın hayatta kalmasını temin ediyorlardı

¹Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş ve evlenerek soyu karışmış olan Avrupa asıllı olan kimseler (Köse, 2001).

(Jamgoçyan, 2013/2017: 14, 26). Banker ve sarraflar -Alleon, Baltazzi, Zarifi, vs.- başmültezimlik unvanıyla Avrupa piyasalarından % 6 veya % 7'yi aşmayan faiz hadleri ile para temin edip İstanbul'da Osmanlı Devleti'ne % 20'yi aşmayan faiz hadleri ile ödünç vermişlerdir (Kazgan, 2005b: 74). Osmanlı döneminde faizle borç para veren ve para piyasalarında uzmanlaşan kişilere sarraf denirdi. 1789 sonrası İstanbul'daki Fransız tüccarların yerlerini aldılar ve poliçe ticaretinin önemli bir bölümünü de yürütür hâle geldiler. Böylelikle sarraflar piyasada uzmanlaşmış, uluslararası bağlantılarını kurmuş, İstanbul'da bir finans burjuvazisinin temellerini atacak büyük ölçekli sermayedarlara dönüştüler. Sarraflar, ilk bankalarını ancak 1840'larda kurabildi, ancak bu tarihten evvel de Galata bankerleri olarak anılmaya başladılar (Pamuk, 2017: 115-116).

Osmanlı Devleti'nin ekonomi düzeni Batı'nın hâlâ altın ve gümüş paraya dayalı çift metalli ve altın giriş-çıkış noktaları yönetimini üstlenmiş olan merkez bankacılığı sistemine dayandığı için araya giren Galata bankerleri Avrupa finans dünyasındaki itibarlarını kullanarak dolaylı ve dolaysız borç senetleriyle Osmanlı dış ticaretinin yürümesini sağlıyorlardı (Kazgan, 1995: 45).

İngiliz gazeteci ve diplomat Urquhart'ın deyimiyle bankacılığın başlangıç ve temeli olan sarraflık Türkiye'de Ermenilerin elindedir. Hatta Ermeniler servetleriyle, işgüzarlıklarıyla bir sadrazam seçtirmek güce bile sahiptirler (Yücekök, 1968: 381-425).

Galata bankerlerinin en parlak dönemi Osmanlı dış borçları ile Kırım Harbi yıllarında başlamış ve Osmanlı mâli iflasının ilanı olan Muharrem Kararnamesi ile 1881'de sona ermiştir (Uzmay, 2006). Yani bankerler devletin borca ihtiyacı olduğu müddetçe çarklarını döndürüp hem devletin mâli ihtiyacını karşılayan hem de bundan kendilerine kâr elde eden kişiler haline gelmişlerdir.

Galata'da toplanmış olan bankerler, saray ve çevresinin yanı sıra 1850'lerden itibaren ilişkilerini daha geniş tabanlara yaymaya başlamışlardır. Batı sermaye çevreleriyle ilişkileri sağlam olan bu bankerler, devletin mâliyesini denetimleri altına alacak girişimleri de sergilemekten geri durmamışlardır. 1842'de 'Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları' adıyla bir teşkilat kurmuş ve devlet gelirlerini toplamayı üstlenmiştir (Daşdemir, 1999: 465-476).

Yüzyıllarca gümrükler ve darphanelerin işletmeleri babadan oğla geçercesine belli Rum ve Ermeni ailelerinin idaresi ve işletmesinde kalmıştır. İçinde Galata bankerlerinin de olduğu yabancı alacaklıların kurdukları Düyûn-ı Umûmiyye idaresi zamanla Mâliye Bakanlığı'ndan bile daha güçlü duruma gelmiştir (Köse, 2001). Sonuçta sarraf-başılar²

²Sarrafbaşılık devletin en büyük servetlerinin kapısını açan bir pozisyon, bezirgânbaşılık görevi ise Osmanlı Hükümetinin mal tedarik hizmetlerinin başı demektir. (Jamgoçyan, 2013/2017: 40) Borçlanma ile bir bağ

incelendiğinde onların devletin tehlikeli işlerine, esrarlı ve karanlık bağlantılarına dâhil olmuş kişiler olarak görülür. Ancak devlet için kolay bir avdırlar; devletin bekası mazeretleriyle suçlu sayılıp katledilmeye doğru bir yolculuğa da çıkabilmeleri de olağan bir durumdur (Jamgoçyan, 2013/2017: 29). Galata’da faaliyet gösteren banker ve tüccarlar bir ucu Amerika’ya kadar uzanan dünya ticaretinde söz sahibi olmuş ve uzmanlaşmış kişiler olarak Osmanlı Devleti’nin Fatih döneminden başlayarak, tarihin tozlu raflarına kalkana yakın günlere kadar görevlerini sürdürdüler (Kazgan, 1995: 28).

2.2. Kırım Harbi Sırasında Alınan Borca Giden Yol

Sultan Abdülaziz döneminde yaşanan mâli bunalımları anlayabilmek Sultan Abdülmecid dönemine, bunu da anlayabilmek için önce 1838’de İngiltere ile Balta Limanı ve devamında diğer Avrupalı ülkelerle imzalanan ticaret sözleşmelerinin içeriğine bakmak gerekir. Çünkü ilk dış borç alımında ve devamında alışkanlık haline getirilen borçlanmaların öncelikli sebepleri arasında bu anlaşmalar gösterilir.

Balta Limanı Sözleşmesi 1 Mart 1839’da yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya göre bundan böyle mal satışı ya da nakliyat için izin istenmeyecekti. Böylelikle gümrük vergileri azalacak, yabancı mallar çok ucuz yollarla Osmanlı pazarlarına girebilecektir. İthalat bedeli yalnızca % 5 olacaktı (Yücekök, 1968). Anlaşmanın sebep olduğu olumsuz dış ekonomik ilişkilerin etkisi altında kalan Osmanlı Devleti, iç borçlar almış, yeni kaimeler çıkartmış bunun için de Galata bankerlerinden temin edilmiş toplamı 15 milyon sterlinlik (16,5 milyon Osmanlı lirası) bir borç yükünü üzerine almıştı (Özdemir, 2010: 45).

Anlaşma sayesinde İngilizler ‘en ziyade müsaadeye mazhar millet’ olacaklardır. Öyle ki İngiltere’de Avam Kamarasında 1849 yılında sözcü Palmerston şöyle demişti “siyasi anlamda Türkiye’nin bağımsız olması büyük bir önem taşıyorsa ticârî anlamda da bu ülkedeki menfaatlerimiz inkâr kabul etmez. Hiçbir ülke ile ticaretimiz Türkiye ile olduğu kadar liberal ve avantajlı değildir” (Yücekök, 1968). Anlaşma, ithâlât vergilerini düşürürken (% 5 idi) ihracat vergilerini % 12 olarak korumuştur. Bu uygulama hammadde üretenlerin ve Osmanlı’dan ithal ettiği ihraç ettiğinden çok olan ülkelerin işine gelmiyordu (Belin, 1865/1999: 489). O halde Osmanlı Devleti tüm bu zararlara rağmen anlaşmayı neden imzaladı ve sonuçlarının mâliyesini olumsuz etkileyeceğini bildiği halde neden bazı

olmayan sarraflara köşe sarrafı denir. Sarraflık her zaman köşe sarrafı boyutunda kalmamış, bazıları faaliyet alanını genişleterek bankerlere benzer bir konuma ulaşmışlardır. Daha da önemlisi, Osmanlı maliyesi ile ilgili işlerde yer alıp ‘devlet sarrafı’ unvanını kazanmışlardır (Fertekligil, 2000: 40).

ticârî imtiyazlar verdi?

Sanayi devrimi sonrası Avrupalı ülkeler, serbest ticaret alanı olabilecek dış pazarlar aradılar. Osmanlı ise gelirini daha çok askeri fetihlerle sağlıyordu. Bu gelirler kaybedilince Avrupa'nın askeri teknolojisinden de yoksun olan devletin mâli durumu kötüleşti. Rüşvetin artışı ve iltizâm sistemi zulmünün sebep olduğu iç isyanlar, içerde de hammadde üretiminin kontrolünün tüccar-tefecî sınıfında olması ve bu sebeple bu sınıfın Batı kapitalizmine çıkar yolu ile bağlanması gibi sebepler Osmanlı'yı bu anlaşmayı imzalamaya mecbur eden sebeplerin başındadır (Yücekök, 1968). Sanayi İnkılâbı ile Batı, finans sorununu banka aracılığı ile hallederken, çağdaşı olan Osmanlı Devleti ise banker ve sarraflardan istifade etmekteydi. Bu durum finansın mâliyetini arttırdığından, Osmanlı sanayisi çağdaşı Batılı sanayilere yaklaşamamıştır. Bu durumdan en kârlı çıkan kesim, hiç kuşkusuz Galata'da yerleşmiş olan sarraf ve bankerler olmuştur (Daşdemir, 1999).

Anlaşmanın sebeplerinden biri de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile başa çıkılamamış olmasıdır. İngiltere, bu meselede Osmanlı Devleti'ni desteklemiş ve bunun karşılığında, 1838 ticaret sözleşmesiyle, ticaret yasakları, tezkere ve yedd-i vâhit usulleri kaldırılmıştır (Ülman, 2002: 102).

Ekonomi tarihi bakımından Tanzimat Fermanının sağladığı fayda, alacaklı haklarının eskiye oranla daha fazla korunması olarak anlaşılır. Bu sayede, Osmanlı topraklarına gelen mallarla birlikte Avrupa finans kapitali de girmeye başladı. Avrupa ile pazar birliğini sağlamak için 1838-1839 yıllarında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret anlaşmaları ile birlikte Avrupa finans kapitali de, bütün kurum ve ilkeleri ile Osmanlı topraklarına girmeye başladı (Kazgan, 1995: 42). Ayrıca anlaşma aynı koşullarla 1838-1858 yılları arasında tüm Avrupa devletleri ve Brezilya ile de imzalanmıştır (Tunçel ve Yıldırım, 2014: 1-26).

Böylelikle Osmanlı topraklarında yürürlükte olan her türlü tekeller kaldırılıyor, sadece dışarıdan gelenler değil yerli halk da her türlü alma satma hakkına sahip olacaklardı. Yedd-i Vâhit denilen tekel usulünün kaldırılması serbest ticaret akımını ülke içinde hâkim kılan en önemli unsur olmuştur. Yabancılar için faydalı bir adım olsa da bu önemli değişim sonucu Osmanlı idaresi çok önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakılmış ve yedd-i vâhit usulünün kaldırılması daha sonraları dış borçlanmalara yol açan bir mâli buhranın temeli olmuştur. Bu durumda serbest ticaret Türkiye'sini, sınırlı ticaret Rusya'sına karşı Kırım Harbi'nde desteklemek İngiltere çıkarları açısından da bir borçtu (Yücekök, 1968). Nitekim İngiltere, Kırım Harbi'nde Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyecek ve Rusya'nın savaşı kaybetmesine sebep olacaktı.

2.3. İlk Bankalar, Kaime ve Dış Borçlanmalar

Sultan Abdülmecid tahta çıktığında devletin mâli ve idari durumu pek iç açıcı değildi. Düzgün bir vergi sistemi yoktu. Eyalet valileri, resimleri ve vergileri istedikleri gibi kafalarına göre belirliyorlardı (Karal, 2007: 200). Osmanlı parası kısa süre içinde çok değer kaybetmişti. 1814'te 23 Osmanlı kuruşu 1 sterlin ederken, Tanzimatın ilan edildiği 1839'da 104 kuruş 1 sterlin ediyordu (Pamuk, 2017: 112). Yani çeyrek yüzyılda Osmanlı parası sterlin karşısında 81 kuruş kaybetmişti.

Osmanlı'nın 1840'lı yılların başından beri aslında % 8 olan fakat piyasayı iyi takip eden için % 12'yi bile aşan faiz getirebilen kaimeler, milleti rant elde etmeye sevk etmek için yetmişti (Kazgan, 2005b: 94). Sultan Abdülmecid'in 1841'de tedavüle çıkarttığı kâğıt paraların altın karşılığı yoktu. Kâğıt para değerini kaybedecekti (Sayar, 1978: 185). İç borçlardaki artış, Hükûmetin kâğıt para ihracındaki başarısızlığının da bir sonucuydu. Kaimeler değer kaybedince örneğin devlet, farkı kapamak için vergileri ve harçları arttırmak yoluna gidememişti. Böylece, gelirler gerçekte düşmüş ve bütçe açıkları piyasadan tedarik edilen kısa vadeli fonlarla kapatılmaya çalışılmıştı (Kazgan, 2005b: 151).

Tanzimat'a kadar bankerler padişah ve saray ile işbirliği yapıyordu. 1850'lere doğru devlet adamları ile birlikte çalıştılar. Valiler mevki elde etmek için bankerlere rüşvet veriyorlardı, bunun için de borçlanıyorlardı. Kısa zamanda tüketim toplumu alışkanlığı İstanbul'dan taşraya kadar yayıldı (Kazgan, 2005a: 19). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere bankerler o günün tefecileriydi -ihtiyaç olduğunda hazır borç veren grup- denilse yanlış bir ifade olmaz. İlginç olansa bu denli tehlikeli grubun meşru yollarla tehlike arz etmeye devam etmesidir.

Bankerlerin elindeki faizli kaimeler kâr sağlarken, faizsiz kaimeler ise değer kaybetmiştir (Özdemir, 2010: 43). Kâğıt para yerli yerinde kullanılsaydı Osmanlı için de faydalı olabilirdi. Mesela, İtalya aynı yıllarda tedavüle koyduğu kâğıt paralardan çok kazanç sağlamıştı (Belin, 1865/1999: 486). Pek çok devlet birimi bütçe kaynakları tükenince ekonomiyi sağlıklı sürdürebilmek için, borç senetleri kullanmaya başlamıştı. Bu sayede bankerlerin elinde büyük miktarlarda kısa vadeli devlet borcu birikmişti. Devlet, borç bulmak için girişimlerde bulunup sonuç alamayınca, faiz geliri de sağlayan kâğıtların basımına başlandı (Pamuk, 2017: 114). Halkın kaimenin ne işe yaradığı konusunda bilinçsiz olması, kaimelerin kolayca taklit edilebilmesi ve faizlerin zamanında ödenememesi gibi sebeplerden dolayı kaime, Osmanlı Devleti için yarardan çok bir zarar kapısı olmuştur (İpek, 2011: 50).

Sarraflar, piyasada olmasından dolayı eskimiş, yazıları bozulmuş ve kenarları yırtılmış kaimeleri devletin kabul etmeyeceği iddiasını yayarak halkın elindeki kaimeleri değerlerinin çok altında bir fiyatla toplar; daha sonra normal değeriyle piyasaya sürerek veya mâliye hazinesinde değiştirerek büyük kârlar sağlıyorlardı. Kaime üzerinde oynadıkları bir diğer oyun da, İstanbul'a nispetle daha ucuz olan taşradan bol miktarda kaimeyi İstanbul'a getirterek yüksek bir fiyattan piyasaya sürmek veya gerektiğinde yine aynı usul ile taşraya kaime satmaktı. Sıkça kullandıkları bu yöntem, sarrafların kazançlarını asla İstanbul ile sınırlandırmadıklarını ve her fırsatı değerlendirdiklerini göstermektedir (Akyıldız, 2003: 295-296).

Bankalar kuruluncaya kadar devletin tüm banka ve borç verme işlemleri Galata bankerlerinin elinde toplanmıştı. Hazine bonolarını kırma, altın ve gümüş paranın bir arada piyasada yer almasından kaynaklanan baş (agio) ayırımından yararlanmak, devlet memurlarının aylıklarını kırmak, kesenek yolu ile vergi toplamak, vs. yaptıkları belli başlı işlerdendi. Bunların arasında adları para yillığına geçen ünlü para babaları (banker) eksik değildi. Devlete borç para verecek denli varlıklı olan bu bankerler sağladıkları imkânlarla ticârî alanda da önemli görevler üstlenmişlerdi (Belin, 1865/1999: 490).

İstanbul'da özellikle Galata piyasasında iş yapan ve zamanla Galata bankerleri olarak bilinmeye başlayan Rum, Ermeni ve Yahudilerin oluşturduğu bu kesim modern bankacılığın kuruluşuna kadar devletin iç borç sorununu da çözmüş ve devleti dışarıdan borç almaktan kurtarmıştır. Fakat devletin kredi ihtiyacını karşılamakta gittikçe zorlanan bankerler yerlerini, büyük sermayelerle kurulan bankalara bırakmışlardır (İpek, 2011: 47). Tabii bu durumda bankerlerin dışarıdan borç alınması sırasında borçlanmalara aracılık etmeye devam ettikleri unutulmamalıdır.

Avrupa'da yaşanan bazı ekonomik değişim dönüşüm sebebiyle Londra, Paris gibi şehirlerde iş yapmanın zor olacağını düşünen banka-bankerler başka ülkelere tabii İstanbul'a da gelmeye başladılar. Biraz sermaye temin edince de ya kendi ülkelerine döndüler ya da Baltazzi, Alleon gibi Osmanlı topraklarına yerleştiler. Bu isimler 1845'te Osmanlı'nın talebiyle Banque de Constantinople (bu ilk banka 1852'de kapanmak zorunda kaldı)³ bankasını kuran ünlü Galata bankerleridir. 1850'lere doğru mukataa, iltizâm ve hissedar işlemlerini üstlenen Bâb-ı Âlî tarafından 'çorbacı' olarak isimlendirilen bu bankerler, sonradan kâğıt para ve Bâb-ı Âlî'nin iç ve dış borç kaynağı ve düzenleyicisi

³Kapanma tarihi ve sermayesi konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Buna göre 1853 ya da 1858 gibi tarihler de eserlerde geçmektedir.

haline geleceklerdir (Kazgan, 2005b: 71-72). Banka 200 bin sterlin sermaye ve devlet desteği ile kuruldu (Pamuk, 2017: 117).

Adı geçen banka daha önce Alleon-Baltazzi Bankası iken 1849'da Banque de Constantinople, yani Der-Saâdet Bankası oldu. Osmanlı bu bankaya 25 milyon kuruşla ortak oldu ve bankanın 100 milyon kuruşluk hisse senedi çıkarmasına müsaade etti. Böylelikle Fransız ve Rum bankerler bugünkü anlamıyla devletin ilk bankasının yöneticileri oldular (Jamgoçyan, 2013/2017: 104). Bu bankayı kurmaktaki asıl amaç, kambiyo rayiçlerini korumak ve kaimenin değerini kaybetmesini önlemektir (Eldem, 1994: 159).

Bankanın alışıldığı üzere yaptığı spekülasyon hakkında bir fikir vermek için şu örnek yeterli olacaktır: banka madeni para kıtlığı olduğunda piyasaya büyük miktarda kaime çıkarıyor ve bunları ancak fiyat indirme nispetini yükselterek geri alıyordu. Sonuçta kâğıt para derhal düşebilirdi. Bu muamele hem çok basit hem de kârlı olduğundan diğer Galata bankerlerinin Der-Saâdet Bankasını bu anlamda taklit etmeleri normaldi. Bu muameleler banka kapandıktan sonra da devam etti (Velay, 1903/1978: 74). 1850 yılına doğru İstanbul'a kadar uzanacak telgraf telleri Galata'yı dünya borsalarına bağladı, böylece İstanbul (Der-Saâdet) Bankası borsa yönü ağırlık kazanan banka olma özelliği taşımaya başladı (Kazgan, 1995: 48).

1852'de hazine, kâğıt para ihraç etmişti ve İstanbul Bankası'nın desteği ile bir süre kaimeler altın karşılıkları ile başa baş gitmişti. Banka, piyasada para sıkıntısı yaşanınca hemen piyasaya kâğıt para sürüyordu. Bankanın bu faaliyeti bankerlere çok karlı bir yol açmıştı. Kaime düştüğü zaman topluyor ve yükseldiği zaman satarak büyük kazançlar sağlıyorlardı. Bu spekülatif oyunlara halk da alışmıştı (Kazgan, 2005a: 21-22). Devlet bütçesi olmadığı için, hesapsız sarfiyat yapıldı ve 1844 ve 1851 yıllarındaki mâli buhranlar, gelir-gider arasındaki dengeyi alt üst etmiştir. 1844 yılı sonunda genel gelir 647 milyon kuruş, genel gider 627 milyon kuruştur (Sayar, 1978: 187). Henüz Kırım Harbi başlamamış olduğundan hâlâ ciddi bir bütçe açığı söz konusu değildir. İstanbul Bankası daha kapanmadan birbiri ardına yeni banka kurma teklifleri gelmekteydi. Bunun tek sebebi vardı o da Osmanlı topraklarında faiz haddinin yüksekliği ve bunun kurulacak yeni bir banka için büyük gelir kaynağı olabileceğiydi (Kazgan, 2005b: 163).

Avrupa'da merkezi devletler kurulunca ihtiyaç olduğunda kamu borçlanmaları yapılıyordu. Osmanlı Devleti bunun yerine Galata bankerlerinden devamlı borç alma yolunu seçti. Bunun başlıca nedeni ise Galata bankerlerinin Bizans döneminde kalma politikalarıdır. Osmanlı Devleti 1854'te resmen ilk dış kredi aldığı gün itibarıyla de

Galata'daki banka ve bankerlerin Bizans'tan kalma yöntemleriyle borçlanmalar devam etmiştir (Kazgan, 1995: 30-31).

Sürekli savaşlar olması, vergi yönetiminin yetersiz ve bütçe hazırlanmamasına karşın Osmanlı Devleti 19. yüzyılın yarısına kadar hazineye gelir sağlamak amacıyla dış ülkelerden borç alma yoluna gitmemiştir (Belin, 1865/1999: 475). Devletin, devletlerarası olmayan ilk dış borç alma düşüncesi, 1840'larda başladı. Bu da, Galata bankerleri aracılığıyla kısa süreli olarak Fransız bankalarından yapıldı. Osmanlı Devleti'nin uzun vadeli borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi Avrupa kentlerindeki borsalarda satışa çıkarıldı. Mâli sorunlar ve yüksek faiz oranları taşıyan Osmanlı tahvillerinin Avrupa mâli piyasalarında tutulması, Osmanlı'ya borç vermeyi kısa sürede çok kazançlı bir iş haline getirdi (Pamuk, 2017: 118).

Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk dış borcu 4 Ağustos 1854'te Abdülmecid tarafından ilan edilen bir fermanla resmîyet kazanmıştı. Planlanan borç, 3 milyon sterlin civarındaydı. Hükûmet, Mısır Eyaleti'nden aldığı yıllık 60.000 kese altın karşılığı yaklaşık 300.000 Osmanlı lirası tutarındaki Mısır cizye gelirlerini teminat olarak gösterdi. Bu paraların İngiltere veya Fransa Bankalarına yatırılması şartıyla Dent, John Hersley Palmer ve Ortakları (Londra) ve Baron Goldschmidt ve Ortakları (Paris) ile 24 Ağustos 1854'te Londra'da anlaşma yaparak çıkarılan tahviller, İngiliz ve Fransız piyasalarına ihraç edilmiştir. Bu borçlanmaya Mısır Borçlanması adı verilir (Özdemir, 2010: 46). Borca teminat olarak gösterilen vergi çok sağlam ve en üst seviyede emniyetliydi (Velay, 1903/1978: 80).

Bankerler, ilk dış borcun alındığı bu tarihten itibaren bazen devlet adamları bazen de basın tarafından dış alternatif öne sürülerek adeta tehdit edilmişlerdir. Bundan dolayı birçok banker dış ülkelere göç etmiştir (Kazgan, 2005a: 66). Aslında, Osmanlı Hükûmetinin ilk dış borç alma girişiminin sebebi, İstanbul Bankası'ndan (Der-Saâdet Bankası) almış olduğu borçları kapatmaktı (Kazgan, 2005b: 107). Borç, yaklaşık olarak 3,3 milyon Osmanlı lirası idi.

İlk borçlanma, Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleştiği için, kendisi bu duruma çok üzülerek şu sözleri söylemişti:

İstikraz olunmamak (borç almamak) için çok çalıştım. Lakin ahval bizi buna mecbur etti. Bunun tediyesi (ödenmesi) vâridâtın (gelirlerin) artması ile olur. Bu dahi imar-ı mülk ile yani her devlette olduğu gibi kumpanyalar (şirketler) teşkil ederek demiryolları yapmakla olur. Artık kumpanyalara muvafakat (müsaade) etmeliyiz. Garlar da yapmalı, fakat vâridât arttı diye masrafı da arttırmamalı (...). Beşiktaş Sarayı da pek tekellüflü

(külfetli) oldu, daha sâde olabilirdi, demesi üzerine Fethi ve Halil Paşalar: Efendimize göre bu bir şey değil, dediklerinde bu kez Sultan: yok yok, ziyadece olduğuna benim kalbim şahadet etti, buyurmuştu (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 7).

Bahsedilen Beşiktaş Sarayı harcamalarda yalnız değildi. Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde sağlanan dış borçlanmaların büyük bir bölümü, sarayların yapımına harlandı. Osmanlı idarecileri, Türklere özgü eski ahşap saraylar yerine artık Avrupai saraylar yaptırmayı arzu ediyorlardı. Bu nedenle Beşiktaş'taki eski ahşap saray yıktırıldı (Kazgan, 1995: 56).

Âlî Paşa uzun süre, borçlanmaların hangi şahıslardan yapılacağı, döviz tahvillerini hangi bankerlerin yapacağı gibi konularda son söze sahip olacaktır (Şeni, 1997/2010: 24). Sultan Abdülmecid'in bahsettiği kumpanyalardan birincisi ilk borç alınmasından 2 yıl önce yani 1852'de faaliyete geçirilmişti ki o da Şirket-i Hayriye'dir⁴. 1850'de Sultan Abdülmecid bu anonim şirketin kurulmasını onaylamıştır. Sermayesi 45.000 lira olarak belirlendi. Sermaye; her biri 30 lira değerinde 1.500 hisse senedine bölündü. Sultan ve annesi 830 hisse senedi satın aldılar (Akyıldız, 2010). Şirketi Hayriye'nin kurulduğu dönemde, sarraflara borcu olmayan devlet adamı yoktu. Yani şirket İstanbul banker ve sarrafları tarafından kuruldu. Şirket resmen kurulunca vapurlar sipariş edildi. Şirket-i Hayriye (vapur kumpanyası) tüketim toplumuna geçişi başlattı (Kazgan, 2005a: 34-35). Cevdet Paşa'nın "insanların giydikleri kuşandıkları ile yürüyüş ve oturuş biçimleri de çok değişti" demesi de durumu anlatmak için yeterlidir (Kazgan, 2005b: 99).

Sultan, alınan kredilere Batı ülkelerinde olduğu gibi sanayi şirketleri kurmak şartını ölümüne kadar ısrar edecektir. Fakat ileride görüleceği gibi, savaş sonrası alınan borçlar da şirket kurulmasına harcanmamış, tüketim yani Batı malları ithâlâtına sarf edilmişti. İlk kurulan kumpaniye olarak bilinen 'Şirket-i Hayriye', tam anlamı ile lüks tüketimi artırmaya sebep olmuştu. Avrupa'dan piyano ve keman hocalarının gelmesi normal karşılanabilirdi ancak dans öğrenmek ve çeşitli dans türleri merak edildiği için Avrupa'dan hoca ve rakkase getirilmesi aslında yeni tüketim tarzının nerelere kadar vardığını göstermek için yeterli bir örnektir (Kazgan, 2005b: 99, 109).

17 Cemaziyelâhir 1268 (1851)'de şirketin yönetimi, Osmanlı tebaasından Hoca Mıgırdıç, Agop Bilezikciyan Kardeşler ile Antuan Kolçiar'ın firmasına bedeli 2.100 kese olmak üzere ihale ile 6 yıllığına verildi. Fakat bu yöneticiler işi devam ettiremeyeceklerini anladılar ve bıraktılar. Hissedarları değişerek şirket varlığını devam ettirdi (Kazgan, 2005a: 35).

⁴ Boğaziçi'nde yolcu taşımak amacıyla kurulan ilk yerli anonim şirkettir (Akyıldız, 2010).

İlk borcun miktarı, tahvillerin ihraç fiyatı, faizi, vs. karışık rakamlar ihtiva etmektedir. Bunu anlayabilmek için rakamların karşılaştırılması gerekir.

İhraç-emisyon fiyatı; senedin üzerinde yazılı değerini yani itibari değerini yüzde kaçına piyasaya satılacağını gösterir. Bu durumda, % 80 oranı ile ihraç edilen bir tahvilden maksat, 100 liralık tahvilin 80 liraya satılması, başka bir ifade ile 100 lira borçlanılarak 80 lira hâsılat elde edilmesidir. Dolayısıyla ihraç fiyatı % 80 olarak öngörülen bu ilk borçtan Hükûmetin eline geçen hâsılat 3,3 milyon lira yerine 2.640.000 Osmanlı lirası olacaktır. Bu borçla birlikte Galata Borsası dünyaya açılmaya başlamıştır (Özdemir, 2010: 47). Bu ilk borcun ihraç edilen tahvilleri Galata'da zaten çoktandır yürütülen borsa işlemlerini canlandırmıştır (İpek, 2011: 57).

Kırım Harbi sözde zaferle bittiği halde, Osmanlı ekonomisini çok olumsuz etkilemişti. Çünkü müttefik devlet temsilcileri şâşâlı bir şekilde aileleri ile aylarca İstanbul'da kaldılar. O süre içinde bol harcama yaparak esnafı da memnun ettiler. Ancak devlet adamları, saray ve daha önemlisi azınlıklar, bu olaydan sonra yeni tüketim tarzına alıştılar. Avrupa mallarına bir hücum başlamıştı (Kazgan, 2005a: 20). Kırım Harbi için gerekli silahları ve askeri malzemeyi temin etmek ve hatta un ve benzeri askerin iâşe maddelerini ithal edebilmek için içindeki bankerlerin kaynakları artık yetmeyecek ve gözler, Avrupa finans kapitaline çevrilecektir. Osmanlı dış borçları için günümüzde konulan en doğru teşhis, dış borcun; Osmanlı Hükûmetlerinin çaresizliği kadar finans kapitalinin yatırım çaresizliğinin de bir sonucu olduğudur (Kazgan, 2005b: 107).

Ekonomi üzerindeki enflasyon baskısı, aslında Galata bankerlerine ödenen borçların fiili olarak % 20'ye kadar yükselmesi ve bunun getirdiği faiz yükü, ödemeler sırasında karşılaşılan güçlükler, yeni anlaşmalarla iç borç miktarının yetersiz olması ve özellikle de 7,5 milyon lira olarak tahmin edilen bütçenin 18,7 milyon lira seviyelerinde olan savaş mâliyetini karşılamaktan uzak olması gibi sebeplerle, mâli krizi aşmak için Fransa'daki kadar İngiltere'de de görülen sermaye fazlalığı ve spekülasyon arzusuyla Galata bankerleri ile bürokrasisinin talepleri doğrultusunda oluşturulan kamuoyu yüzünden, ilk kez Kırım Harbi sırasında dış borçlanmaya başvurulmak mecburiyetinde kalmıştır (Özdemir, 2010: 45).

Devlet, uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan Avrupa'da borç aramaya karar verince Galata bankerleri İstanbul'da ve taşrada şubeler açan ve yeni bankalar kuran Avrupa banka ve bankerlerinin rekabetiyle karşılaştılar. Bu nedenle bankerler, Avrupalı sermayedarlarla ortaklıklara girerek ve yeni bankalar kurarak faaliyet göstermeye devam ettiler. Yeni dönemde Osmanlı da Avrupa mâli piyasalarında sattığı uzun vadeli tahvillerin

arasında, kısa vadeli ihtiyaçlar için Galata bankerlerinden yararlanmaya devam etti (Pamuk, 2017: 116).

Kırım Harbi aslında, 11.200.000 sterline mal olmuştu. Böylelikle Osmanlı 10 milyon sterlinlik bir borcu yüklenmiş oluyordu. Borcun faizi % 4 ve amortismanı % 1 idi. Teminat olarak Mısır vergisi, İzmir gümrüğü geliri ve Suriye gümrükleri hâsılatı gösterildi. Borç senedi tahvilleri, Londra'nın Rothschild Müessesesi tarafından eşit seviyeden üstün bir fiyatla % 102 üzerinden ihraç edildi (Velay, 1903/1978: 82,86). Bu yüklü borç miktarının sebebi aslında, 1855 yılında yani bir yıl sonra bir borç daha alınmış olmasıdır. Devlet kasasına 5,5 milyon altın girmesiyle birlikte hazinedeki bütçe açığı 5.800.000 sterline ulaşmıştır (Tunçel ve Yıldırım, 2014).

Kırım Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin giriştiği bütün savaş ve iç isyanların bastırılması için askere alınanların aileleri büyük sıkıntı yaşayacaklar; askerlikten hâlâ muaf olan Osmanlı azınlıkları ise kırsal bölgelerde dahi zenginleşebileceklerdir (Kazgan, 2005b: 115). Aslında mâli sıkıntılara sebep olan en önemli konu da budur. Osmanlı, devlet ve milletiyle daha çok askeriyeye yatırım yaparken üretim alanda gelişme gösterememiş ve bu alanda geri kaldığından bilinçsizce borç almıştır. Bu durumdan faydalanan gayrimüslimler ise ticarete hayli ilerlemiş ve büyük kazançlar sağlamışlardır. Tüketim toplumu haline gelen ve Avrupa mallarına itibar eden halk da, onlara dolaylı olarak yardım etmiştir. Yerli üretim büyük ölçüde ihmal edildiği için, her şey ithal edilir hâle gelmiştir.

Yukarıda verilen bilgiler nazara alınarak Kırım Harbinin neden çıktığı ve Osmanlı Devleti'nin büyük maddî zararı olduğu hâlde, savaşı nasıl ve neden kazanmış sayıldığı tartışılmalıdır. Geçen yüzyılın ortalarında (18.Yüzyıl) Rusya'nın gelişmesini durdurmak isteyen bir İngiltere ve Fransa vardı. Bu iki Avrupa devleti Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Kırım Harbi'ni başlattılar. Kırım Harbi, Rus genişlemesini bir süre durdurmuş olsa da Osmanlı ekonomisinin borç batağına saplanmasına yol açtı (Kazgan, 1995: 55). Bu anlamda Avrupalılar bir taşla iki kuş vurmuş oluyorlardı. Hem Rusya'nın ilerlemesini ve Akdeniz'e inmesini bir süre de olsa durdurdular hem de Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve siyasi olarak kendilerine bağlı hâle getirip kontrol altına almış oldular. Osmanlı artık Avrupa için bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmış oldu.

Harp sonrası imzalanan Paris Barış Anlaşmasına eklenen Islahat Fermanı, azınlıklara verilecek haklar bakımından Tanzimat Fermanından daha iyi ve üstün özellikler taşıyordu. Ferman ilan edildikten sonra, hiçbir din ayrımı yapılmaksızın bütün Osmanlı tebaası devlet kademelerinde memur olabilecek, askeri okullara girebilecekti. Bu fermanın önemli bir özelliği de eşit hakların yanı sıra azınlıklar arası sıralamada da Yahudilerin,

Rumlar ve Ermeniler karşısındaki eşitsizliğine son vermiş olmasıdır (Şeni, 1997/2010: 50). Hükûmet zaten Kırım Harbi sonrası ciddi ıslahata girişeceğini, Avrupa huzurunda resmen ilan etmişti (Velay, 1903/1978: 87). Fermanda vergilerin âdilâne bir şekilde toplanması lüzumu özellikle belirtilmişti (Sayar, 1978: 191).

Basılı banknotlar piyasaya sürülmüş, ancak bunların da sahtesi yapıldığından, devletin ticârî hayatı tehlikeye girmeye başlamıştı ve nihayet, Bâb-ı Âlî mâli sistemini baştan aşağı değiştirmeye ve çağdaş bir bankacılık sektörünün gelişmesi için çalışmalara karar vermiştir (Şeni, 1997/2010: 29). 1856'da bir İngiliz sermaye grubu tarafından Osmanlı Bankası'nın temeli olan Ottoman Bank kuruldu. Bankaya Mısır dışındaki Osmanlı kentlerinde de şube açma imtiyazı verildi (Pamuk, 2017: 117). Bankanın merkezi Londra'da bulunmakla beraber, en büyük müessesesi İstanbul'da kurulan bir bankadır (Velay, 1903/1978: 77).

Yabancıların denetiminde olsa da banka, Osmanlı Devleti'nin 'Merkez Bankası' gibi çalışıyordu. Çıkarılan paraların ve borç senetlerinin karşılığı gümüş paralar, keseler içinde bankadaki özel kasa odalarda saklanıyordu (Kazgan, 1995: 62). Banka için dönemin nazırları olan Fuat ve Muhtar Paşalar ile Roçildlerin (Rothschildler) vekili Horas Lando arasında banka hususunda bir mukavele imzalandı. 50 000 kese yani 25 milyon kuruşluk anlaşmaya göre; Londra'dan % 6 faizle borç alınacak ve % 2 de komisyon olmak üzere üç ay zarfında İngiltere bankasına ödenecektir (BOA, HR. TO.. 375/38). Belgede paranın yarısının kaime olarak ödenmesinin mecbur olduğu belirtilmiştir. 1857 tarihli bir belgede de son borcun ödenmesi kararlaştırılmış olan faizi hesaplanarak Roçildlerden (Rothschild) 20 bin lira alınmıştır (BOA, HR. MKT 174/64). Bu tarihte (1857), İngiltere'nin de borçları vardı ve borç 837 milyon altındı. Fakat Osmanlı'nın, İngiliz mâliyesinin gelir kaynaklarıyla kıyaslanacak geliri yoktu. En önemlisi de sanayi gelişmemişti (Öztuna, 2013: 48-49).

Osmanlı Bankası'nın kuruluş yılına kadar meydan, bankerlere kalmış bulunuyordu. Tedavülde banka desteğinden yoksun kaime vardı. Bankerler kaimelerin kurunu her an sun'î bir şekilde değiştirmek gücüne erişerek devlet ve halkın büyük zararları pahasına büyük kârlar elde ettiler. Kaime düştüğünde bankerler topluyor, yükseldiği zaman satarak büyük kazanç sağlıyorlardı (Kazgan, 2005a: 20-23). Hükûmet, kaime miktarını azaltacak yerde hazine darlığı yüzünden kaime ihraç etmeye devam etmek zorunda kalmıştı. Bakır paralar gibi kaime de Galata bankerlerinin spekülasyonlarına tâbi bulunmakta idi. Kaimenin kıymeti her gün biraz daha düşüyordu ve yeni kurulan Osmanlı Bankası buna mâni olamamaktaydı (Velay, 1903/1978: 75, 87).

Ekonomik krizin sebeplerini, çarelerini araştırmak, mâli yönetimde, gelir ve gider politikalarında ilkeler tespit etmek üzere, Fransız ve İngiliz üyelerin de katılımıyla, Mâliye Bakanlığına bağlı olarak 1859'da kurulmuş olan "İslahat-ı Mâliye Komisyonu"nun adı bir yıl sonra "İslahat-ı Mâliye Meclis-i Âlîsi (Yüksek Mâli Kurul)" olarak değiştirildi (Özdemir, 2010: 50). Dördü Türk ve üçü yabancı olmak üzere, yedi üyeden kurulu olan İslahat-ı Mâliye Komisyonu çalışmalarında büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Sebebi ise mâli teşkilatta teknik bilgiye sahip elemanlar ve istatistik bilgilerinden yoksun olunmasıdır (Sayar, 1978: 192). Bunun önemli sebeplerinden biri, yabancılar çocuklarını bankalarda memur olarak çalıştırırken, Osmanlı devlet yöneticileri böyle bir teşebbüse tenezzül etmemişler, mâli kavramların ve bütçe hesaplarının ayrıntılarını öğrenmek için eğitim kurumları oluşturulmamışlardır.

Dönemin eserlerinde geçen şu tespitler durumu özetlemektedir: Evvela devletin gelirlerini artırma maksadı, servet-i mâliyenin dahi artırılması nispetiyle uygun olarak ortaya çıkan lüzumu üzerine zenginlik kaynakları namıyla yer altı madenlerini araştırarak bulanlara ihale etmek gibi bazı işlere başlanmışsa da bizde henüz bu çeşit ameliyata muktedir adamlar olmadığından, meydana çıkarılan kaynaklar ve servet vasıtalarının çoğu ecnebilere kaptırılmak gibi kötü durumlar gecikmemiş ve bu yolda yapılan işler arasında ormanların düzenlenmesi gibi doğrudan doğruya bize ait olan ve az çok faydası görülen şeyler pek nadir olup onların dahi lüzumundan ziyade memurlar tayini ve tahammülünden ziyade maaş ve masraflar ödenmesi yoluyla hâsıl olan faydaları çok az olup yine kaybedilmiş ve hele servet-i milliyeyi artırmak için bunun gibi ziraatın gelişmesi maksadıyla tayin olunan memurlar ve müracaat edilen tedbirler hiçbir semere gösteremeyip halkımız hâlâ Hazret-i Nuh zamanından kalan yol ve usul-i ziraat ile çift sürmekte devam etmişlerdir (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 112-113). Ahmet Mithat Efendi'nin Üss-i İnkılâp adlı eserinde anlatılmak istenen; Osmanlı halkının, önemli ve gelişmeyi sağlayacak faaliyetlerin üzerine henüz gitmediği ve devlet kademesinde de bu gelişmeyi sağlayacak pek bir şey yapılmadığı, ayrıca ilerlemeyi ve değişimi sağlayacak işlerin hep yabancılara kaptırıldığıdır.

19. yüzyılın ikinci yarısına girerken Galata'da 'Komisyon Hanı' olarak bilinen, genellikle banker ve sarrafların yazıhanelerinin olduğu hanın geniş bir odası artık borsa işlemlerine ayrılmıştı. Kaimelerin, altına karşı değer yitirmeleri, frank ve sterlin karşısında da değer yitirmeleri ile sonuçlanmıştı. Böylece kambiyo oyunları da Komisyon Han'da ilgi bulmaya başlayacaktı (Kazgan, 1995: 55). Yasak olmasına rağmen kaime borsaya sokularak hava oyunlarına alet ediliyordu. Spekülatörlerin ise, büyük bankerlerin

piyasadaki adamları olduğu görülüyordu (Akyıldız, 2003: 296-297).

Avam kamarasında konsolid⁵ tabir edilen eshâm-ı cedidenin 24 senede ödenmesi gerekiyordu. Bunlar % 6 nispetinde faiz getirmekteydi. Eshâm- cedide, sarayın borçlarını ödemek üzere Eylül 1859'da ihraç edilmişti (Velay, 1903/1978: 90). Kaimeler borsanın yaygınlaşma araçlarından biri olmuştur. Tahviller de borsa oyunlarını zenginleştiren bir araç hâline gelmiştir. Borsadaki tüm devlet tahvilleri için konsolid adı kullanılmıştır (İpek, 2011: 57).

Galata'da bir borsanın oluşumu şu şekilde gerçekleşmektedir. 'Konsolid' adı verilecek devletin çeşitli kısa vadeli senet borçlarının konsolidasyonu ile ortaya çıkacak faizli devlet iç borçlanma tahvil senetleri, Kırım Harbi için Avrupa'dan silah ve askeri mühimmat almaya tahsis edilecek olan 1854 tarihli dış borç, yine savaş sonunda bu defa savaşın yaptığı tahribatın neden olduğu harcamalar ile tüketim toplumuna geçiş göstergesi olacak ve tahviller üzerinde her türlü borsa oyunu denenecekti. Özellikle İstanbul, İzmir, Trabzon, Beyrut gibi şehirlerde oluşmaya başlayan tüketim toplumu kısa sürede tüm Osmanlı topraklarına kollarını uzatacak olan Galata Borsası ile tüketim toplumu olmanın son halkasını da böylece tamamlamış olacaktı (Kazgan, 1995: 55-56).

Osmanlı borsası ilk etapta bazı oyunlara sahne oluyordu. Borsalar Derneği'nin tüzüğünde, borsa dışında işlem yapılması yasak olduğu halde, tüzüğün işletilmesi için gerekli tedbirler alınmamıştı (Fertekligil, 2000: 50). Kırım Harbi sonunda, Abdülmecid'in sarayında, padişahın kızları da dâhil herkes, adı artık 'Konsolid Hanı' diye anılacak Komisyon Han'dan gelen haberlere kulak vermeye başlamıştı (Kazgan, 1995: 58).

Yeni bir borç alınması zaruri idi. 1854-1855 borçlarının ardından üçüncü bir borcun iyi karşılanacağı şüpheliydi. Buna karşın Osmanlı Bankası'nın kurulması ve her yerde Islahat Fermanı'nın yaptığı iyi tesir umumî düşüncelerden eski fena intibayı silmiş olabilirdi. 1854 borcunda olduğu gibi bu borçlanmada da faiz % 6 ve amortisman % 1 olacaktı. Borç, 1 Mart 1860 tarihinden itibaren 33 yıl içinde tamamen ödenmiş olacaktı. Bu borca tahsis edilen teminat ise gümrük hâsılatı ile İstanbul oktrusu (İstanbul'a giriş vergisi) hâsılatıdır (Velay, 1903/1978: 87-88). Bu borçlanmanın sebebi ise kaime idi. Kâğıt paralar karşılıksız olduğundan devamlı olarak değer kaybetmiş ve bu kayıplar % 30'a kadar büyümüştür. Elde edilen borç paralarla piyasadaki kaimelerin sadece 3,5 milyon liralık kısmı kaldırılabilmiş, geriye 70 milyon liralık kaime kalmıştır (Sayar, 1978: 194).

Osmanlı Hükûmetleri, Avrupa finans kapitalinin aracılığı ile Avrupa küçük tasarruf

⁵Fransızca "Consolide" sözcüğünden gelen ve uzun vadeye bağlamak amacıyla değiştirilmiş borçlar anlamını taşıyordu (Fertekligil, 2000: 82).

sahiplerine istemeden de olsa inanılmaz fayda sağlarken asıl vurgunu bu borçların hâsılatı ile kendisine silah ve askeri mühimmat satanların yaptığını, aradan bir müddet geçtikten sonra farkına varacaktı. Bankerler tarafından finanse edilen ilk borç ile Osmanlı tahvilleri dönemi başlayacak ve 1875 yılına kadar Avrupa borsalarında Osmanlı kâğıtları devri sürüp gidecektir (Kazgan, 2005b: 113). Kaime tedavülden kaldırılmak isteniyordu fakat çare bulunamadığından kaimenin piyasadan kaldırılması için bile mecburen yeni bir borçlanma yapılacaktı. Hükûmet kaimeyi tamamen tedavülden kaldırabilmek için İstanbul halkını yeni vergiler ödemek zorunda bıraktı. Bina sahiplerinden tahminî kira bedelinin yarısı, kiracılardan kira bedelinin % 10'u, tüccardan mağazanın kira kıymetinin % 10'u oranında vergiler alındı. Galata bankerlerinden Bay Camondo ve Bay Zarifî kendi istekleriyle hazineye 375 bin kuruşluk kaime yatırmak suretiyle bu talebe cevap verdiler (Velay, 1903/1978: 88).

1860'ların başında Osmanlı mâliyesi tam bir çöküntü halindeydi. Sanayileşme bir tarafa, gedik ve esnaf loncalarının kanun yolu ile etkilerinin azaltılması sebebiyle tarım dışı vergiler, sadece gümrük hâsılatına bağlı kalmıştı. Galata bankerlerine olan borçları da genelde ithâlâtın finansmanına gittiğinden, bu bankerlerin Avrupa piyasalarına olan borçları artıyor ve bunları kapamak için de bankerler, Hükûmete yeni bir dış borç baskısı yapmak zorunda kalıyorlardı (Kazgan, 2005b: 126).

Aslında Londra'da bir borç anlaşması yapılması planlanıyordu fakat ümitler boşa çıkınca Bâb-ı Âlî Hükûmeti Fransa'ya döndü. 1860'da Fuat Paşa'nın Tuileries Sarayında büyük bir nüfuzu vardı. Bu nüfuz Paris piyasasının, Türkiye'nin işleriyle ilgilenmesine yardım etmiştir. 1860 ilkbaharında Hükûmet, Paris'e temsilciler gönderdi. Rothschild, Pereire ve Laffite müesseseleri müracaatı reddettiler. Osmanlı temsilcileri, Demiryolları İdaresi Sandığı direktörü olan banker Mirés ile böyle ümitsiz bir zamanda karşılaştılar. 29 Teşrinievvel 1860'ta Osmanlı mümessili ile Mirés arasındaki borç anlaşmasına göre Osmanlı hazinesine gerçekte 215 milyon frangı (aslında 164 milyon) girecek olan 400 milyon frank tutarında bir borç alındı.⁶ Türkiye bu tarihe kadar böylesine kötü şartları kabul etmemişti. Bu borç kısmen kaimenin tedavülden kaldırılmasına kısmen de Hükûmetin dalgalı borcunu tasfiyeye yarayacaktı. Yeni bir borcun imzalandığı Galata'da duyulur duyulmaz sarraflar, Mirés ile irtibata geçmeye çalıştılar. Sarraflar, Hükûmet nezdindeki alacaklarını Mirés'e devredecekler, o da dalgalı borcu kademeli olarak doğrudan doğruya Hükûmetle tasfiye edecekti (Velay, 1903/1978: 92).

⁶Osmanlı lirası olarak yaklaşık 18 milyonu. (22,5 frank 1 O.L. ediyordu)

1860'ta devletin en fazla borçlu olduğu grup Galata bankerleridir. Zaten tüm borçlar -yaklaşık 10 Milyon Osmanlı Lirası- onların kontrolündeydi. Borçların ödenmesi geciktiğinden faizi de artmıştı. Böylelikle bankerlere ödenen faiz % 20'ye yaklaşmıştı (Kazgan, 2005a: 39, 41). Bu faiz oranı tahmin edilenden çok fazlaydı.

İstanbul halkından alınan vergi 1860'ta birkaç milyonu buldu. Bu para sarf edilmesi gereken yerlerden tamamen başka yerlere gitti. Alınan borçtan ve bu vergilerden bir kısım (15 milyon frank kadarı) bazı isyanları bastırmak için harcandı. Bu suretle tedavülde çok az kaime kalmış olması sebebiyle alınan tedbirler sonuçsuz kaldı. Gittikçe darboğaza düşen Hükûmet, acil ihtiyaçlar ortaya çıktıkça kâğıt para ihraç etmeye devam etmek zorunda kaldı. Kâğıt parayı tedavülden kaldırmak için 1860 yılında Union Financiere adında bir mâli şirket bile kuruldu fakat ömrü kısa oldu (Velay, 1903/1978: 89).

1860 borçlanmasında başarılı olunamadı. Londra, Amsterdam ve hatta Paris piyasalarında eshâm satışı yapılamadı. Borcu sağlayan mâliyeci Mirés ise başarısızlığını kabul edince, ortakları tarafından mahkemeye havale edildi ve hapsedildi. Bu yüzden bütün piyasalar altüst olmuş ve çeşitli iflas olayları meydana gelmiştir (Sayar, 1978: 195). Tüm Galata bankerleri Avrupa'dan para gelecek, Hükûmet bize borçlarını ödeyecek diye beklerken Mirés'in hapsedilmesi bütün alacaklıları kapıya yığdı. Bu olay sistemli işleyen bir Osmanlı bankasının kurulmasını elzem hale getirmişti (Kazgan, 2005a: 43-44).

Şüphesiz, Mirés Kredisi'nin başarısız olmasında, Batı finans çevreleri ile onların yerli ortakları olan Galata bankerlerinin parmağı vardır. Çünkü Hükûmetin başarısından korkan finans kapitali, gerek içeriden gerekse dışarıdan kâğıt para ihracının başarısız olması için çabalamışlardır (Daşdemir, 1999). 1860 Mirés borçlanmasının meydana getirdiği en önemli sonuçlardan biri yabancı uzmanların Osmanlı mâliyesini denetim ve gözetime almaları ve mâli iflastan sonra ülkeyi Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulmasına götürecek yolda ilk tecrübelerini kazanmış olmalarıdır (Özdemir, 2010: 52).

Paris'te çıkan "Le Constitutionnel" Gazetesine 1860'ta verdiği beyanatta banker Mirés Türkiye'nin iç ve dış borcunu hesaplayarak şu şekilde tespit etmişti: toplam 774 milyon frank yani 34 milyon Osmanlı lirası. Ve Londra'nın Morning Post Gazetesi alınan borç için şunu yazmıştı "Borç, Türk tahvillerinin hakiki kıymetlerinden çok aşağı olduğu bir sırada alınmıştır" (Velay, 1903/1978: 90, 95).

Abdülmejid döneminde birçok şey dışarıdan ithal edilecektir. Bu gidişât Osmanlı azınlıklarını uykudan ve gafletten uyandıracığı için, bunlar bir Osmanlı merkantilizmi devri başlatarak sanayileşmeden beklenenleri ticaretten elde etmeye çalışacaklardır (Kazgan, 2005b: 110).

3.SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİ BORÇLANMALARI VE BANKERLER

3.1. Borçlanmaların Alışkanlık Hâline Gelmesi ve Sonuçları

Sultan Abdülaziz daha tahta geçtiği 25 Haziran 1861’de istibdatçı olduğu gerekçesi ile bazılarının Şehzade Murat Efendi’nin tahta geçmesi arzusu vardı. Endişeleri bertaraf edecek bazı değişiklikler yapıldı. Mâli durum berbat idi. Hristiyan kesimin (Islahat Fermanından kaynaklana) bazı istekleri gittikçe artıyordu. Avrupa devletleri ise bu istekleri desteklemekten imtina etmiyordu (Karal, 2003: 3).

Sultan Abdülaziz Han hazretleri tahta geçtiği zaman hazineyi on milyon lira kadar dış borç ve yine o kadar nakit kâğıt para ile borçlu bulmuşlardı (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 110). Sultan Abdülaziz’in 15 yıllık döneminde ise on bir kez dışarıdan borç alınmıştı (Sayar, 1978: 211). 1860 ve 1870’li yıllarda İstanbul’da hazineye bir faydası olmayan birçok banka kuruldu. Bu sırada Galata bankerleri ise batılı bankalar borç vermediğinde veya çok yüksek faizler talep ettiğinde, başvuru kesim olmayı sürdürdü (Timur, 2006: 91).

Sultan Abdülaziz tahta geçtiğinde Mirés borçlanmasının buhranı devam ediyordu. Hazine, Galata bankerlerine borcunu ödeyememiş, bu da bankerlerin iflasına sebep olduğu için, dolaylı olarak Londra ve Marsilya piyasalarını kötü etkilemişti. Fransa ve İngiltere tarafından İstanbul’a resmî heyetler gönderilmesi üzerine bazı anlaşmalara varılmıştı. En çok söz vermiş olanlara mühlet verilmiş, Galata bankerlerine olan borç azaltılmış ve sebep olanların sürgün edilmesine karar verilmişti. Sonuçta tehlike uzaklaşınca herkes tekrar aynı hataları işlemeye, aynı tehlikeli yollara atılmaya hazırlanmaktaydı. Mirés projesinin başarısızlığı ile meydana gelen buhranı tetkik etmek üzere İstanbul’a gönderilmiş olan iki yüksek rütbeli İngiliz memuru (M. Forster ve Lord Hobart), Hükûmetlerine verdikleri raporda birçok tenkitlerle beraber vaziyetin iyileşmeye çok müsait olduğunu da ileri sürüyorlardı (Velay, 1903/1978: 163-164).

İngiltere hükümdarı yeni sultana tavsiyede bulunmuş ve İstanbul’daki elçisi vasıtasıyla “buhranı yatıştırmak için bir dış borçlanmaya başvurmak delik bir miğferin içine su dökmek olacaktır. Bâb-ı Âlî her şeyden önce, masraflarını kısmalı, mâliyesine nizam vermeli ve bütçesini ilan etmelidir. Bunlar yapılırsa Osmanlı Hükûmetinin kredisi herhangi bir Avrupalı devletin kredisi seviyesine yükselecektir” demişti (Karal, 2003: 225).

Kaimeler sarrafların vurgunculuğu sebebiyle bir kat daha artan karışıklık meydana getiriyordu. 100 kuruşluk Mecidiye altınının değeri kaime üzerinden 250, 4 Aralık 1861 günü 350 kuruş oldu. Hükûmet, bu durum karşısında kaimelerin tüm ülkede yaygınlaştırılması tasarısını geri almış ve bunları ne denli çaba ile olursa olsun tümüyle ortadan kaldırmayı kararlaştırmıştı (Belin, 1865/1999: 475,482).

Henüz Fuat Paşa, Der-Saâdet'e gelmeden kaime ile yüzlük altın bir gün üç yüz kuruşa kadar çıktı. Sonraki gün üç yüzü geçti. Müteakip günlerde dört yüze varır varmaz kaime hiç geçmez oldu. Hâlbuki insanların ellerinde hep kaime bulunduğu için pek çok âdem aç kaldı. Nakdi olanlar da ihtiyaten üçer beşer günlük ekmek aldılar. Bu cihetle fırınlarda mevcut ekmekler bitip sonraya kalanlar ekmek bulamaz oldu. Ziyade almış olanlardan cebren almaya kalkıştılar. Sokaklarda ekmek kapışmak gibi ihtilal emareleri zuhura geldi. Bazı kişiler dahi bu ihtilal emarelerini görüp silah ve cephane tedarikine kalkıştılar, dükkânlar kapandı. İstanbul'u bir garip dehşet istila etti. Herkes ne yapacağını şaşırıldı. Gece vükela, mecliste toplanıp sabaha kadar müzakere ve fikir alışverişi ile meşgul oldular (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 39).

1862'de kaimeleri ortadan kaldırmak için Osmanlı Bankası aracılığı ile yapılan 8.800.000 liralık borç, başarıyla neticelendi (Hulkiender, 2013: 57). 1862 borçlanması, Mirés borçlanmasının tersine, fazla rağbet gördü. Tahvillerin hepsi kısa süre içinde satılmış ve bu sayede kaimelerin tamamı tedavülden kaldırılarak, darphanede yakılmak suretiyle imha edilmiştir (Sayar, 1978: 211-212). Böylelikle dalgalı iç borçlardan bir kısmı ile Galata bankerlerinin vadesi gelen borçları ödenebilmiştir (Özdemir, 2010: 54). Kamondo ve Zarifi adlı bankerlerin 1862'deki borçlanmadan ve sair alacaklarından dolayı kendilerine ödenecek para toplamda 420 bin altın liradır (BOA, İ.DH. 498/33845, EK-1). 1279 (1862) senesi Rebiülevvel ayına tesadüf eden ağustos ayı sonunda kaime tamamen tedavülden kaldırılmıştır (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 49). Fakat ne yazık ki kaime, çeşitli vesilelerle piyasada görülecektir.

1861 buhranının açtığı yaralar süratle kapanmış gibiydi. Galata bankerleri yakında hırs ve tamahlarına arz edilecek olan muazzam ganimetten hisse koparmak için hazırlık yapıyorlardı (Velay, 1903/1978: 119). Kaimenin kaldırılmasına yaptığı katkı ile Osmanlı Bankası imtiyazlı bir devlet bankası statüsüne yükseldi (Hulkiender, 2013: 57). Banka, bu sebeplerle ilk zamanlar, Galata bankerlerinin husumetiyle karşılaştı. Bankerler için bu banka davetsiz misafirdir. Dersini alan Batıcı bankacılar, İstanbul'da şube açmadan önce Levanten, Rum, Ermeni ya da Yahudi ortak arayışına girmişlerdir (Şeni, 1997/2010: 34).

Mısır'da işler pekiyi gitmiyordu. Mısır Valisi Said Paşa, müptela olduğu sefahata

para yetiştiremediğinden Mısır hazinesi, Avrupa ile bir borç anlaşması yapmak üzere izin istemiş ve 1862 yılında, Meclis-i Vükelâ'da görüşme esnasında Âlî Paşa onu katiyen reddetmişti. Said Paşa bir hafta sonra bu konuyu tekrar gündeme aldırıp kabul ettirmiş ve bu borçtan ele geçeni kendisine takdim olunan 11 bin keselik altını üzerine geçirmişti (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 52).

1863/64 döneminde ilk defa düzenli bir devlet bütçesi hazırlandı (Velay, 1903/1978: 104). Osmanlı Devleti'nin ilk bütçesi sağlam esaslara göre hazırlanmamıştı. Bilhassa gelir rakamları çok kaba tahminlere dayanmakta idi (Karal, 2003: 230). Bütçeler düzenli ve devamlı hazırlanıp yayınlanamamıştır (Sayar, 1978: 211). 1863'te Sadrazam Fuat Paşa, Sultan'a arz ettiği raporda, bütçede 40 milyon franklık bir açık olduğunu itiraf etmiştir. Osmanlı bütçeleri sürekli açık vermeye mahkûmdur. Bunun iki sebebi vardır: birincisi bütçe gelirlerinin 2/3 nispetinde vasıtasız vergilerden meydana gelmesi ve bunların da en aşağı % 50 oranında altın olarak tahsil edilmesidir. İkincisi ise, vasıtalı vergilerin ehemmiyetsiz ve artmasının zor olmasıdır (Velay, 1903/1978: 110). Bütçede gelirler bir yıl öncesine oranla 275 milyon kuruşluk bir artışla 1.500.000.000 kuruşa varıyor ve böylece giderleri hayli aşıyordu. Osmanlı Devleti nihayet yabancı sermayenin gözünde 'tercihe şayan' bir ülke haline geliyordu (Yerasimos, 1975: 788).

Fuat Paşa'nın mâli durumun vaziyeti hakkındaki raporu hayli uzundu, raporda bazı tavsiyelerde bulunulmuştu şöyle ki Devlet bütçesinin hazırlanıp her yıl neşredilmesi, giderlerle ekonomi temini, yeni gelir kaynakları temin edilmesi, kâğıt paranın tamamen tedavülden kaldırılması ve devletin gayri muntazam borçlarının ödenmesi için dış ve iç borçlanma yapılması. Ayrıca, mâli ıslahatla alakalı başka tedbirlerin teklifi ve araştırılması. Mâli buhran halinde başvuru olan klasik usul, altın ve gümüş eşyaların kullanılmasının yasak edilmesinden ibaretti. Fuat Paşa, bundan başka memur maaşlarıyla devlet dairelerinin masraflarından da esaslı indirmeler yaptı. Abdülaziz'in aylık tahsisatından 5 000 kese indirildi. Bazı memur kadroları da lağvedildi (Karal, 2003: 226-227). Rapordaki tavsiyeler faydalı olabilecek tedbirlerdi ancak hemen ardından borçlanma yapılmasının tavsiye edilmesi anlaşılır değildi.

Devletin idari işleri ve ona tabi olan mâli işleri liyakat esasına göre cereyan etmekle beraber, adli işleri de aynı şekilde yolunda gitmesi farz olan işlerdendir. Şöyle ki bu sene devletin mâli işleri yolunda olsa bile gelecek seneler için şimdiden bayındırlık işlerine çaba harcanmalı, gelir kaynaklarını açmalı ve memleketi servetini artırmak lazım gelir. Şayet bu tavsiyelere uyulmaz ise bir iki sene sonra sıkıntı çekilir (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 103).

Cevdet Paşa durumu böyle ifade ederken Fuat Paşa başka şeyler söylüyordu. Fuat

Paşa'ya göre; devletin iç ve dış borçlarının yıllık faizi ve amortismanı bütçe gelirinin ancak % 16'sını teşkil ediyordu. Umum vergi kişi başına yılda ortalama 45 kuruş düşüyordu. Hâlbuki İngiltere'de 300, Fransa'da 250 kuruştan fazla idi. Mesela 1861 yılına gelinceye kadar İstanbul'da emlak üzerinden vergi alınmıyordu. Bu vergi ancak 1874 itibarıyla düzenli alınmaya başlandı (Karal, 2003: 232, 227). Vergiler olması gereken miktarda toplanmıyordu. Osmanlı'da fütuhât gelirleri de artık olmadığından, hazine bu durum sebebiyle dara düşüyordu. Sonradan vergiler artırıldı ise de, büyük borçlanmaları kapatacak seviyeye ulaşamamıştı.

Fuat Paşa'nın hesabına göre masraf bütçesi toplamda 327.194.000 frank idi (Velay, 1903/1978: 111). Bu miktar, 14,5 milyon Osmanlı lirasına tekabül ediyordu. Bütçede dikkat çeken durumlardan biri, eğitim ve bayındırlık nezaretlerine harcanan miktardır. Bu nezaretlere ayrılan para sadaka sadedinde ve yalnızca 1.084.000 franktır ki; 48.000 Osmanlı lirası kadardır. Bir diğer dikkat çeken miktar saray-muhtelif tahsisatının 27 küsur milyon frank ve bahriye-harbiye nezaretlerinin toplam tutarının 116.389.000 frank olmasıdır. Yani sadece bu iki nezaretin (Harbiye-Bahriye) bütçesinin toplam bütçeye oranı % 35'tir. Saray tahsisatı eklendiğinde ise toplamda % 43'ü bulmaktadır. Herhangi bir savaşın olmadığı ve mâliyenin durumunun çok iyi olmadığı bir zamanda harbiye ve bahriye nezaretlerine ve saray masraflarına o kadar paranın ayrılmış olması düşündürücüdür.

Bu ilk bütçe hazırlanırken Karadağ'da çıkan isyan, Bosna ve Sırbistan'da meydana gelen karışıklıklar ve sonunda Girit'te başlayan isyan hareketi neticesinde masraflar arttıkça borçlar da çoğalacaktır (Velay, 1903/1978: 111-112). İç borçlar Galata bankerleri ile akdedilmişti. Mâliyenin sık sık Galata bankerlerinden borçlanması gerekiyordu ki bu yüzden büyük zararlara uğruyordu. Eğer bir devlet bankası bulunsaydı bu zararlar engellenebilecekti (Karal, 2003: 234).

1 Haziran 1863'te Osmanlı Bankası -Bank-ı Osmanî-i Şâhâne- fiilen işe başlamış, Fakat Galata'da karşı sesler çıkmaya başlamıştı. Bir kısım bankerler, kısa bir zaman sonra sadrazamın muhalifleri ile işbirliği yapacaklardır. Fuat Paşa ise devlet mâliyesini cahillerin ve rüşvetçilerin elinden kurtardığına sevinmektedir. Zira Mâliye Nezareti, bütün gümrük teşkilatı ve diğer bakanlıklarda kısa vadeli Galata kredilerinde büyük rüşvetler dönmekte idi. Şimdi, Osmanlı Bankası'nın adeta bir kontrol mekanizması olarak devreye girmesi, Galata'da bir tedirginlik başlatmıştı (Kazgan, 2005b: 153). Kurulduğu tarihte 67,5 milyon frank (3 milyon Osmanlı Lirası civarında) olan sermayesi 1865'te 101 milyon franka ve 1875'te 520 milyon franka ulaşmış ve bunun yarısı ödenmiştir. Banka memleketin hemen

her yerinde şubeler açmıştır (Eldem, 1994: 160).

Bankanın kuruluş tarihine kadar bütün Osmanlı borçları Londra piyasasından ihraç edilmişti. Bazı şartlarla imzalanan bu banka kurma anlaşması, Hükûmetin anlaşma süresi boyunca kâğıt para çıkarmamayı ve bu şekilde bir imtiyazdan istifade eden başka bankanın kurulmasına izin vermemeyi taahhüt ediyordu. İmtiyaz süresi ise 30 yıldı. Banka hazineye 12,5 milyon franklık bir hesap açıyordu. Banka, gerek iç gerek dış borcun faiz ve amortismanını muayyen bir komisyon mukabilinde ödemekle mükellefi (Velay, 1903/1978: 115).

Osmanlı Bankası'nın Bank-ı Osmanî'ye dönüşmesi doğal olarak Galata bankerlerinin işine gelmemiştir. Bir grup Galata bankerleri Şirket-i Umûmiyye-i Osmanî'yi (Société Générale de L'Empire Ottoman) kurdu. Şirketin resmen kuruluşu 13 Haziran 1864 idi. Faaliyet sahası iç borç pazarıyla sınırlıydı (Hulkiender, 2013: 59-60). Şirketi kuranlar arasında Fuat Paşa'nın özel bankerleri olan Camondolar da vardı (Şeni, 1997/2010: 26,35). Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'nin tesisi sırasında Bâb-ı Âlî Hükûmeti, hazinenin ihtiyaçları olduğunda Galata piyasasından borç almayı, devletin gelirlerini evvelden devretmek ve rehin vermek gibi eski hatalara artık düşmeyeceğini kat'î ve samimi bir lisanla ilan etmişti. Hükûmet, memleket için pek külfetli olan ve tehlikesi bizzat kendisi tarafından ilan edilen âcil çarelerden bütünüyle vazgeçmeye azmetmiş bulunuyordu. Hiçbir vakit mahalli borçlanmalara başvurulmaktan geri durulmamış, devlet gelirlerini evvelden devir ve rehin bırakılmaktan kaçınılmamıştır (Velay, 1903/1978: 119).

Kırım Harbi, İngiliz ve Fransız iş çevrelerine ve özellikle finans kapitaline, Osmanlı ülkesini yakından tanımak fırsatını vermişti. Savaşla birlikte Osmanlı ülkesine sadece askerlerle birlikte ordunun ve İstanbul'a yerleşen bu iki memleket görevlilerinin tüketim ve tasarruf işlemlerini değerlendirmek üzere birçok tüccar ve banker, özellikle önemli bankaların temsilcileri de İstanbul'a gelmişlerdi (Kazgan, 2005b: 164). Ancak bu durum Osmanlı mâliyesinin düzelmesine pek de bir katkıda bulunmayacaktı. Bu bankalar, kendilerini yaşatan sebepler ortadan kalkınca teker teker kapanmıştır (Velay, 1903/1978: 119).

Bank-ı Osmanî'nin organize ettiği 1863 borçlanması Galata bankerlerine olan borçların bir kısmını ödemeye yetmişti (Hulkiender, 2013: 58). Osmanlı Bankası, devlet mâliyesinin kalkınmasında en kıymetli âmil olmaya başlamıştı (Velay, 1903/1978: 166). 1863 kredisi denilebilecek bu borçlanma, aslında Osmanlı Devleti'nin senyöraj (paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı değer arasındaki fark) hakkını ele geçirmek modelinin uygulamasına geçiş idi (Kazgan, 2005b: 153).

Osmanlı Bankası 1863 borçlanmasına Credit Mobilier müessesesinin de iştirakini temin etti. 1862 borçlanmasına kıyasla bu borcun şartları daha iyiydi. Borca teminat olarak muhtelif vilayetlerin gümrükleri; Bursa ve Edirne'nin ipek öşrü; Midilli, Karesi, İzmir zeytinyağı öşrü; tuz ve tütün öşürleri, 1862 borçlanmasının karşılık fazlası, 1860 borcuna evvelce tahsis edilmiş olan gelirlerin 7/8'i gösterildi. Bankerler harici diğer alacaklar karşısında Hükûmet, taslağını çizmekten başka bir şey yapmamış olduğu nakit ıslahatını, tehir mecburiyetinde kalmıştır. 1862 ve 1863 borçlanmaları aşağı-yukarı % 15 ve % 18 hakiki faiz getirmekte ve bu vaziyet saltanatın itibarını hiçe indirerek haricî güveni en alt dereceye düşürmekteydi. Elde edilen gelirler, alacakları çoğalan ve sabırsızlanan Galata bankerlerine verilerek, kısa vadeli borçlar kapatılmış oldu (Velay, 1903/1978: 166, 174).

Her dış borçlanmada, batılı yerli banker ve tüccarların yaz kış demeden, sabahın erken saatlerinde Fuat Paşa'nın yazın yalısına ve kışın da konağına kabileler halinde gelip bir sürü tekliflerde bulunmaları, Fuat Paşa'yı bezirgân oyunlarına karşı uyanık durmaya sevk etmiştir (Kazgan, 2005b: 154-155). Tanzim edilen bütçelerde gelir fazlalığı görüldüğü hâlde tatbikatta, bütçe açığı olduğu anlaşılıyordu. Osmanlı mâliyesini düzeltmek hususundaki planı, maalesef düşündüğü gibi olmadı. Fuat Paşa, devleti borçlanma yolu ile yaşatmak usulünü icat etmiş sayılmasa bile, geliştirmişti (Karal, 2003: 235-236).

Borçların büyük bölümü cârî harcamalarda, büyük bir donanmanın kurulmasında ve bürokrasinin maaşlarının karşılanmasında kullanıldı. Ekonomiyi canlandırmak ve mâli gelirleri artıracak yatırımlara fazla kaynak ayrılmadı. Büyük bankalar ve spekülasyoncular, her yıl geri ödenmesi gereken miktarlardan daha fazlasını piyasalardan bularak borç alma furçasının devam etmesine sebep oldular (Pamuk, 2017: 119).

Sultan Abdülaziz tahta çıktığı ilk zamanlarda Âli Paşa ile Kamil Paşa'ya ikişer bin kese akçe hediye vermiş idi. Hâlbuki böyle zor zamanda, diğerleri aylık alamaz iken onların böyle bolca hediye almaları, insanların nazarında, paşaların itibarlarında noksanlığa sebep oldu. Bu hediyeler, birçok itiraza sebep oldu. Sultan Abdülaziz Han hazretleri de "Benim onlara hediye verişim tecrübe idi. Kardeşimi israf ve sefahatle ayıplarlardı. Ben zannederdim ki onlar para kabul etmeyip bana nasihat verirler" diyerek onları dost-düşman nazarında küçük düşürdü (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 53). Eğer Sultan Abdülaziz saltanatının devamında görev verdiği devlet adamlarını hep tecrübe ederek getirseydi, saltanatı hazin şekilde son bulmayabilirdi.

1866'da Osmanlı Hükûmeti, vilayetlerde memleket sandıklarının tesisini emreden bir kanun çıkarmıştır. Ziraat bankası çiftçiye ancak ipotek karşılığında ve yıllık % 6 faizle ve bir defaya mahsus olan % 1 nispetinde bir tescil resminin bu faize ilavesi suretiyle borç

verdi. Kuruluşunun amacı zaten borç vermektir (Velay, 1978: 124). Bu sandıkların ilki tecrübe mahiyetinde Rusçuk'ta açılmıştır. Sandığın gördüğü rağbet üzerine 1866'da ilk önce Tuna Vilayeti'nde ve sonra bütün Rumeli'de ve Anadolu'da "Memleket Sandıkları" namıyla çiftçiye ödünç para veren müesseseler açılmıştır (Eldem, 1994: 160-161).

İç borçlar 1865 yılının başlarında tekrar hazinenin öncelikli sorunu hâline geldi. İki yıl içerisinde devlet masrafları karşılamak için bankerlerden yeni avanslar almak zorunda kaldı. Fuat Paşa hızla büyüyen soruna bir çözüm bulabilmek için yine bir konsolidasyona gidilmesini teklif etti (Hulkiender, 2013: 58). 1865 borçlanmasında 150 milyon franklık bir anlaşma imzalandı. 11 Kânunuevvel 1865'te bazı şartlarla anlaşma sağlandı. Teminat olarak; Ergani madeninden çıkarılıp Tokat'ta depo edilmiş olan ham bakır madenleri, Suriye tahvillerinin borç ödemesine tahsis edilen meblağlar ve Anadolu ağnâm resmi gösterildi. 1865 borçlanması % 10 hakiki faiz temin etmekteydi (Velay, 1903/1978: 168-172).

1865 ve daha sonraki yıllarda yapılan borçlanmalar, çeşitli kamu ihtiyaçlarını karşılamak için değil sadece daha önce yapılmış borçlanmanın faiz ve amortismanlarını ödeyebilmek için yapıldığından, imparatorluk mâliyesi çok güç bir duruma düşmüştü (Sayar, 1978: 213-214). 1865'teki I. Tertip borçlanma miktarı 40 milyon lira idi. Halkın konsolit adını verdiği, eshâm-ı cedide, tahvilat-ı mümtaze⁷ ve sergi ve hazine tahvili⁸ gibi daha önce ihraç edilmiş borç senetlerinin daha uzun vadeli ve düşük faizli senetlerle değiştirilmesini hedef alan ve çıkarılan bir kanunla;

-Düyûn-ı Umûmiyye'ye Defter-i Kebir konulmasını,

-Genel borçların bu deftere işlenmesini,

-Genel iç borçların değiştirilmesini öngören nitelikte idi. Burada ilk defa devletin tüm gelirlerinin karşılık gösterildiğini vurgulamak gerekir (Özdemir, 2010: 55).

Mâliyenin istikrara kavuşturulmasında bir başka aşama da iç borçların birleştirilmesiydi. Dâhili borçların tevhidini ve tebdilini yapabilmek için Hükûmetin sırf kendi teşebbüsü kâfi değildi. Böyle bir ıslahatın gerektireceği ve Hükûmetin hareket sahasının dışında kalan bütün mâli işlemleri yüklenebilecek olan sermayedarların da işbirliğine ihtiyaç vardı (Yerasimos, 1975: 789-792).

I. Tertip borçlanmada geçtiği üzere Fuat Paşa İngiliz bankerleri Merton'un önerisi

⁷Tahvilat-ı mümtaze: Evvelce ihraç edilmiş olan senetlerin değiştirilmesi için bunlar yerine verilen senetler (Özdemir, 2010: 55).

⁸Hazine tahvilleri: muhtelif vadeli hazine bonoları; sergiler: saray mensuplarının maaşları karşılığında çıkarılan ve 1865'ten itibaren 5 yıl içinde ödenecek % 6 faizli tahkim bonoları-obligasyonlar (Özdemir, 2010: 55).

üzerine Sultan Abdülaziz'i ikna ederek 29 Mart 1865 tarihli bir irade-i seniyye ile bütün Osmanlı Devleti Genel Borçları denilen bir devlet borçları defteri kebirinin tesisine muvaffak olmuştur (Kazgan, 2005a: 60).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum yabancı basına 18 Ocak 1865 tarihli The Levant Herald gazetesine de şöyle yansımıştı:

Türkiye'de bazı değişiklikleri yapmanın ne kadar zor olduğunu bilenler, büyük bir değişimi yürürlüğe koymadan önce ne kadar çok zamanın geçmesi gerektiğini de kabul ederler. Normal bir durum olsaydı, geçmiş yılların bakayalarının câri yıldaki açıkları kapatmaları beklenebilirdi. Fakat böyle olmaktan oldukça uzağız. Geçmiş yılların temizlenmesi gereken yükleri var. Hükûmet geçici harcamaları düşürmeye devam ettiği müddetçe şu açık ki iki adım ileriye, bir adım geriye atacağız; o da bileşik faizden borç almak anlamına gelmektedir. Herhangi bir ağır ve öngörülemeyen harcama, onu içinden çıkmakta zorlandığı o zor durumlara tekrar sokacaktır (Akçay, 2013: 28-29).

1866 Temmuzunda Girit isyanı koptu. Bu yılın sonunda bütçenin itiraf olunan açığı hemen 40 milyon franga ulaşmış, yeni dalgalı borç da 100 milyonu bulmuştu. Hükûmet, memurlarına aylıklarının ancak yarısını %10 faiz getiren tahvilatla ödemek mecburiyetinde kalmıştı (Velay, 1903/1978: 175). İsyân iki yıl sürecektir. Rumların, Islahat Fermanı ile taahhüt edilen vergi, eğitim, altyapı reformlarının gerçekleştirilmesi ve adada bir ziraat bankası kurulmasını talep ederek başlattıkları ayaklanma hızla büyüdü (Hulkiender, 2013: 62). Bu mesele yüzünden yakın zamanda Osmanlı mâliyesinin düzelmesine de Türkiye'ye ait senetlere de güven duyulması mümkün gözüküyordu. Bu güveni yeniden kazanmak için sarayın bir adım daha atması şarttı. 6 Eylül 1866 tarihli bir İrade-i Şâhâne, çeşitli borçların karşılığı olarak ayrılan bütün gelirlerin yayınlanmasını emrediyor, bundan böyle, tahsilât durumunu her ay yayınlayacak ve çeşitli hizmetleri yerine getirmekte tek başına yükümlü bulunacak olan Bank-ı Osmanî-i Şâhâne'ye, ödemeler için zaman zaman emir ve havale verme yetkisinin tanındığını ilan ediyordu (Yerasimos, 1975: 801).

Kırım Harbi'nden Lord Palmerston'un öldüğü 1865 senesine kadar ön safta bulunan İngilizler olmuştu. İlk Osmanlı dış borçları Londra'da ihraç olunmuş, ilk Osmanlı Bankası Londra'da tesis edilmiş, İstanbul'da ilk demiryolu imtiyazını alanlar yine İngilizler olmuştu. İngilizlerin yardımı olmadıkça hiçbir iş görülemez, hiçbir teşebbüse cesaret edilemez hâle gelmişti (Velay, 1978: 185).

1866'da çıkarılan kararname ile İstanbul'un ilk resmi borsası Der-Saâdet Tahvilat Borsası adıyla Galata'da Havyar Han'ın karşısında bulunan Komisyon Han'da çalışmaya başlamıştır. Borsa oyunlarında herkes kaybetse bile hiç kaybetmeyen ve yatırımcı ister kâr ister zarar etsin hep kârlı çıkan bir grup vardır ki bunlar aracı bankerler yani

mubayaacılarıdır (İpek, 2011: 58). Örnek rolünü oynayan Batı borsalarında sistemin işleyişi, Galata Borsası'nda olduğu kadar çıkarıcı, güvensiz ve denetimsiz olmamıştır. Avrupa'da borsalar, ulusal ekonomi politikasının bir unsuru haline gelirken Osmanlı'da ülke ekonomisi ile hiç ilgisi olmayan aracılardan, bankerlerin, yabancı sermaye temsili veya destekçilerinin keyiflerince her türlü dolabı çevirdikleri başıboş bir ticaret alanı gibi görülmüş ve öyle kullanılmıştır (Köse, 2001).

Borsanın bir binası yoktu. Koskoca bir devletin, bir tarafta saraylar inşa ettirirken borçlanma tahvilleri ihracı ve değerlendirilmesinde hizmetlerinden medet umduğu bir kurum olan borsaya elli yıl içinde mütevazı bir bina bile yaptırmayacak kadar ilgisiz davranmasını anlamak mümkün değildir (Fertekeklil, 2000: 35).

1866 borçlanması, devletin eski borçlarını ödeyebilmek için yenilerine başvurduğu 'acil borçlanmalar' çağını başlatır (Yerasimos, 1975: 796-797). 1866 yılında Londra'da inşa olunacak gemilerin ve şeşhaneli tüfeklerin masrafları, 112.290 sterline mal olmuştu. Ayrıca saray masrafları için acilen ödenmesi gereken 10 bin kese akçe de vardır. Bahsedilen tüm miktarları anında ödemek mümkün değildir. Bu sebeple 1864'te kurulmuş olan Şirket-i Umûmiyye aracılığı ile Banker Zarifi ve Hristaki'den Ören, Filibe ve İslimye'nin 1865 yılı aşar vergileri teminat gösterilerek 660 bin liraya ek olarak 230 bin lira daha toplamda 890 bin lira borç alınmıştır (BOA, İ.DH 552/38414). Görüldüğü gibi dış borçlar yanında içeride de bankerlerden gerektiğinde borç alınmaya devam edilmiştir. Hazine, kendi bünyesinde ikamet eden ve çalışan bankerlere devamlı surette borçlanmıştır.

1866'da gerçekleşen ekonomik açıdan bir diğer önemli olay İsmail Paşa meselesi oldu. 1863-1867 yılları arasında Mısır Valisi olan İsmail Paşa, 1867-1879 arasında ise Mısır'ın ilk Hıdîvi⁹ oldu. İsmail Paşa eski borçlarını ödemek için yeni borçlanmalara gidecek, 1868 yılı sonuna doğru da en acil harcamalarını karşılamak için ufak borçlanmalar yapacaktır. Nissim Camondo da Hıdîv'in bu taleplerine cevap vermek amacıyla İskenderiye'ye gitmiştir. Rüyalar ülkesi Mısır, artık uzaktan sömürülecek toprak sınıflandırmasına girmiştir. Ama Nissim'in serüveni bir sonuç vermeyecektir (Şeni, 1997/2010: 84). Hıdîvlik meselesi tamamen devletin ekonomik durumuyla ilgilidir. Yoksa Mısır'da özerkliğe doğru giden yolda valiye daha fazla yetkiler verilmesi gibi bir talebin kabul edilmesi mümkün olamazdı.

Girit isyanı, silah, malzeme vs. askeri masraflar 1866 yılı bütçesinde 2 milyon liralık bir açık yaratmıştır. Bu durum karşısında Hükûmet, Mısır Hıdîvliğinin babadan oğla

⁹ Mısır hıdivleri protokol bakımından şeyhülislam ve sadrazam ile aynı derecede idi.

intikalini kabul ederek karşılığında Mısır vergisini neredeyse iki misline yükseltmiştir. Buna rağmen, gerek savaş masrafları, gerekse kamu borçlarının faiz ve amortismanları ve memur maaşları yine de zamanında ödenememiştir (Sayar, 1978: 214). Türkiye’de faydalı hizmetler yapan birçok rütbeli memur vardır. Bunlar hizmet karşılığında büyük maaşlar alırlar veya sadece devlet himayesinden dolayı gelir elde ederler. Bazı düzensiz yöntemler yüzünden memnuniyetsizlikler ortaya çıkmıştı. Bazı vilayetlerde maaşların azalması % 70’e kadar varmıştı. Çünkü Türkiye’deki yüksek resmi ücretlerin Batıdaki çoğu modern ülkenin ücretleriyle karşılaştırıldığında % 50 yüksekti (Varcan, 2000: 154). Ama alınan vergiler de belki o nispette azdı.

İsmail Paşa, valilik makamı üzerindeki ailevi veraset hakkını, babadan oğla geçen doğrudan veraset hakkına dönüştürmek istiyordu. Bâb-ı Âlî Mısır’ın ödediği yıllık verginin iki misline çıkarılması şartıyla buna razı oldu. Böylelikle Mısır’ın biraz daha borca gömülmesine sebep oldu (Yerasimos, 1975: 801-802). Bu durumun kaynağı siyasi çekişme idi.

1866 yılı başında Mısır valisi İsmail Paşa’nın kardeşi Mustafa Fâzıl Paşa henüz Mısır valisi veliahdı iken mâliye bakanıydı. Fuat Paşa ise sadrazamdı. Bu ikili mâli ve siyasi konularda anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. İki de birbirinin düşmanı olmuş böylece Mustafa Fâzıl Paşa kendisine darbe vuracak ferman çıkmadan bir ay evvel Paris’e gitmişti. Mısır’da Hıdîvliğin kabulü yani yönetimin ekber kişiye değil babadan oğla geçmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararın alınmasında Mustafa Fâzıl Paşa ile arası bozuk olan Fuat Paşa’nın rolü olduğu iddia edilmektedir. Artık veliaht olmayan Mustafa Fâzıl’ın payitahta karşı düşman olması da kaçınılmazdır. Yaşananlar ayrıca üç yıldır sadrazam olan Fuat Paşa’yı sadâretten düşürmüştü. Yerine Mütercim Rüştü Paşa getirildi (Davison, 1963/2005: 207-208). 14 Ocak 1868 tarihli Times gazetesinde şöyle bir haber çıkar “Türkler, kendilerine has bir inatla yılmadan vergi toplama çarelerini bulmakta, düzeni ayakta tutmakta, eski borçlarını ödemek üzere yeni kaynaklardan para sağlamaktadır. Hasta adamın sağlık durumundan endişe duyanlara bundan böyle verilecek cevap hiç de kötüye gitmemektedir olacaktır” (Yerasimos, 1975: 804).

1868 yılının sonuna doğru yine bir iç borçlanma yapılmıştır. Bu kez senelik % 18 faiz verilmek suretiyle teminat olarak Kütahya’nın 1867 yılı aşâr bedeli; Konya, Kastamonu, Hüdavendigâr, Ankara, Sivas, Trabzon ve Halep vilayetlerinin 1868 senesi hâsılatından 53 milyon kuruş vergisi ayrılarak Hristaki, Nissim Camondo, Yorgaki Zarifi ve Şirket-i umûmiyye-i Osmaniye’den 427 500 liralık bir borç alınmıştır (BOA, İ.DH. 580/40389, EK-2).

3.2. Fuat ve Âlî Paşaların Ölümü ile Değişen Siyasi-Ekonomik Durum

Rumeli demiryollarının inşasına ait mukavele 1869 yılının Nisan ayında imzalanmıştı (Velay, 1903/1978: 180). 1869'un hemen başında Ferman-ı Âlî ile Osmanlı finans tarihine geçecek "Credit General Ottoman" ya da Osmanlı Genel Kredisi Bankası kuruldu (Kazgan, 2005a: 161). Banka Camondoların faaliyetleriyle doğrudan rekabet hâlinindedir (Şeni, 1997/2010: 75). Art arda kurulan bankalar özellikle Bâb-ı Âlî basınının tepkisine neden oldu. Basının eleştirdiği nokta bu bankaların devlete açtıkları krediler sayesinde nemalandıkları sermayelerini üretim için değil de adeta bir kara deliği andıran bütçe açıkları ve transfer harcamalarının finansmanında kullanmalarıydı (Hulkiender, 2013: 82).

Dâhili borcun amortismanı ancak bir defa o da 1869'da Pinard borçlanmasının akdi sıralarında yapılabildiği. O senenin 2 Kânunuevvelinde dâhili borcun 800.000 lirası amorti edilmiştir (Velay, 1903/1978: 171). 4-5 yıl aradan sonra bir dış borçlanma daha yapılmıştı. 1869'da Paris'in iki mâli müessesesi, 24.444.442 Osmanlı altını değerinde Hükûmete borç para verdiler (Karal, 2003: 236). Comptoir d'Escompte'un (Paris) idare meclisi reisi Mösyö Pinard, İstanbul'a gelmiş ve Hükûmetle bir anlaşma imzalamıştır. 1.111.111 adet tahvil çıkarılmış ve Hükûmetin eline fiilen 300 milyon frank geçmiş fakat hakiki borç 555.555.500 frank tutmuştur. Borcun faizi % 6, amortismanı % 1 ve müddeti 33 yıldır. Devlet için faiz nispeti % 11 idi. Borç aynı yıl, İstanbul, Paris, Lyon, Londra, Amsterdam, Berlin ve Hamburg piyasalarında ihraç edildi. Teminat olarak Halep, Adana, Suriye, Yanya ve Trabzon vilayetleriyle Ege Denizindeki adaların, Hüdavendigâr, Bosna, Aydın, Menteşe, Konya vilayetlerinin aşârı ve Bağdat gelirleri ile toplamda 60.500.000 frank raddesinde bir gelir karşılık gösterilmiştir (Velay, 1903/1978: 181).

Türkiye tarafından yabancı memleketlerde beş yıl aradan sonra büyük bir borç alınıyordu. Bu, Bâb-ı Âlî'nin birdenbire uslandığına, acil çare olarak her sene aralıksız borçlanmalara müracaat etmenin devleti, muhakkak bir uçuruma sürükleyeceğini idrak ettiğine mi delalet eder? Hayır, hastalık öyle kökleşmiş bulunuyordu ki ona müptela olan bedeni kurtarmak için tevessül olunan bütün çarelere rağmen devam etmektedir. Sadâret makamına Fuat Paşa'nın yerine geçen Rüştü ve Âlî Paşalar, memleketi, tehlikeden kurtarmak için fevkalade bir gayret gösteriyorlar; bu iyi niyet, memleketin ömrünü belki biraz uzatıyor fakat ufukta beliren ve bütün basiret sahiplerinin görmekte olduğu feci akıbeti bertaraf etmekten aciz kalıyordu (Velay, 1903/1978: 173).

1870 yılında Fransa ve Prusya arasındaki savaş, Galata bankerlerinin batılı sermaye çevreleriyle olan ilişkilerinde mecburi değişikliklere yol açtı. 1860'ların başından itibaren bankerlerin en yoğun ilişkide olduğu ülke Fransa idi. Ancak Fransa'nın savaştan mağlup

çıkarak Prusya'ya yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalması, Galata bankerlerini Alman ve Avusturya bankalarıyla işbirliğine sevk etti (Hulkiender, 2013: 81). Galata piyasası hiçbir zaman, 1870 Fransız-Alman harbini takip eden iki senedeki kadar buhranlı, hummalı bir devre geçirmemiş, 1872 yılının sonundaki kadar zorluk ve telaş yaşamamıştı (Velay, 1903/1978: 191). Böylelikle Paris Anlaşmasının sağladığı dengenin temeli sarsılınca Rusya, Karadeniz'de hareket serbestisini tekrar kazanmış oldu. Sultan Abdülaziz, Prusya'nın Fransa'ya galibiyetinden, otoriter rejimin liberal rejime üstün olduğu yolunda da bir netice çıkarmıştı (Karal, 2003: 66-68). Fransa'nın yenilgisi aynı zamanda Rus Büyükelçi Ignatiyev'in şahsında, bir süre için İstanbul'da Rus nüfuzunun üstün gelmesi anlamını da taşıdı (Davison, 1963/2005: 278). Bu savaştan Prusya'nın galip çıkacağını padişah, Avrupa seyahati sırasında belirtmişti.

İngiliz ve Fransızlarla yapılan ticaret anlaşmaları ile Osmanlı Devleti, banka ve demiryolunun en önemli iktisadi gerçeklerin başında geldiği bir dünya ile bütünleşiyordu. Fakat Fuat Paşa, "banka ve yol bizi iflasa götürüyor" diyordu (Kazgan, 2005b: 154). Fransa ile Almanya arasındaki savaş Galata piyasasını altüst etti. Umumî vaziyet, İngiliz bankerlerinin Osmanlı hazinesine yardımında bulunmasını imkânsız kılacak derecede gergin olduğundan, hazine Londra piyasasından da avans temin etmek teşebbüsünde bulunamıyordu (Velay, 1903/1978: 183).

1870 yılı, Baron Hirsch'in ikramiyeli tahvillerinin satışa sunulma, aynı zamanda da Fransa'da İkinci İmparatorluğun çöküşüyle mâli merkezlerin Viyana'ya kayma yılı olacaktı. Osmanlı para borsası üzerinde görünme sırası Viyana'ya gelmişti. Avusturyalı tarihçi Morawitz bu dönem hakkında şöyle yazar "İstanbul yeni bir California'dır. Her yerde konuşulan tek konu, Baron Hirsch'in demiryolu işleriyle küpünü ağzına kadar doldurması, çeşitli borç anlaşmaları yapanların, Avrupalı silah tüccarlarının ve Galata bankerlerinin sağladığı hadsiz hesapsız kârlardır" (Yerasimos, 1975: 812-813). 1870'lerin başından 1880'lerin sonuna kadar işlettiği demiryollarının en önemli yolcusu olarak İstanbul'a en çok gelip gitmiş olan yolcu seçilmesi gereken Hirsch, Osmanlı politikasına da büyük etki yapmıştı. Yaptığı işin büyük para işi olması, birçok vekil ve vükelayı kendisinden rüşvet almak suçlamaları ile karşı karşıya bırakmıştı (Kazgan, 2014: 326).

Ignatiyev, demiryolları için evvelce Baron Hirsch'e verilmiş olan imtiyazları feshettirerek devleti yüz binlerce lira tazminat ödemeye mecbur etti (Karal, 2003: 72). Rus elçisi yüzünden devlet bir sürü zarara uğramıştı. Üstelik demiryolu da yarım kalmıştı.

1869 başlarında vefat eden Fuat Paşa'nın bir devlet adamı olarak özellikle sadrazam olduğu devrelerde, yabancıların bankacılığına güvenmemesi ve iflasın bu

sebepten ileri geldiğini belirtmesine karşılık, neden Türk-İslam halkından bankacı yetiştirmeye teşebbüs etmemiştir, gibi bir soru ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bunun sebebi, Müslüman Türklere reva görülen eğitim sistemidir. Azınlıklar Fransız, İngiliz ve Amerikan okullarında bu tür meslekler için ayrıntılı bilgi ve tecrübe sahibi olurken Müslüman çocuklarının gideceği bir ticaret mektebi bile yoktu. Herkes kâtip, subay olmak istiyor; kimse muhasebeci, veznedar, sarraf olmak istemiyordu. Fuat Paşa'nın bankacı yetiştirmede geç kalmasının bir sebebi, Tanzimat ile Fransız bürokrasisini taklit edencesine, devlet ve bağlı kurumlardaki memur kadrosunda Müslüman Türk tebaanın kullanılma zorunluluğuydu. Bu kadrolaşma günlerinde, okur- yazar Müslüman Türk bulmak bir mesele idi. Sebebi; özellikle lağvedilen gedik esnaf çocuklarının okula devam yerine, yeni ticaret düzenine hemen uyum sağlayan azınlıklar yanına çırak verilmesiydi (Kazgan, 2005b: 155-156).

1870'lerin başına gelindiğinde Galata'da artık resmi olmasa bile Avrupa'nın bütün resmi borsalarınca kabul edilmiş bir borsa vardı. Galata Borsası'nda her çeşit borsa oyununa elverişli devlet tahvilleri yanında, yeni kurulmaya başlayan çeşitli banka ve şirketlerin hisse senetleri ve tahvilleri de işlem görmeye başlayınca borsanın Avrupa'dakilerle farkı kalmayacaktı (Kazgan, 1995: 61). Borsa; alıcı ve satıcıların bir araya geldikleri ve belirlenen yönetmeliklere göre çalışan menkul kıymetler pazarına (stock Exchange securities bourse) denir (Köse, 2001).

1870'te dönemin altıncı borçlanması yapıldı ve 34.848.000 Osmanlı lirası borç alındı. İhraç fiyatı % 32 ve ele geçen ise 11.196.662 lira idi (Tunçel ve Yıldırım, 2014). Bu borçlanmanın sebebi Rumeli Demiryolu yapılması içindi. Karşılık olarak ikramiyeli demiryolu borçlanması gösterilmiş ve aracı kuruluş da Baron Hirsch'in şirketi (Brüksel) idi (Özdemir, 2010: 60-61).

Belçika bankerlerinden Baron Hirsch ile imzalanan borç anlaşmasına göre; demiryolu yapılacaktı ancak 1871'de projenin yürütücüsü olan Âli Paşa ölünce yerine geçen ve Rus yanlısı Mahmut Nedim Paşa, Avrupa başkentleriyle yapılması tasarlanan demiryolu bağlantısı politikasını durdurtmuştur. 1872'de imzalanan yeni bir sözleşme ile 2000 km uzunluğunda döşenmesi gereken hatlar 1.250 kilometreye indirilmiş ve yapımına devam edilmiştir. 1875'te İstanbul-Edirne, Edirne-Filibe, Bellova-Yanbolu-Tırnova, Edirne-Dedeoğaç, Selanik-Üsküp, Üsküp-Mitroviçe'ye demiryollarının yapımı bitirilmiş fakat Avrupa başkentleri ile demiryolu bağlantıları sağlanamamıştır (Sayar, 1978: 216-217).

1871 Haziranında Crédit Générale Ottoman, kendisine iltihak eden Londra'nın

Louis Cohen ve Oğulları, Dent Palmer ve Ortakları müesseseleri ile birlikte Hükûmetle bir mukavele akdediyor ve hazineye 5.700.000 Sterlin (6.270.000 Osmanlı Lirası) tutarında bir meblağın borç verilmesini taahhüt ediyordu. Teminat ise artırılan Mısır vergisi idi. İstanbul'da bu borçlanmaya pek az iştirak edildi. Sebebi ise sadece para yokluğu değil aynı zamanda Galata sarraflarının ellerindeki diğer tahvillerin çok daha yüksek bir faiz temin etmekte olmalarıydı. Borçlanma daimi bir ihtiyaç halini almış ve Hükûmet, en küçük masrafi karşılamak, bütçe açığından dolayı kısa vadeli borçları kapatmak için ödünç para almak yolunu tutmuştu. O yıldan itibaren devletin iflası bir an meselesi hâline gelmişti (Velay, 1903/1978: 183-184).

Art arda gelen dış borçların tahvilatı, Galata'da borsa oyunları kâğıtlarının artmasına neden olunca zamanla halkın şikâyetleri de arttı. Borsa 1870'lere gelindiğinde artık kırsal bölgelere de ulaşmıştı. Galata semtinin bir bölümünü oluşturan Karaköy her çeşit mağaza, yabancı şirket temsilcilikleri, banka şubeleri, banker ve sarraf bürolarıyla doldu (Kazgan, 1995: 67).

Tarım bölgelerindeki ortakları veya temsilcileri ile sarraflar ve borsacılar yöre halkını ve hatta çiftçileri borsa oyunlarına sürükledikleri gibi fonların tarımda kullanılmasına alternatif yatırım sahası olarak borsa kâğıdını da devreye sokan yerel sarraflar, çiftçinin yüksek faizler ödemesine neden oldular. Bu ise birçok yerde iflaslara, toprakların sarraflara ipotek edilmesine ve giderek tarlaların boşalmasına sebep oldu. Galata Borsasının yasallaştırılması, faizin ve paranın mâliyetinin yükselmesini önlemek ve borsa oyunlarında halkın aldatılmasına bir son vermek ihtiyacından doğdu (Köse, 2001). 19 Kasım 1871'de Der-Saâdet Tahvilat Borsası Nizamnamesi çıkarıldı. Galata Borsası 1928'lere kadar etkili oldu. 1871 yılı, mâli ve iktisadi tarih açısından bir dönüm noktasıdır. Galata bankerleri ile çok işi olmuş Mahmut Nedim Paşa'nın iktidara gelmesi, Galata bankerlerinin ekonomideki ağırlığının artmasını sağlamıştır. Âlî Paşa, borsanın zararlı isteklerine karşı koyuyordu. Mahmut Nedim Paşa'nın başa geçmesi her şeyi tersine çevirdi (Kazgan, 2005a: 72-80).

Bu nizamnameden iki yıl sonra borsanın dizginsiz bir duruma geldiği devlet yazışmalarına yansır. Mâliye Nezaretine yazılan arizada borsanın çok serbest bırakıldığından şikâyet edilir. Halka varıncaya kadar verdiği zararların ortadan kaldırılmasına ve borsanın Hükûmetin kontrolü altına alınmasına karar verilir. Bu sebeple nizamnamenin uygulanabilmesi için sarraf, banker ve tüccarlardan oluşacak bir heyetin başına da Eshâm-ı Umûmiyye Emîni Ohannes Efendi komiser olarak atanmıştır (BOA, A. MKT. MHM. 469/42). Bundan bir ay sonra Galata borsasına mâliye nezareti baktığından

ve zaptiye işleriyle de Bâb-ı Âlî meşgul olduğundan, borsa muhasebesinin kontrolü için Varna Mutasarrıfı Abidin Bey borsaya komiser tayin edilmiş ve aynı anda Beyoğlu Mutasarrıfı olmuştur (BOA, A. MKT. MHM 471/19).

Nizamname, Galata Borsası'nın her yönü ile Batı borsalarına benzemesini sağlamıştır. Bir taraftan tüketim toplumuna gidiş, diğer taraftan iç üretim yapısının tamamen yok olması ile, askerin madenî düğmesinin dahi dışarıdan getirilmesi, gerçekte gümrük gelirini devamlı artırıyor ama bu artış ülkenin yoksullaşması anlamına da geliyordu. Abdülaziz'in Avrupa'ya yaptığı seyahatten sonra İngiliz ve Fransız donanmalarına eşit donanma yapma tutkusu “demek ki para varmış, her şey alınıyor” biçimindeki bir anlayışın saraydan başlayarak bütün nezaretlere yayılmasına yol açmıştı. Öte yandan, art arda alınan dış borçların yılda iki taksitte faiz ve anaparalarını ödemek için Galata piyasasından kısa vadeli kredi almak için ödenen faizler % 20'yi bulmuştu (Kazgan, 1995: 68-69).

Âlî Paşa'nın ölümünden sonra devletin tedrici Batılılaşmasına rehberlik edecek güçlü bir elin olmayışı ciddi biçimde hissedildi. Fransa'nın mağlubiyeti, Osmanlı Devleti'nin hem büyük devletlerle ilişkilerini hem de iç durumunu etkilemişti. Çünkü önceki yılın en güçlü etkeni, Fransızların sağladığı destek ve örnekti. Fransa yanlısı Âlî Paşa, Fransa'nın yenilgisiyle yara almıştı. Âlî Paşa, Rusya'nın, 1856 Paris Anlaşması'nın Karadeniz'deki Rus silahlanmasını yasaklayan maddeyi geçersiz ilan etme fırsatını yakalamış olmasından da endişe duyuyordu (Davison, 1963/2005: 277-278). Âlî ve Fuat Paşaların ölümüyle Sultan Abdülaziz için kara günler başlamış oldu. Âlî Paşa'nın vefatı ile batı yanlısı aydın bürokrasi dönemi de sona erdi. Kapıkullarının mirasçısı olan ve hep saray çevresinde dolanıp duran eski yönetici kuşak iktidarın yeni sahibi oldu (Yerasimos, 1975: 825).

Journale de Constantinople gazetesinin 1 Mart 1872 tarihli Sultan Abdülaziz'e hitaben bir mektubunda “beyanlarınızdan anlaşıldığına göre memleketin geliri son altı yedi yılda iki katına çıkmıştır. Bir de üstelik bu artış şimdiye kadar hiç görülmemiş bir israf ve harcamaya rağmen oluşmuştur. İşte bu sebeptendir ki eğer on yıl evvelinden başlayarak Hükûmet gerekli olan tasarruf tedbirleri alabilseydi ve eğer Hükûmet beceriksiz memurlar tarafından kuşatılmamış olsaydı, memleketin mâli durumunun bugünkünden çok daha iyi olacağını söylemek bile gerekmezdi” diye yazılmıştı (Kazgan, 2005b: 193). Bahsi geçen gelirlerdeki artış, öşürlere yapılan zamlarla sağlanıyordu. 10 yıl öncesi toplam gelirin % 34'nü tutan öşür gelirleri, bu yıllarda -ağnam resmi dâhil- toplam gelirin % 44'ünü meydana getiriyordu (Yerasimos, 1975: 816).

Mahmut Paşa'nın 11 ayda dört-beş defa azl-ü nasb ettirdiği müşir Mustafa Sıdkı Paşa, Bağdat valiliğine tayini münasebetiyle huzura kabul olduğu esnada, devlet idaresindeki yolsuzluklara dair Mithat Paşa'nın vaki olan ma'ruzâtını teyit ettiği gibi Başmabeynci Hurşit Bey de gereken sözleri söylediğinden, 1872'de Mahmut Nedim Paşa azledildi (İnal, 1940/1983: 277). Âlî ve Fuat Paşaların vefatları ve onların Reşit Paşa gibi adam yetiştirmemiş olmaları, kaht-ı ricale (devlet adamı kıtlığı) sebep oldu. Devlet idaresi Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve dahi Hüseyin Avni Paşa gibi adamlara kaldı (Öztuna, 2013: 18). Âlî Paşa, görev makamının çevresine geniş bir hendek kazmış, hiçbir siyasal varis yetiştirmemişti. Devlete verdiği en büyük zarar buydu (Davison, 1963/2005: 279).

Osmanlı ülkesinde olan biten dış basında da ilginç şekillerde yer buluyordu. Mesela Alman Neue Freie Presse gazetesi şöyle yazmıştı: “Âlî Paşa'nın ölümü ile Türkiye, sarayı nasıl dizginde tutacağını bilen tek adamını kaybetti” (BOA, HR. SYS 182/43). Fuat ve Âlî Paşaların vefatlarından sonra eğer ki bunlara hayırlı halef olacak adamlarımız ve özellikle birkaç genç diplomatımız mevcut idiye de Abdülaziz Han devrinde asıl olumsuzluk, Âlî Paşa'nın vefatından sonra meydana aldığı cihetle iç işlerimiz gibi, dış işlerimiz de pek fena karışmış ve bu alanları yeniden hiç kimse dolduramamıştır (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 127).

Âlî Paşa dış siyasette Fransa taraftarıydı. Reşit Paşa'nın kafadârı olan İngiltere elçisini İstanbul'dan göndermişti. Dirayet ve anlayışına III. Napolyon ziyade itimat gösterirdi. Hatta sırf Batılı devletlerle alakalı bir meselede vükelasına bir kere de Âlî Paşa'nın görüşünü sormalarını ihtar eylediği rivayet edilir. İç işleri idaresinde mesleği muhafazakârâne idi. Âlî Paşa meşrutiyet taraftarı değildi. Ömrü vefa etse ne Sultan Abdülaziz'in hal'i ve ne müteakiben zuhur eden Rus Harbi'nin vuku bulmayacağını bilenler anlatırlar (A. Şeref, 1911/2012: 79-80). O kadar ki Sultan Abdülaziz, Âlî Paşa'yı çok sevmediği halde “azledersiniz, başımızdan kalkar” denmesi üzerine “ben onu azletmeyi bilmiyor muyum? Azledip de Avrupa'ca bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim” diye azarladığı rivayet edilir (Karal, 2003: 123).

Üçler (Reşit, Fuat ve Âlî Paşalar) geçmişten ders alarak teşebbüs ettikleri büyük işleri başarmaya, yarım bırakmamaya, kuvvetli esaslara bağlamaya çaba göstermişler, muhaliflerin nefret ve baskılarını boğmak için boğazlarını sıkmaktan çekinmemiş fakat devlet ve millete nefes aldirmişlar ve üslupları birbirine uymadığı halde aynı ilerleme fikrini takipte devam ederek, aynı gayeye ulaşmak için birlikte aynı yolu takip etmişlerdir (A. Şeref, 1911/2012: 90).

1871'de Âlî Paşa'nın yerine Mahmut Paşa geçince baskı idaresinin emellerine bir dereceye kadar set çeken Âlî Paşa'nın vefatından dolayı kendisini adeta azat olmuş gibi bir halde gören Abdülaziz Han'a, o kadar riyakârca yaltaklanma ve o kadar dalkavuklukta bulundu ki zaten zihnindeki şiddetten dolayı kabına sığmayan padişah hazretleri, şiddet ve istibdâdını büsbütün arttırıp Hüseyin Avni Paşa, Şirvanîzâde Rüştü Paşa ve Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa merhumlar gibi üç müşiri sorgulama ve muhakeme ve bir kanuna riayet etmek şöyle dursun, bir gerekçe bile gösterilmeksizin sürünce herkesin şaşkın bakışları arasında bir valinin 15 gün bir yerde kalamaması ve hatta birtakımının görev yerine varmaksızın üç dört vilayete memur olması gibi çılgın ahvali, herkes hayretle seyretmeye başladı (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 136). Azledilen jandarmalar, haydutluk yolunu seçtikçe kamu düzeni bozuldu (Davison, 1963/2005: 294).

Azledilen memurların arasında bazı işe yaramaz adamların, hatta vicdansız soyguncuların bulunduğu inkâr edilemez fakat amaç onları ayıklamak değildi. Gaddar bir zabıta, bir kalabalığı dağıtmak için nasıl sopasını rastgele sağa sola savurur ve suçluya mı, suçsuzla mı isabet ettiğine bakmazsa, Mahmut Nedim Paşa da darbelerini öyle indiriyordu. Reform Komisyonu gibi gösterişli bir isim taşıyan fakat asıl görevi, her hafta azledilecek memurların bir listesini sadrazam için hazırlamak olan bir aforoz komisyonu kuruldu. Şahsi kin veya rekabet yüzünden memurlar ihbar edilebiliyor ve hiçbir araştırmaya lüzum görülmeden kara listeye alınıyordu. Uzun yılların tecrübesiyle işinin ehli ve faydalı elemanlar oldukları düşünülürse, bu insafsız temizlik harekâtının ne kadar çok yoksulluk ve sefaletle yol açtığı anlaşılacaktır (Mordtmann, 1877/1999: 68-69).

Tenkihat (fazlalıkları ayıklama) namıyla memurlardan haklı haksız, lüzumlu lüzumsuz denilmeyerek rastgelenler atılıyor, 35-40 sene devlette sakal ağartmış olanlar ekmek parası bulamayarak sürünürlerken, diğer taraftan tenkihata uğrayanların yerine evvelkinden fazla maaşlarla kayırılmış memurlar alınıyordu (Şehsuvaroğlu, 1949: 64).

Mahmut Paşa, 1872'de kendisine karşı doğru söz söyleyecek zevatı İstanbul'dan def ve dışarı attığından Ahmet Cevdet Paşa'yı dahi Maraş valiliği ile İstanbul'dan çıkardı. 18 gün Maraş'ta valilik ettikten sonra İstanbul'a döndü. Mahmut Paşa'nın yersiz tavırlarından büyük küçük bütün memurlar kırılgın ve nefret eder olduğundan, Mithat Paşa'nın sadâreti (1872) genel olarak memnuniyete sebep olmuş ise de o dahi tetkik etmeksizin ve bir işin sonunu saymaz bir zat olduğundan, çok duramayıp şaban ayı ortasında azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazam oldu (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 120-122). Sultanın Mahmut Paşa'yı iktidara getirmesinin sebebi, Rusya ile dostluk kurup Şark meselesini sona erdirerek Avrupa'dan borç almak imkânını

pekiştirmektir (Kazgan, 2005a: 88-89). Görevde kaldığı 11 ay sonucunda, sadece Yeni Osmanlılar değil, her kesimden başka insanlar da Mahmut Nedim'in muhalifi oldular (Davison, 1963/2005: 298).

12 Mart 1872'de yapılan sözleşme ile İstanbul ve çevresinde tütün alıp satma imtiyazı beş buçuk yıl süreyle Zarifi ve Hristaki'ye verildi. Tütün gelirini artırmak amacıyla verilen bu bölgesel imtiyaz, kısa bir uygulamanın ardından bir yılı doldurmadan feshedilmiş, özel tütün tekeli Rüşumât Emaneti'ne devredilmiştir. Tütün gelirlerinin yönetimi, 1879 tarihli Rüşum-u Sitte¹⁰ Kararnamesinin çıkışına kadar devlet kontrolünde kalmıştır (Öztürk ve Keskin, 2011). 1858-1862 arasında tuz tekeli Hükûmetten alacağına karşılık Banker Jorj Zarifi'ye verilmişti (Kazgan, 2005b: 147). Yani ilk tekeli, tütün tekeli değildi.

Bankerlere bu imtiyazın verilmesinin sebebi, ülke çapında tekeli uygulamasına geçilmesinin uzun zaman alacağı düşünülmesiydi. Devlet reji sistemini tüm ülkeye yayma umudunu taşıyordu. İstanbul'daki tütüncü esnafı Hükûmetin kararını protesto etmek amacıyla harekete geçti. Tekelin lağvı veya şartlarında değişiklik yapılması talebini Sultan Abdülaziz'e iletmek için padişahın Yıldız Kasrı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na dönüşü sırasında bir nümayiş tertipleddiler. Küçük esnafın tekele karşı direnme çabalarına karşın Zarifi'nin de içinde bulunduğu yeni projelerin ortaya atılması, Galata bankerlerinin yalnız İstanbul değil, ülkenin diğer yerlerinde de tütün ticaretini tekellerine alma niyetinde olduklarını açığa çıkardı. Levant Herald gazetesi, devletin Reji'ye gereken desteği vermediğini ve özellikle de kaçakçılarla mücadele konusunda askeriyenin gereken hassasiyeti göstermediğini belirten bir yazı yayımladı. Namık Kemal, "Zarifi ve Hristaki ellerini sıcak sudan soğuk suya sokmadıkları halde tütün sayesinde milyonlarca para kazansın" diyerek durumdan memnuniyetsizliğini ifade ediyordu (Hulkiender, 2013: 72-79).

10 Kasım 1872 günü Banque de Constantinople adıyla bir üçüncü banka daha kuruluyordu. Bu bankayı meydana getirenler aslında, Bank-ı Osmanî-i Şâhâne ile taraftarlarının destek olduğu Galata bankerleriydi (Yerasimos, 1975: 815). Aynı yılda 12.238.820 Osmanlı lirası tutarında bir borçlanmaya gidildi (Karal, 2003: 236).

Sultan Aziz, Mithat Paşa'nın para işlerinde usta olduğunu gördü. Mahmut Nedim kendisinin istediği miktar parayı bir türlü temin edememişti. Mithat Paşa sadrazam olmalıydı. Sadrazam olunca ilk işi padişaha bütçede 3 milyon açık olduğunu ispatlamak

¹⁰Galata Bankerleri ile anlaşarak 6 vergi kalemi 10 yıllığına Osmanlı Bankası ve bankerlere devredilmiştir.

oldu. Mithat Paşa Mısır borçlanmasını engellemek amacıyla karışık, anlaşılmaz bir ferman hazırladı. Sadrazamının oyununa geldiğini anlayan padişah, sadâretinin 79. gününde paşayı azletti. Mithat Paşa'nın görevden alınmasını takip eden günlerde Banker Zarifi, Banker Hristaki, Mithat Paşa, Şehzade Murat Efendi sık sık bir araya gelmeye başladılar. Bankerlerin tek amacı, yüklü borçlarını tahsil etmektir (Kazgan, 2005a: 93-94).

Namık Kemal, Avrupa sürgününden döndükten sonra, veliaht Murat Efendi ile yeniden bağ kurmuştu. Anlaşılan İngiltere Büyükelçisi Sir Henry Elliot, bu bağların kurulmasını kolaylaştırmış ve diğer aracılarla sürdürmüştü. 18 Ekim 1872'de, padişah Mithat Paşa'nın yerine Mütercim Mehmet Rüştü'yü getirdi. Ignatiyev, Mithat'tan kurtulunca Abdülaziz'i kutlamıştı. Zira Mithat'ın destekçisi İngiliz sefirdi. Mütercim Mehmet Rüştü'den başlayarak, 3 yıl içerisinde 6 sadrazam atanmıştı (Davison, 1963/2005: 303-312).

Çalışanlar, devletten alacakları için havale taleplerini azalttılar, bunların arasında ödemelerini sarraflara rehin bırakanlar bu grubun dışında kalmayı başarmışlardı. Alacaklılar baskı yapınca havalelerini alanlar sarraflara koşturarak onları gününden önce yaklaşık % 50-80'e varan kesintilerle bozdurdular. Sarrafların hazine ile tahmin edilenden fazla ilişkileri vardı ve ellerine geçirdikleri havaleleri aynı değeri üzerinden günü geldiğinde hazinenin bu mekanizma ile kendi bünyesindeki memurlara yardım ediyormuş gibi görünürken aslında, kendi mâliyesine zarar vermiş ve hazinenin Yahudi ve Ermeni tefeci ve bankerlerin ellerine düşmelerine sebep olmuş ve bankerleri farkında olmadan zenginleştirmiştir. Tefeci bankerler ellerine geçen resmi belgelerle, vergi gelirlerinin yolunu ve akışını kesmede tüm ülke içinde önemli bir rol oynamışlardır (Varcan, 2000: 171).

İlk borsa komiseri Abidin Paşa borsada kazananların sadece bankerler ve yandaşları olduğunu ifade etmiştir. Borsa oyunları evden eve yayılmıştı. Sultanın annesi Pertevniyal Valide Sultan bile bu işte çok para batırmıştı. Sultan Abdülaziz devrinde saray kadınlarının dahi borsa oyunları yüzünden mücevheratı rehin kalmıştı. Oyunlar yüzünden Valide Sultan'ın talebi üzerine devlet adamları arasında görev değişikliği bile oluyordu (Kazgan, 2005a: 62-63).

Borsa oyunları için Abidin Bey kaleme aldığı eserinde, şu ifadeleri kullanmaktadır: İnsan için âlemde akçesini, evini, aklını ve vücudunu telef edecek konsolid oyunundan daha tahripkâr bir durum düşünülemez. Şimdiye kadar konsolid oyunları ile meşgul olanların can sıkıcı hallerini gördük ve hâlâ aynı esfle görmekteyiz. Nice ev-bark batmış nice haneler perişan olmuş nice aile sahipleri derin ümitsizlikten kendini idam edip

ciğerparelerini yetim ve fakir bırakmıştır. Birçok memur, tüccar, ağalar, dükkân sahipleri, esnaf on beş yirmi sene içinde, çeşitli zorluklarla kazanmış hâlen ve ilerde mutluluk vesilesi hâli bilip, familya ve akrabası içinde namusla yaşayabilmeye kâfi görmüş olduğu parasını, konsolid belasıyla yirmi otuz günün içinde kayıp ve telef edip eli böğründe kalmış ve ne yapacağını bilemeyip daimi bir ümitsizlik içinde mahvolup gitmiştir. Bu bî-çârelerin nazarında Konsolid Hanı, zulüm çukuru ve zulmettir ki içinde en kıymetli şey derecesinde olan her şeyi ebediyen defnedilmiş ve en aziz ümitleri toprak altına konulmuştur. Buna ne derece nefretle ve lanetle bakacakları beyana muhtaç değilse de ne çâre ki son pişmanlık para etmez (Abidin Bey, 1874: 29).

1870'lerdeki iklimde liyakat sahibi bir devlet adamı bulunmaması, Osmanlı reformlarının ilerlemesi açısından bir felaketti. Süregiden idari kaosa, Âli Paşa'ya varis olacak kimsenin olmayışı ve bir ölçüde, Mahmut Nedim'in beceriksiz politikası yol açmıştı (Davison, 1963/2005: 290).

Eytam sandıklarından konsolid alınması için bazı şartlar belirlenmiştir. Bunlar konsolidin aylık ödenmesi, tehir ve tedavülde bırakılmamasıdır. Eytam malından gerektiği kadar konsolidin hazineye borç vermesi eytam müdüriyeti marifeti ve vasîlerin müsaadeleriyle kararlaştırılır. Her konsolid lirası 60 kuruşa alınacak ve karşılığında 100 kuruş kıymeti ile verilecektir (BOA, A. MKT. MHM. 473/37).

Evine dönemeyip geceyi 'Konsolid Hanı' adı ile bilinen Komisyon Hanı'nın koridorlarında sabahlayanlar arasında, Müslüman-Türk ailelerinin aile reisleri ve bireyleri de çıkmaya başlayınca ortaya devleti bile sarsacak önemli bir sosyal sorun çıktı. Bu durumda, öncelikle yapılması gereken şeyin borsayı devlet otoritesine bağlamak olduğu görüşü anlaşıldı. 1873'te ilk 'Menkul Kıymetler Borsası Kanunu' çıkartılarak yürürlüğe konuldu (Kazgan, 1995: 66-67).

1873'te hazine tahvillerinin bir dış borca tahvili maksadıyla 12.612.111 Osmanlı altını değerinde bir dış borç anlaşması daha akdedildi (Karal, 2003: 236). Bu borçlanma II. Genel Tertip Borçları olarak tarihe geçti. Çünkü Hükûmet, 1872 hazine tahvillerini zamanında ödeyemeyecekti. 1873'te çıkardığı bir yasa ile 1873 İkinci Tertip Umumî Borçları tahvilleri adı altında % 5 faizli 22.252.400 liralık tahvil çıkarmıştır (Tunçel ve Yıldırım, 2014). Bunun sebebi, hisse senetleri fiyatlarında görülen % 10-50 arasında yükselmeler olmasıdır. Bu durumdan yararlanmak isteyen Hükûmet, çıkardığı bir kanun ile Borçların Değişimi (Conversion) işlemine başvurdu (Sayar, 1978: 219).

Yabancı bankalar arasındaki rekabet yüzünden, daima borç para verecekler de bulunuyordu. 1873'te 30.555.556 Osmanlı lirası değerinde yeni bir borç anlaşması (aynı

yıl içinde ikinci defa) akdedildi (Karal, 2003: 237). Borçlanma tutarından devlet kasasına 374 küsur milyon frank girer. Bankerler bu borçlanmadan 13.172.227 frank kâr elde ederler (Yerasimos, 1975: 817-818). Yani paranın 1/28'i bankerlerin kazancı olur.

1873 borçlanmasının muvaffakiyetsizliği, emisyon (sürüm) sırasında vaziyeti çok sağlam olan Osmanlı İtibarı Umumî Müessesesini şaşkırtmış, Hükûmet ise çok daha acı bir kırılmaya uğramıştı. Galata sarraflarından geçici avans temini teşebbüsleri de 1873 yılı sonunda suya düştü (Velay, 1903/1978: 196-198). Bu borçlanma, o güne kadar yapılmış olanların en kötüsüydü. Dünyada o zamana kadar hiçbir devlet 100 lira borca girip eline sadece 40 lira sıkıştırılmış olmak gibi bir duruma düşmemişti (Kazgan, 1995: 73-74).

Unutulmamalıdır ki borçlanma usulünü Âlî ve Fuat Paşalar daha Sultan Abdülmecid zamanında açmışlar ve devirlerinde israfları önleyecek tedbirleri de almamışlardı (Karal, 2003: 112).

Borçlanmalar çoğaldıkça faizleri dahi çoğaldığı ve devletçe gelirleri artıracak faydalı eser ve işler vücuda getirilmediği cihetle, bütçe açıkları dahi her geçen sene kabarıyor ve faizlerin ödenmesi için Hazine-i Mâliye yeniden borç anlaşması yapmaya mecbur oluyordu. Şirvânîzâde Rüştü Paşa sadâretinde bir taksit konsolit faizlerini ödemek için Galata bankerlerinden % 18 faiz ve bir komisyon ile perakende bir borç alındı. Bu suretle bir de düzensiz borçlanmalar defteri tesis edildi. Eski borçların büyüme seviyesi için böyle ağır şartlarla borçlanmaya mecbur kalmak devleti iflasa doğru götürüyordu. Bütçe açığı 1290 (1873) senesinden sonra beş milyon liraya varmıştı ki bu, gelirlerin dörtte biriydi. Mâliyenin ahvali şu durumda iken Hersek isyanı çıktı. Bir büyük yangının öncüsü olan bu kıvılcım, Devlet-i Âliyye'yi asker sevk etmek için fevkalade yüklü bir masrafa razı olmaya mecbur eyledi (A. Şeref, 1911/2012: 121).

Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık devrinde mâliye nezaretine tayin edilen nazırların sayısı 19 idi. Osmanlı Devleti zengin servet kaynaklarına sahip bulunmasına rağmen bu hususta ciddi bir şey yapılmadı. Örneğin; Hükûmete ait araziler işletilebilir, ormanlar ve madenlerden büyük gelirler sağlanabilir, ziraat usulleri ıslah edilebilirdi. Bunlar yapılmadığı gibi vergi usulleri bile eski hâlinde bırakıldı (Karal, 2003: 240). Zaten Abbasî Hilafetinden süregelen hicri takvime göre her 33 yılda bir kez tashih olunan sene-i mâliye yanlış olarak yürüdü gitti ve hakikat-i halde mahvolup bitti (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 117). Mahmut Nedim Paşa, 11 ay süren ilk sadâreti esnasında, 5 serasker, 4 bahriye nâzırı, 4 adliye nâzırı, 5 mâliye nâzırı, 6 tophane müşiri, 5 sadâret ve 6 serasker müsteşarı azletti veya göreve getirdi (Karal, 2003: 70).

Bankerler, her daim kendi kazanç ve zararlarını hesap etmişler ve her türlü durumu

lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Mesela, bir borçlanmaya aracı olan banker Zarifi ve Hristaki, zararlarından dolayı 4.143 lira talep etmişler fakat mâliye nezareti, işin kâr ve zararı kendilerine ait olduğundan, hazinenin bu parayı kendilerine ödeyemeyeceğini bildirmiştir (BOA, A. MKT. MHM 449/90).

1874-1875 mâli yılı bütçesi yayınlandı. Bütçede, öşürlerin 1863-1864 mâli yılına oranla iki katına çıkarılması ve 1872-1873 mâli yılına oranla da 150 milyon kuruşluk bir artış sağlanması öngörülmüştür. Öngörülen gümrük vergisi 11 yıl öncesine oranla 10 milyon frank daha azdır. Ama istenilen hedefe ulaşılmıştır. Bank-ı Osmanî-i Şâhâne güvenini belirtir ve Hükûmete ödemek zorunda olduğu, tüzükle saptanmış 500 bin Osmanlı liralık avansı 2 milyon 700 bin Osmanlı lirasına çıkarmayı taahhüt etmiştir (Yerasimos, 1975: 822-824).

1874'te III. Tertip borçlanma olarak Osmanlı Bankasının aracılığı ile 44.000.000 Osmanlı lirası değerinde bir borç anlaşması yapılmıştır (Karal, 2003: 237). Bu vesileyle Osmanlı Bankası'na devletin hazine bankası statüsü tanınmıştır (Özdemir, 2010: 60-61).

1873 borçlanması başarısız olunca dış borçların kupon bedelleri ödenemedi. 1872 yılı hazine tahvillerinin kupon vadesi 1874 yılı başında geldiği hâlde ödeme yapılamıyor ve bu yüzden protestolarla karşılanıyordu. Bu çok kötü durum karşısında Hükûmet yine de Galata bankerlerinden 75 milyon frank tutan kısa vadeli bir avans aldı. Mâliye nâzırı Sadık Paşa, Nisan 1874'te Fransa'ya giderek oradaki bankalardan 1 milyon 600 bin sterlinlik bir avans almayı başardı. Bu para ile vadesi gelmiş ve geçmiş kupon bedelleri ödendi (Sayar, 1978: 221). Borçlanmanın mazhar olduğu fevkalade başarının Galata borsasına kote edilen bütün Osmanlı eshâm ve tahvilatı üzerinde derhal tesiri görüldü. Hepsi bariz bir şekilde yükseldi. Fakat Comptoir d'Escompte rehin olarak aldığı 1873 borç tahvillerine mukabil 40 milyon franklık bir avans vermişti ancak bu avans vadesinde ödenmediğinden Comptoir d'Escompte rehin olan tahvilleri satmaya başladı (Velay, 1903/1978: 199-200). Bu satışlar sebebiyle meydana gelen ekonomik sarsıntıdan Mâliye Nâzırı Sâdık Paşa sorumlu tutulunca istifa etmiştir. Bu olaylar cereyan ederken sadrazamın Hüseyin Avni Paşa olduğu unutulmamalıdır.

Fransa'dan döndükten kısa süre sonra istifasını veren mâliye nazırı Sadık Paşa şunları ifade etmektedir: Hükûmetin içinde buldukları delalet konusunda bir şey söylemek ihtiyacını hissetmiyorum; 40 milyonluk avans verenlerle ilgili açmaya kararlı oldukları dava, bardağı taşıran son damla olmuştur ve eğer bu dava devam ederse, Türkiye'nin itibarını onulmaz bir şekilde yaralayacaktır. Bu işle bir alakam olmadığı malumdur ve tek endişem memleketin refahıdır. Bu sebeple değerlendirmemin

tarafsızlığından şüphe edilmesine gerek yoktur (Şeni, 1997/2010: 110).

1873-74'te Anadolu'da meydana gelen kıtlık, siyasi ve iktisadi açıdan sorunların tetikleyicisi oldu. Borçları ödemek için ayrılan bütçe bu kıtlığın yaralarını sarmak amacıyla kullanılınca, mâli durum çıkmaza sürüklendi. Bu kıtlığın olduğu 1874 yılına kadar 14 civarında bölgesel kuraklık yaşandı ancak hiçbirinin etkisi bu kıtlığın sonucu gibi olmadı. Üstelik kıtlık haricinde bir de deprem felaketi yaşandı. Bazı bölgelerde ölümler, göçler sebebiyle nüfusun 2/3'ü yok olmuştu. İngiliz seyyah Tozer'e göre, yaşanan bu kıtlık hâdisesinde 100 bin büyük baş hayvan ve 150 bin insan hayatını kaybetmişti (Karaca, 2014: 163-177). Yetersiz olmakla birlikte en etkili yardım, İstanbul'daki İngiltere büyükelçisi ile Amerikalı bakanın yönetiminde oluşturulmuş bir yardım komitesi sayesinde, Amerikalı ve İngiliz misyonerler ile İskoç tüccarlar tarafından sağlanmıştı. Bu da, devlet idaresinin etkisizliğini ortaya seriyordu (Davison, 1963/2005: 315).

Dâhilde zuhur eden birçok hâdise yeni borç anlaşmalarına mani olduğu gibi iflası da hızlandırmıştır. 1874 sonlarında Hükûmet, hiçbir zaman bu derece müşkülata maruz kalmamıştır. Bu yılda birçok vilayette mahsul olmadı ve halk öyle bir kıtlığa maruz kaldı ki Hükûmet açlığın önüne geçmek ve çiftçilere baharda tarlalarını ekmek için bütün kış külliyetli miktarda yiyecek ve para yardımında bulunmak mecburiyetinde kaldı. Fazla olarak da hayvan hastalıkları ve taşkınlar köyleri mahvediyordu (Velay, 1903/1978: 207). Ancak peş peşe gelen âfet ve kıtlıklar ile büyük borç içindeki idarenin yapacak fazla bir şeyi de yoktu.

1874 yılının son ayında -muhtemelen kıtlık yüzünden- mâliye nazırı Yusuf Paşa ile Mösyö Zarifi arasında bir borç anlaşması yapıldı. Anlaşmanın birinci maddesinde Osmanlı lirası olarak 110.625 lira borç alınacağı ve ikinci maddesinde de komisyon hariç yıllık faiz % 14 olarak hesaplandı. Geri kalan maddelerde de süresi, ödeme şekline dair detaylar yer aldı (BOA, İ.DH. 693/48472, EK-3). Galata piyasası, her dış kredi anlaşması ile büyük rantlar elde etmeye alışmıştı (Kazgan, 2005b: 134).

19. yüzyılda âyanların gerilemesi ve devletin kendi gücünü artırabilmesi sayesinde, başkente ulaşan vergi gelirleri yavaş fakat devamlı surette arttı (Pamuk, 2017: 111). İlk defa neşredilen 1864 bütçesinden son 1875 bütçesine kadar devlet gelirlerinde görülen artışın azlığı dikkat çekicidir. Ticaret muahedeleri gereğince gümrük hudutlarında alınan vergilerden başka, ithâlât eşyasına herhangi bir vergi koymamakla Osmanlı Hükûmeti, vasıtalı vergilerden elde edilen gelirlerin mühim bir kısmını daraltmış oluyordu. Devlet, dâhilinde ikamet eden yabancılara muafiyetler bahşetmekle de diğer bütün memleketlerdeki bütçelerin elastikiyet ve muvaffakiyetini temin eden hazır para

kaynağından hazineyi mahrum etmiş oluyordu. İşte bunun içindir ki Türkiye’de bütçeler hiçbir gelişme gösteremiyordu. Yine bundan dolayıdır ki Hükûmet bütçelerdeki gelir eksiklerini tamamlamak adına yalnız ziraata müracaat ediyor, bu yegâne milli serveti ziyana uğratarak ziraatın zayıflamasına ve yavaş yavaş mahvolmasına sebep olmaktan başka bir şey yapamıyordu (Velay, 1903/1978: 215-216).

Askerî harcamalarda herhangi bir azalma olmamıştı. Yapılan harcamalara rağmen ulusal savunma sisteminde bazı eksikler vardı. Hem İstanbul hem de Çanakkale boğazları bir düşman donanmasının saldırısını püskürtecek beceriye sahip toplarla donatılmış kara kuvvetlerinden henüz yoksundu. 800 bin kişilik bir kuvvetin (gerektiği zaman belki yarısı gelmeyecektir) önemli bölümü ilgisizce silahlandırılmıştır (Varcan, 2000: 155-157). Dolmabahçe Sarayında parlak resepsiyonlar, eğlence ve törenler tertiplemekten geri durmayan padişah, saray masraflarının kamu harcamaları içindeki oranının % 15’e yükselmesine sebep olmuştur (Sayar, 1978: 206). Abdülaziz’in İngiliz donanmasına benzer bir donanma kurma isteği, iç ekonomik yapının da bozulmasına sebep olan harcamaların başında gelir (Kazgan, 1995: 65).

Sultan Abdülaziz devrinde normal faiz nispeti, mâliyesi iyi vaziyette olan memleketlerde de % 6-7’yi geçmediği hâlde Galata sarraflarının hazineye verdiği avanslarda bu nispet % 15 civarında dolaşmakta ve 1874 senesi başlarında % 25’e kadar yükselmektedir. Devletin akdetmiş olduğu borçlanmaların faiz nispeti ise nadiren % 12-13’ten aşağıya düşmüştür. Devletin bu kadar ağır şartlara nasıl muvafakat ettiği ve müsrifleri bile düşündürecek mukaveleleri nasıl imzaladığı izah edilemez (Velay, 1903/1978: 217-218). Bütçenin 1/14’ü, padişahın bütçesine gidiyordu. Sultanın harcamaları, devletteki bozulma ve faiz ile itfa bedelleri arasında, hazineye Hükûmetin sıradan işlerini yürütmek için gerekenden daha azı kalıyordu. Sözleşmesi yerel olarak yapılmış kısa dönemli borçların faiz oranları yüksekti (Davison, 1963/2005: 318).

1854-1875 arasında 245 milyon Osmanlı altını dolaylarında bir dış borç yükü altına girilmiştir. Bunun yarısına yakını emisyon ve komisyona gittiği için ele geçen para 130 milyon kadardır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir karşılaştırma yapılabilir: 1875’te Osmanlı bütçesi 17-18 milyon altın, borç ödemeleri ise 14 milyon lira dolaylarındadır. 1881-1908 arasında 51,5 milyon, 1909-1914 arasındaki İttihat ve Terakki Hükûmetleri döneminde de 46 milyon lira yeni dış borç alınmıştır (Ülman, 2002: 104-105). 1881-1914 yılları arasında toplamda 97 milyon dış borç yapılmıştı. Bu da önceki iki padişah dönemi (Abdülmeccid-Abdülaziz) borç miktarının % 39’una tekabül ediyordu.

Türkiye, Avrupa’nın karşısına, yeniden düzenlenmiş bir vergi sistemi, ciddi bir

şekilde ıslah olunmuş mâli idare, sağlam bir itibarla çıkmış ve bu hayırlı yeniliklerin neticesi olarak da dâhilde memnuniyeti sağlayacak bir umumî refah temin etmiş olsaydı, bütün harici müdahaleler kolaylıkla yapılabilir miydi? Türkiye itibarı, yabancı piyasalara müracaata başladığı günden itibaren çok tehlikeli bir vaziyete girmişti. Çünkü mühim bir harici borcun yükünü karşılayabilmek için ne vergi sisteminde ne de mâliye teşkilatında bir hazırlık yapılmıştı. Yapılan her yeni borçlanmada vaziyet hissedilir derecede bozuluyor ve Osmanlı itibarını evvelinden tahmin olunan korkunç bir akıbete doğru sürüklüyordu. Nihayet Osmanlı itibarı bazılarını hayret, birçoklarını da hayretten ziyade, neticenin devletin kaderi üzerinde meydana getireceği tesirlerin endişesi içinde bırakarak sükût ettirdi (Velay, 1903/1978: 214).

İstanbul Üniversitesi'nin ünlü mâliye profesörü İbrahim Fâzıl Bey "Sultan Abdülmecid devrinde dört borçlanma yapılmıştır. Sonraki dönem, acyotaj (borsa spekülasyonu) ve hava oyunları ile hazine, saray ve öteki kurum israflarının çok arttığı bir devirdir. Bu devrin israfları ne olursa olsun İdare-i Aziziye bunu fersah fersah geride bırakmıştır." İç ve dış borçların toplamı, Mires Kredisi günlerinde aşağı yukarı 900 milyon frankı buluyordu. Hakikatte bu miktar, iç borçların da kaynağı dışarıda olduğundan, Osmanlı ekonomisinin yüklenmek zorunda olduğu bir yükü. Aslında bu duruma gelmenin sebebi, koca devlette 15-20 bin kişinin lüks tüketimi ve yaşantısı değildi. Osmanlı ekonomisi müdahale yolu ile sanayi ülkelerine aktardığı bir kısım gelirin yanında, bir de içerdeki ve dışarıdaki finans kapitaline haraç ödemek zorunda kalmıştı (Kazgan, 2005b: 141-142).

Osmanlı borçlanmaları, Hükûmetin elinde eriyip gitmiş ve hâsılatı da hiçbir zaman umumî menfaat için kullanılmadan vadeleri gelen borçlarla ortadan kaldırılmıştır. Silahlanma masrafları hariç bu borçlanmalardan küçük bir kısım bile refaha harcanmamıştır. İşte bu tetkikten çıkan ve müşahedesini insanda alaka uyandıran netice budur. Velhasıl hiçbir zaman, hiçbir memleketin mâliyesi, Abdülaziz devrindeki Türkiye Hükûmetlerinde görüldüğü kadar beceriksizce idare olunmamıştır. İdaresizliğin bu derecesinin memleketi en büyük buhrana sürükleyeceği muhakkaktı (Velay, 1903/1978: 219-220).

Daha 1870'te Cenevre'de çıkan İnkılâp gazetesi sultan için 'hilafeti sakıt ve hal'i vaciptir' yazmıştı. Tahta çıktığında 20 milyon lira borcu olan bir devletin varisi olduğunu lisan-ı teessüfle beyan etmişken padişahlığı daha 10 seneye varmamış ve zamanında Kırım muharebesi gibi bir gaile meydana gelmemişken devletin borcunu 100 milyona ulaştırdı (Şehsuvaroğlu, 1949: 59).

3.3. Sultan Abdülaziz'e Sunulmak Üzere Hazırlanan Layihalar

Sultan Abdülaziz tahtta iken kendisine sunulan layiha, tavsiye ve siyasi vasiyetnamelerin önemli bir yeri vardır. Çünkü bunlar bir iki ile sınırlı değildir. Özellikle mâli ıslahata dair birçok tavsiyeyi barındıran eserler, hâlâ günümüze de ışık tutan niteliktedir. Bunların içinde en önemlisi ise özetlenip tanıtılmış olmasında Cemil Meriç'in katkısının olduğu Âlî Paşa'nın layiha ve vasiyetnamesidir.

1867 yılında Âlî Paşa'nın Girit'ten yazdığı layiha, son derece önemli bir vesikadır. Vesikada, Rusya'nın Büyük Petro zamanından beri Osmanlı ülkesine gözünü diktiğini ifade ederek Osmanlı'nın bir başına kaldığından, milletin çoğalması ve ziraat açısından faydalı bireylerini silah altında tutmaya ve gelirlerini bu uğurda sarfa mecbur olduğundan, ülkenin bayındırlığına harcayacak bir akçe ve devlet ve millete hayır, sağlayacak yasaları düşünmeye bir dakika bulunamadığından yakınmaktadır (Akarlı, 1978: 11-12). Hükûmetinin rahatlamış olması ve diğer devletlerin zayıf düşmesi sonucunda Rusya şu anda en güçlü devlet haline gelmiştir. St. Petersburg Hükûmeti, Bâb-ı Âlî'ye savaş ilan etmeyecektir çünkü diğer devletlerin karşısında haksız duruma düşeceğini ve yayılma politikası gütmekle suçlanacağını bilmektedir (Mordtmann, 1877/1999: 58). Bu layiha kaleme alındıktan bir süre sonra Rusya, Osmanlı'ya savaş açtı. Belki Âlî Paşa, her şeyin sür'atle değişip şartların Rusya lehine olgunlaşacağını öngörememişti. Nitekim savaş, o öldükten 5 yıl sonra çıktı.

Hristiyanlar, yüzyılımızda ülkenin yönetimi için gerekli olan bilgide bizden ileri olduklarından, her çeşit hizmette istihdam edilmeleri mecburiyettir. Sözü edilen bilgi olmaksızın ve kendimiz öteki uygar milletler düzeyine getirmeksizin, bizim bu ülkeyi Hristiyanlar olmasa da yönetemeyeceğimiz bellidir (Akarlı, 1978: 15).

Sadık Rıfat Paşa ise, Siyaset-i Umûmiyye-i Düvel Hakkında Mütalaâtından, Siyaset-i Esasiye ve Dâhiliye adlı yazısında şunları yazmıştı: Fevkalade durum hasebiyle bazı senelerde mâliyenin gelir-gider dengesinde açık zuhur etse ve bu açığı kapatmak için geçici yeni vergiler tespit edilmesine mecburiyet olsa dahi, yine kaidelere uygun, hakkaniyet addolunacak alışkanlık ve akla uymayan bir çeşit durum olmamasına dikkat etmelidir. Borç alma durumu pek hafif ve kolay olmayıp korkulan durumu esasen derin düşünce ve derin tartışmalara muhtaç olduğu hâlde hazinenin darlık zamanına nazaran borç anlaşması takdirinde ele geçecek akçenin bu durumda nerelere sarf edileceği pek de düşünülmemeyip günlük ihtiyaçlara harcamalar yapılması yüksek ihtimalini göz önünde tutarak devleti, bilahare yakasını sıyiramayacak ağır yük altında bırakmak doğrusu yerinde ve akıl kârı olamaz (A. Şeref, 1911/2012: 113-114).

Âlî Paşa ile 1854 itibariyle mutlak bir iktidar oluşturan Fuat Paşa, Sultan Abdülaziz'e sunulmak üzere kaleme aldığı siyasi vasiyetnamesinde “şu anda Hükûmetiniz atalarınızinkinden daha fazla kaynağa sahip ve gelişmeye açıktır. Ancak bu nazarı üstünlük, yüzyılımızın ihtiyaçları karşısında hiç hükmünde kalır” demiştir (Akarlı, 1978: XIII). Tehlikeden kurtulmak istiyorsak, İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmalıyız. Yabancı müttefiklerimiz içinde en önemlisi İngiltere'dir. Bâb-ı Âlî'yi İngiltere'nin dostluğundan mahrum görmektense birkaç vilayetimizi elden çıkmış görmek daha iyidir. Ülkemizdeki çeşitli halkları kaynaştırmalıyız. Biliyorum, Müslümanlarımızın büyük bir kısmı beni gavurluk ve din düşmanlığı ile suçlayacaklardır. Onları bağışlarım, zira ne hislerimi ne de konuştuğum dili anlayamazlar. Bir gün gelecek benim, yani bir gavur ve 'dinsiz yenilikçi'nin, türlü suçlamalara boğan yobazlardan daha dindar, daha gerçek bir Müslüman olduğumu idrak edeceklerdir (Akarlı, 1978: 3-7).

Mustafa Fâzıl Paşa 1866'da Paris'e gitmiş, Sultan Abdülaziz Avrupa seyahati çıktığında Paris'te kendisini karşılamıştı. Devlet idaresine yönelik nasihat yollu yazdığı uzunca bir mektubu İstanbul'a göndererek birtakım tavsiyelerde bulunmuştu. Mektubun giriş cümlesi hayli dikkat çekicidir “Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar” (M. Fâzıl Paşa, 1909: 3). Eser (mektup), Fransızca kaleme alınmış olup tarihi 30 Mayıs 1867'dir (BOA, HR. SFR. 3. 124/62). Mektup daha sonra Bir Eser-i Siyasi ismiyle basılmıştır. Meşhur mektup 50 bin nüsha olarak çoğaltılıp gizlice halka dağıtılmıştır. Bu mektup halkın Jön Türklere beslediği muhabbetin artmasına sebep oldu (Şehsuvaroğlu, 1949: 47). Bu, sıradan bir mektup değildir. Yeni Osmanlılara liderlik etmiş Mustafa Fâzıl Paşa, Jön Türklerin çalışma prensiplerini bu eserle ortaya koymuştur.

Eserde; Türk mertliğinin azalması ve nüfusun gerilemesi, ahlaki yozlaşma ve moral çöküşü, entelektüel durgunluk, yeterince kontrol altına alınamayan katı memurların adaletsizlikleri ve zorla para toplamaları, hazine krizi ve genel olarak sınaî, tarımsal ve ticarî alanlarda gelişememe gibi olumsuzluklar, Müslümanların omuzlarında, en az imparatorluktaki Hristiyanların omuzlarındaki kadar ağır yüklerdi. Çünkü Müslümanların dışarıdan kendilerinin imdadına yetişecek büyük devletleri yoktu. Her mezhepten uyruklarımız; sınırsızca baskı yapanlar ile acımasızca ezilenler olarak iki sınıfa bölünmüştür. Hünkârım, anayasayı getirerek bu düzeni değiştirin, imparatorluğu kurtarın! diyordu. Mustafa Fâzıl'ın mektubunun İstanbul'da öğrenilmesi, Yeni Osmanlılar ile Hükûmeti eleştiren oldukça geniş bir kesim arasında memnuniyetle karşılanmaya elverişli

bir sırada oldu. Bu sayede Mustafa Fâzıl ile İstanbul'daki Yeni Osmanlı gazeteciler birbirlerine daha fazla sempati besler oldular. Onun açık tavrı Yeni Osmanlıları daha sonraki adımlarında cesaretlendirmiş olabilir. Bu adım, gazetelerinde Âlî Paşa idaresini o zamana dek yaptıklarından daha açık biçimde suçlamaktı. Yeni Osmanlıların saldırıları esas olarak Sırbistan ve Girit'teki diplomatik sorunlarla başladı (Davison, 1963/2005: 212-216).

Eserin son cümleleri şöyledir: Bendeniz şimdiki hâlimde ne memuriyet ve ne de bir ihsan talep ederim. İlan ederim ki, benim maksadım Hükûmetinizdeki İslam ve Hristiyan tebaanın ekseriyetle feryat ettikleri fenalıkları size arz ve tebliğ etmektir. Kulunuz inzivadan sıkılmam, aynen bugünkü gibi her zaman doğruyu size ifade ederim. Sürgün edilmek dahi gücüme gitmez. Cümleden evvel kalbinize müracaat ediniz! Bu uğradığımız tehlike arasında sizin ne büyük vazifeniz olduğunu size ihtar ederim ve bu vazife evvel vazifelerinizdendir ki onları icra etmek için bir akliselim lazımdır ve bir kere de icra makamına gelirse tarih sayfasında son devirlere kadar kaybolmayacak bir eser bırakır. Şevketli padişahım! Kaderin hükmü ki sizi büyük ecdadınızdan birinin olduğu gibi devleti kurmak imtiyazına nail etmedi. Lakin bu kaderin hükmü size devleti yenileme hususî şerefini sakladı. Cümle vatandaşların ve İslam ve Hristiyan milyonlarca tebaanızın sesleri benimle müttelik olarak sizi layık olduğunuz bu vazifenin icrasına davet ediyor. Bu hâlde sizin nam ve şanınız insanlar arasında teşekkürle birlikte gönüller yapan yüce isimler sırasında ilelebet hayır ile yâd olunacaktır (M. Fâzıl Paşa, 1909: 26-27).

Fuat Paşa, Sultan Abdülaziz Han Hazretlerine “Efendim, arzu ettiğiniz üzere kara ve deniz kuvvetlerinin ikmalî nakit olmasına bağlıdır. Önce idareyi ve mâliyyeyi ıslah edelim de, hâsıl olacak gelirlerle onları yapalım. Hem de donanmayı saksılar gibi yazın Beşiktaş önüne dizip, kışın da Tersaneye çekmekle bir şey hâsıl olmaz. Harp gemileri denizlerde dolaşarak Akdeniz sahillerinde heybet göstermesi için denizcilik hususunda tecrübe ve maharet lazımdır. Hâlbuki mevcut olan size ait gemileri idare edecek kadar zabitan ve bahriyeli asker yoktur. Arzu edilen derecede yüksek rütbeli askerler yetişinceye dek istediğiniz kadar gemi yaparız ve o vakte dek Tersane ve Tophane'yi gönlümüzce uygun olacak şekilde ıslah eyeriz” demişti (A. Cevdet Paşa, 1892/1980: 53-54).

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden 19 gün önce kaleme alınan imzasız bir layihada Sultan Mahmut'un, vefatına kadar askeriyeyi ıslah etmek için çok çaba sarf ettiği ve ancak tarz-ı idarenin değişmediği belirtilmiştir. Yazar, batının bu durumu Osmanlı aleyhine kullanıp, azınlıkları kışkırtarak hak talep etmeleri gerektiğine dair ikaz ettiklerini ifade etmiştir. Tanzimat-ı Hayriye iyi niyet göstergesi olmuş ancak Tanzimat üç kelimedenden

ibaret kalınca Avrupalılar azınlıkların şikâyetlerini haklı bulmaya ve Osmanlı'dan ümit kesmeye başlamışlardır. Bundan dolayı azınlıklar başka ülkelere meyletmişlerdir. Islahat Fermanı'nın neredeyse hiçbir hükmü uygulanmamıştır. Avrupalılar bize, kanunsuz ve nizamsız millet olarak bakmaktadırlar. Ortaya çıkan durum, yıllardır Rusya'nın savaşıla bile başaramayacağı neticelere sebebiyet vermiştir. İsyancıların üzerine silah ile gitmek yerine, isyana sebep olan durumun ortadan kaldırılması evladır. Bunun yanında gayrimüslimleri hoşnut etmek için onları mağdur ve mazlum göstererek devlet memurlarını itham etmek de yanlıştır. Meselelerin çözümü için verilen sözlerin yerine getirilmesi, gayrimüslimlerin Müslüman nüfus ile tam olarak eşit hale getirilmesi ve vakit kaybetmeksizin hürriyetin ilanı elzemdir. Böylelikle Avrupa'nın müdahalesi üstümüzden kalkacak ve Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki ateş kendiliğinden sönecektir. Memleketimizde güven yeniden tesis edilecek ve mâli durumumuz düzelmeye başlayacaktır. Her türlü ilerleme sağlamamız velinimetimiz padişahımızın icraatına tâbidir (BOA, Y.EE.. 21/29). Olan biteni bu şekilde özetleyen ve hürriyet talep eden bu imzasız layihayı kaleme alan, muhtemeldir ki Yeni Osmanlılar ya da onların taraftarlarından biridir.

4. SULTAN ABDÜLAZİZ'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

4.1. Darbeye Giden Süreç: Moratoryum (Borçları Erteleme)

1874 yılında Düyûn-ı gayri muntazama (düzensiz borçlar) olan 17 milyon 100 bin lira ödenememeye başlanmış ve bu durum mâliyyeye küllî sekte vurmuydu. Akçe ihtiyacı olduğu Mâliye Nezareti'ne iletildi. Ancak gereken miktarın Avrupa sarraflarından temin edilemeyeceği Sadık Paşa'nın Paris'teki tecrübesinden bilinmekteydi. Bank-ı Osmanî aracılığı ile 40 milyon eshâm çıkarılması ve bunun 3 milyonu rehin verilmek ve hazine için saklı tutmak şartıyla 7 milyonu yeni anlaşma ile banka tarafından; 15 milyon lirası ise % 2 komisyon şartıyla % 42'ye toptan banka tarafından temin edilerek düyûn-ı gayri muntazamanın ödenmesi sağlanacaktır. Her 100 İngiliz lirası karşılığında hazineye 40 İngiliz lirası girecektir. Faiz % 12,5'tu ama aslında % 20'yi aşmaktaydı ancak bu, kötünün iyisi olarak değerlendirilmiştir (BOA, İ.DUİT 187/5).

1875 başında itibari borç tutarı 5.297.676.500 frank, ödenecek olan senelik faiz ve ifta bedelleri tutarı 299.068.487 frank, borçların sâfi hâsılası 3.018.884.714 franktı. Demek oluyor ki devlet hazinesi 21 yılda 3 milyar frank borç almıştı ve 1 yılda bu borcun 1/10'u kadar ödemede bulunmak zorundaydı (Yerasimos, 1975: 825). Yani bir yıl içinde 300.000.000 frank ödenmesi gerekiyordu.

Muhtelif borçlanmalardan başka takriben 400 milyon franklık bir dalgalı borç mevcuttu. Borçların 300 milyon gibi muazzam bir rakama bâliğ olan mürettebatını karşılamak için Hükûmetin elinde aşağı yukarı normal gelir olarak 380 milyon frank bulunuyordu. Yani borç faizleri ödendikten sonra devletin elinde Hükûmet masrafları için ancak 80 milyon frank kalıyordu. Üstesinden gelinmesi icab eden bu güçlükler, Hüseyin Avni Paşa ve Esat Paşa gibi sadrazamların birbirini takiben vazifeden ayrılmalarına sebep oldu. 1875 ağustosunda Esat Paşa'nın yerine Mahmut Nedim Paşa geçti. Yapılan borçlanmaların ağır yükünü hafifletmek için çok şiddetli tedbirler alan Mahmut Nedim Paşadır (Velay, 1903/1978: 206-207).

Mahmut Nedim Paşa'dan evvel hızlı sadâret değişiklikleri oldu. Mehmet Rüştü'den sonra Esat Paşa, sonra Şirvanîzâde Rüştü, Hüseyin Avni, tekrar Esat ve 26 Ağustos 1875'te ikinci kez Mahmut Nedim Paşalar göreve geldi. Yani üç yıl içinde altı kere sadrazam değişmişti (Davison 1963/2005: 303-304). Padişah, Kör Mahmut Paşa namıyla yâd olunan bu zatı, evvelki acı tecrübeye rağmen tekrar iktidar makamına getirmesi, her suretle şâyân-ı hayrettir. Demek ki kaza gelince göz görmez oluyor (İnal, 1940/1983: 286).

Osmanlı devlet adamlarının, zaman kazanmak amacıyla, Rusya'ya yakınlaşmak

yolunu tutmaları, geleneklere olduğu kadar zamanın da icaplarına uygun düşüyordu. Yakınlaşma teklifi Rusya'dan geldi. Ignatiyev, Osmanlı Devleti'nin Rus etkisi altında bulundurulmasını daha kârlı buluyordu. Yakınlaşma Âlî Paşa döneminde başladı (Karal, 2003: 66). Ignatiyev'in etkisi en fazla Mahmut Nedim Paşa sadâreti sırasında hissedildi.

1875'te Osmanlı dış borçları 200 milyon sterline yani yaklaşık 220 milyon Osmanlı lirasına yaklaşıyordu. Devletin tüm gelirleri 18 milyon sterlin civarındaydı. Dış borçları ödeyebilmek için gelirlerin % 60'ını dış borç ödemelerine ayırmak gerekecekti. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'nde yaşanmıyordu. 1870'lerin bunalımında Latin Amerika ve Ortadoğu'da, Mısır ve Tunus dâhil yirmiden fazla ülke, borçlarını ödeyemeyeceklerini ilan ettiler (Pamuk, 2017: 120). Devlet para bulmak hususunda zorluk yaşamış olsaydı belki yaşanan akıbeteye düşmez, 1875'te hâsıl olan vaziyetin (moratoryum) önüne geçilmiş olurdu (Velay, 1903/1978: 120).

Borç kapıları tamamen kapandığından, herkes verdiği paraların kurtarılması sevdasına düşmüştü. Devlet hazinesi, yalnız düzenli borçlar için Avrupa'ya yılda 14 milyon lira faiz ve anapara akçesi ödemeye mecbur kaldı. Eline 5-10 altın geçen kimselerin çoğu, ya umumî eshâm veya demiryolu tahvillerinden kâğıt tedarikiyle, faizinden istifadeyi her türlü geçim şekline tercih etmişti (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 98-99).

Mahmut Nedim Paşa, Rus dostluğu politikası ile Rus elçisi Ignatiyev'in emrine girmiş ve Bulgaristan, Kuzey Rumeli, Sırbistan, Karadağ, Bosna Hersek'in kaybına ve mâli işlerde de yolsuzluklara sebep olmuştur. Bu iki siyaset adamının asıl işbirliği, Galata Borsasında birlikte sarrafların vasıtası ile kendilerine büyük şahsi menfaat sağlayan oyunlarıdır (Kazgan, 2005a: 87-89). Mahmut Paşa evvelki sadâretinde bütün memurları gücendirmiş ve hakkında kimsenin emniyet ve itimadı kalmamıştı. Bu defaki sadâretinde ise bütün bütün kamuoyuna karşı bir hâl ve harekette bulunmuştur ve "sakalını Rusya elçisi Ignatiyev'in eline verdi. Bâb-ı Âlî'nin nüfuzu Rusya sefaretine geçti" diye halk arasında aleyhinde rivayetler yayıldı (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 146). Abdülaziz, Ignatiyev'in sözde yardımlarından o kadar memnundu ki bir gün, İstanbul'da tek gerçek dostunun Ignatiyev olduğunu söyleyecek kadar gaflette bulundu (Karal, 2003: 71).

İngiltere, Osmanlı Devleti'ni korumaya söz vermişken neden Rus politikasına meyledilen bir siyasi tavır ortaya konuldu? Mustafa Fâzıl Paşa'nın da dediği gibi İngilizler Kırım Harbi zamanındaki Osmanlı'yı pek umursamıyordu. Bu sebeple denge politikası anlamında yön Rusya'ya çevrildi.

Sultan Abdülaziz, Rus dostluğuna, Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi üzerine ve İngiltere umumî efkârının Türkler aleyhine dönmesi sebebiyle meyletmişti (Karal, 2003:

112). Rusya'nın sinsi siyasetine tedbir almak yerine, büsbütün Rusya'nın dümen suyuna girildi (Mordtmann, 1877/1999: 66).

Mahmut Nedim, Yeni Osmanlılardan bir bölümünün Âlî Paşa'nın yerine gösterdikleri adaydı. Fakat göreve geldikten kısa süre sonra onlar bile bu sadrazamdan nefret ettiler. Sultan Abdülaziz ise Mahmut Nedim'in kendi isteklerini yerine getiren ilk nazır olduğunu söylemişti (Davison, 1963/2005: 293). Ignatiyev'in yayınlanmış anılarında Mahmut Nedim'i kolaylıkla aldattığı bir kişi olarak gösteren hiçbir işaret yoktur ama Mahmut Nedim destek ararken açıkça Ignatiyev'e bakıyordu (Davison, 1963/2005: 295).

Padişahın, Rus çarı gibi iktidarı tek başına elinde tutmasında, İngiliz ve Fransızlara düşman olmasında Rus sefiri Ignatiyev'in büyük etkisi olmuştur (Sayar, 1978: 202-203). Avrupa hariciyesinde 'Father of lians' (yalanın babası) olarak tanınan Ignatiyev, Rus siyasetinin başka ülkelerin gözünde başarı kazanması yolunda hiçbir çabayı esirgemezdi. Bütün derdi, Osmanlı bürokrasi çevrelerini etki altına almak, Osmanlı Devleti'ni diğer kefil devletlerden koparmak ve ona kendi arzularını zorla benimsetmektir. Batılılara karşı köklü bir güvensizlik duygusu içinde olan büyükelçi, bütün toplu taahhütlere boş verip işlerini tam yetkiyle ve herkesten bağımsız şekilde Bâb-ı Âlî ile görmek istiyordu (Yerasimos, 1975: 843-844).

Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünde İstanbul'da Yusuf İzzettin Efendi'nin veliaht ilan edileceği şayiaları dolaşmaya başlamıştı. Aslında padişahın Mısır seyahatinden sonra da böyle bir rivayet çıkarılmıştı. Mısır valiliğinin babadan oğla intikal etmesi hususundaki ferman, bazı kimselerce Osmanlı tahtında yapılacak veraset usulü değişikliğine bir başlangıç sayılıyordu. Mahmut Nedim Paşa, padişaha kendisini daha ziyade sevdirmek hayaliyle, veraset usulünü değiştirmek ve Yusuf İzzettin Efendi'yi veliaht yaptırmak fikrini telkin etmek istiyordu fakat padişahın böyle bir düşüncesinin bulunmadığı da herkesin malumuydu (Şehsuvaroğlu, 1949: 45-46). Bu söylentide de Ignatiyev'in parmağı olduğu iddia edilmiştir. Ancak neticede böyle bir değişiklik olmamıştır.

Mahmut Nedim Paşa döneminde devletin parası hesapsız bir şekilde israf edildi. Bütçelerin yapılmasına rağmen harcamalar kontrol altına alınamıyordu. Bu yüzden her yıl açıkla kapanan bütçelerin masraf fazlası, arkası kesilmez şekilde yapılan borçlanmalarla kapatılmaya çalışılıyordu. Hükûmet, Galata bankerlerinden almış olduğu avansları ödeyemediğinden çok ağır bir yük altına girmiş ve bu yüzden de eshâm fiyatları devamlı olarak değer kaybına uğramıştır (Sayar, 1978: 219-221).

Mahmut Nedim Paşa'nın sadâreti yolsuzluklarla halkın büsbütün hoşnutsuzluğuna

sebepe oldu. Paşa, Âlî ve Fuat Paşaların aksine padişaha “sen her şeysin, ne istersen o olur” diyordu. Padişahın saray ve kasırlarının bahçelerindeki kuşhanelerin, ahırların aylık masrafı bir hayli miktara çıkmıştı. Bu sefahatlerin yanında Rumeli isyanları, Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya siyasetinde tuttuğu korkulu yol, memleketi tehlikeli bir vaziyete getirmiş bulunuyordu (Şehsuvaroğlu, 1949: 61-65).

Mahmut Paşa'nın, Âlî Paşa'nın tavsiyesiyle o makama getirildiğini zannedenler olmuş fakat bunu teyit edecek bir vesika bulunamamıştı. Mahmut Paşa'nın makama gelince Âlî Paşa taraftarı olanları görevden atması, onun yüz vermediği kişileri tutması, onun ailesi hakkında gaddarane harekette bulunması da merhumun tavsiyesi ile sadârete nail olmadığını teyit edebilir (İnal, 1940/1983: 269).

Mahmut Nedim Paşa hakkında, eserlerde yazılan iyi bir şey yoktur. Onun tertiplemediği iki olay (moratoryum ve iltizâm şirketi), kendisini de Sultanla birlikte felakete sürüklemiştir. Ancak, her şeyi bir sadrazama yüklemek ne kadar doğrudur ve sadrazam yaptıklarını hükümdar-ı mutlak olan padişahın habersiz mi yapmıştı ki bu kadar suçlanmaktadır, gibi soruların cevapları tartışmalıdır.

1875 Ağustosunun sonunda Mahmut Nedim Paşa, devletin bütçe açığının görülen 5 milyon liradan gerçekte daha da fazla olduğuna, borcun tekrar borçlanılarak ödenmesinin borcu giderek daha da artıracığına, bütçenin gerçekçi bir dengeye kavuşturulması ve tekrar güven sağlanması gerektiğine değinerek kabul edilmiş olan 6 Ekim (Ramazan) 1875 tarihli Ramazan Kararnamesinin “Beş sene müddetle faizlerin yarısını nakden, diğer yarısını da sadece % 5 faiz getiren tahvilatla ödemeye ve kuponların yarısının indirilmesini de zaruri gördüğünden bugünden itibaren her kuponun ancak yarısına tekabül eden kısmının nakden ödeneceği” biçiminde hükme bağlanan kararlarını, zikredilen tarihte devlet gazetelerine verdiği bir resmi tebliğ ile kamuya ilan ediyordu (Özdemir, 2010: 68-69).

Moratoryumun ‘İzahnâme’si şöyleydi:

‘Ramazan Kararnamesi’ne göre, yıllık faiz ve anapara taksitleri toplamı yaklaşık 14 milyon lira tutan Osmanlı Devleti’nin o tarihteki borçları hakkında şu şekilde işlem yapılacaktır (Özdemir, 2010: 69):

1-Bugünden itibaren Osmanlı Devleti’nin dış ve iç borçlarının faiz ve amortismanı beş sene süreyle yarıya indirilmiştir.

2-Bu kuponların ödemeleri şu şekilde yapılacaktır: yarısı tamamıyla nakit ve diğer yarısı da yeni çıkarılacak tahvillerle ödenecektir. Bu tahviller % 5 faiz getirecek ve bu faizler

kuponların ilk yarısında cârî olan vadeler de aynı şekilde nakden ödenecektir.

3-Gerek kuponların tamamıyla nakden ödemeler olan ilk yarısına ve gerek adı geçen tahvillerin % 5 faizine karşılık olarak gümrük umumî gelirleri, tütün, tuz vergi geliri, Mısır vergisi ve yetmediği takdirde de ağnam resmi hâsılatı tahsis olunmuştur.

4-Eğer bahsi geçen beş sene sonunda, % 5 faiz getiren bir sermayeye tahvil olunan kuponların ikinci yarısı ödenmezse, vadesi gelen ilk dış borcun tamamen ödenmesine kadar süre yeniden uzatılacak ve ödemediği sonra bu borcun serbest kalacak karşılığı tahvillerin % 5 faiziyle amortismanının tamamen ödenmesinde kullanılacaktır (Velay, 1903/1978: 209).

Mahmut Nedim Paşa acil bir tedbir olmak üzere ve rivayet üstü olan Rusya Sefiri General Ignatiev'in de telkinleriyle meydana gelen sözü geçen Ramazan Kararnamesini ilan etti (A. Şeref, 1911/2012: 123). Resmi tebliğe dayanarak yapılan borç ödemesi üç aydan fazla devam edemedi. Bosna ve Hersek isyanını müteakiben Sırbistan ve Karadağ ile yapılan harp, Türkiye'yi bu karara tabi tutulmuş borçlarını dahi ödeyemeyecek bir duruma getirmiştir (Velay, 1903/1978: 209). Kararın altında şu kişilerin imzası vardı: Mahmut Nedim-Mithat-Rıza-Safvet-Esseyid Yusuf Ziya-Ahmet Cevdet-Hasan Fehmi-Abdülkerim Nadir-Mehmet Namık-Abdi-Abdurrahman Sami-Mehmet Kabûli- Mehmet Halet-Kadri-Esseyid Abdullah Galib-Esseyid Sadullah. Bu evrâk Mahmud Nedim Paşa'nın kendisinde kalmış ve Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine paşa şahsa aitmiş gibi alıkonulan evrâkı İstanbul'a göndermiştir. İbnülemin "evrâkın Mahmut Paşa'nın yanında kalması ve ilgili memurlar tarafından aranmaması şaşılacak hâllerdendir. Eğer Sultan Abdülhamid getirtmemiş olsaydı emsali gibi bu evrâk da ziyana uğrayacaktı" diye ifade etmiştir (İnal, 1940/1983: 289-90). İbnülemin'in ifadesinden, ziyan olan birçok evrâkın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vakit Gazetesi, Levant Herald Gazetesinden aktararak şunları yazıyordu: Mâliyenin kötüye giden durumuna bir çare aranmaya başlanmıştı. Doğrusu bunun zamanı gelmişti. Heyet-i vükela tarafından tertip ve padişaha takdim olunan 'genel borçların' faizlerine dair bazı önemli kararlar, kamuoyu arasında yayıldı. Görüşümüze göre bu ilan resminin mâli faizlerin yarısı nakden ve diğer yarısı yüzde beş faiz hesabıyla beş sene sonra ödenecektir. Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları düzenli idare edilirse beş sene sonra otuz milyondan ibaret olan bu borcu ödemek pek kolay olacaktır. Bu anlamda şimdiye kadar kesin ve tafsilatlı bilgilere ulaşamadığından, meselenin başka yönünü araştırmayalım. Mâli durumu bu çaresizliğe terk eden sebepler, çeşitli borçlanmaların yüksek faiz bedelleridir. Yedi seneden beri mâliye tarafından zorluklar meydana getiren malum sebeplerden dolayı

acil bir tedbir bulmak için çok çaba sarf edilmişse de bir şeye muvaffak olunamamış ve ağır şartlarla borç anlaşmaları yapılmış ve ahaliye tahammül edemeyecekleri derecede ağır vergiler yüklenmiştir. Bu tedbir, zikredilen acı durum için bir netice vermiş ve hissedarlara cüz'î bir zarara sebep olmuşsa da Avrupa'ya giden altınların mukadderatı (miktarı) yarıya indirilmiştir. Bahsi geçen tedbir, vâkı'â eshâm sahiplerinin biraz menfaatlerine mugayir ise de memleketçe pek faydalıdır. Faizin tamamen lağvı gibi bir tedbire teşebbüs olunmuş olsaydı, devletin itibarına hanel gelebilirdi. Devlet-i Âlîyye-i Osmaniye faizlerin ödenmesi için % 18'den % 30'a kadar borçlanma mecburiyetinde sabit kalsaydı akıbetinin vahim olması aşikârdı. Eğer hissedarlar, meseleyi layıkıyla tetkik ederlerse o kadar şikâyet edecek hakları olmadığını anlayabilirler. Uzun müddetten beri tahvilat (borç senetleri) sahipleri şimdiye kadar bir ve belki iki kat paralarını faiz adıyla almışlardır. Anlaşma sağlanan borçlanmalarda Osmanlı Bankası'nın ibraz ettiği muamele, Devlet-i Âlîyye'nin menfaatlerine mugayir olduğu cihetle, işte bu tedbir kabul edilmiştir. Bu tedbiri bankanın dahi kabul edeceği malumdur (Vakit, 122, 9 Ramazan 1292). Vaziyet, gazetenin yazdığı gibi basit değildi.

1869 borç tahvilinin fiyatı 1875 Kararnamesinin hemen öncesinde 275 frank iken Nisan 1877'de 43,5 franga gerilemiştir. Yine altının değeri belirtilen tarihlerde 235 liradan 900 kuruşa doğru keskin bir düşüş kaydetmiştir. Sürekli talep gören fonların değeri hızla yükseldiğinden, bunu büyük bir kazanç kapısı olarak gören büyük bankerler, adeta stok yapmışlardır (İpek, 2011: 178).

Mahmut Nedim Paşa, gelirleri ve masrafi denkleştirmekle beraber, yüksek askeri masrafları azaltma yoluna gitti. Diğer taraftan idareye kâfi sermaye bulmak için dış borçları, umumî eshâmın faizini ve anaparaların tahsisatını da indirmeye karar veren paşa, buna dair ilannameler yayınlamaya âlemi hayrete düşürdü (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 97). Büyük-küçük tüm yatırımcılar ansızın gelen bu şokla büyük kayıplara uğramışlardı. Saul Modiano adlı Yahudi banker, bu finansal krizde 1 milyon frank gibi bir kayba uğramıştır. Bir türlü piyasadan tam olarak kaldırılamayan kaimenin değerinin düşmesi ise bankerlerin işine yaramış, bu sayede piyasadan çok ucuza almış oldukları kaimeleri hazineye daha yüksek bir fiyatla satarak büyük kârlar elde etmişlerdir (İpek, 2011: 179).

L'Economiste Dergisi ise duruma tepki olarak 16 Ekim 1875 tarihli başyazısında 'Saint-Petersbourg'dan Roma'ya, Londra'dan Berlin'e ve Viyana'ya kadar gidin, talepleri bu kadar yüksek olan hiçbir hükümdara rastlamayacaksınız!' diye yazmıştı. The Times gazetesi de bu konuda, saray sefalarının dışında sultanın zırhlı gemi ve diğer askeri

harcamalarının gereksizliğini ifade etmişti (Timur, 2006: 91). Moratoryum haberi yalnızca İstanbul'da değil, Avrupa'daki bütün finans merkezlerinde deprem etkisi yarattı. Mahmut Nedim Paşa istenmeyen adam ilan edildi (Hulkiender, 2013: 86).

Bâb-ı Âlî'de karar alındıktan sonra kimse evine gitmemişti. Vekiller heyeti geceyi büyük salonda geçirmişti. Mahmut Nedim Paşa'nın kararı tebliğ etmesi bütün Avrupa telgraf ve telefonlarını bir anda kilitleyecekti. Haberi duyan Galata'ya koşmuştu. Bazı kimseler, öğleye varmaz Akdeniz'deki Fransız ve İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na dayanacağını bile iddia ediyorlardı. Mahmut Paşa'nın da o akşam Bâb-ı Âlî'de bir araya gelen bakanların da hiçbirinin bu olaydan en küçük bir yarar sağladıklarını kanıtlayan olmamıştı (Kazgan, 1995: 78-79).

Borsa ve mâliye tarihine Mahmut Nedim Paşa Hâdisesi olarak geçen ve dedikoduları yıllarca sürüp giden bir dizi olay birbirini takip edecekti. Karar, yerli-yabancı küçük tasarruf sahiplerini sarstı. Mahmut Nedim Paşa'ya devlet borçlarının faizlerinin yarı yarıya indirilmesinde bazı Galata bankerlerinin akıl hocalığı yaptığı iddiası vardır. Hükûmetten 1874 yılında % 25'e varan faizle alacaklı duruma girmiş olan bazı Galata bankerleri, alacaklarını tahsil edebilmek için kendilerine tahsisat kalması maksadına uygun olarak harici ve dâhili mâli borçların faiz ve anapara ödemelerinin yarıya indirilmesinden başka çare görmemiş olabilirlerdi (Kazgan, 2005a: 97-100).

Kararname ve onun açıklamalarını içeren 7 Ekim 1875 ve 10 Ekim 1875 tarihli açıklama tebliğleri, 30 Ekim 1875 tarihli 'Ramazan Kanunu' ile topluca onaylanmıştır. Bu kanunla Hükûmet, % 5 faizli 35 milyon Osmanlı liralık tahvil ihracına karar vermiştir. Artık devlet gelirlerinin alacaklıların kontrolünde bir yönetime devredilmesinin tohumları ekilmiş, Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulmasına doğru yol alınmaya başlanmıştır. Devletin mâli iflası demek olan bu gelişmelere faiz ve anapara taksitlerinin yarıya indirilmesi kararına, en başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Avrupa mâli çevreleri büyük tepki gösterdiler ve itirazlarda bulundular; zira tahvillerin çoğu Paris ve Londra borsalarında satılmıştı. Tüm batı gazeteleri "Türkler bizi dolandırdı, altınlarımızı sefahat uğruna harcadılar" diyerek Osmanlı Devleti aleyhine yoğun kampanya başlattılar (Özdemir, 2010: 69-70).

Mahmut Nedim Paşa, genel borçların tahsisatı olan 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi ve bu yolla hazineye kalacak 7 milyon liranın 5 milyonu ile bütçe açığını kapatarak üst tarafını dahi yüksek askeri tertibat masraflarına karşılık tutmayı kararlaştırdı. Bu hususta Sultan Abdülaziz'in iznini de alan paşa, bu fikrini gizli olarak Fransa ve İngiltere sefirlerine açmıştı. Onlar, yalnız devletlerinin kefaletleri altında bulunan bir

borcun istisnası şartıyla böyle bir indirimi kabul etmeye razı geliyorlardı. Avrupalı elçilerin buna bir şey demeyeceğini yazılı ve sözlü olarak ifade ettiklerinden de bahseden sadrazam, kararnameyi nazırlara imzalattı. İlane herkes bir türlü mana vererek ne yapacağını şaşırıldı. Bu yüzden binlerce insan zengin iken fakir oldu. İstışare edenlerin çoğu, bir gün önce verilen karar üzerine, Galata müzayedesinde düşük bedelle gizlice satın almış oldukları tahvillerin fiyatlarının yükselmesi üzerine binlerce altın kazanmışlardı (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 99-100).

Karara; meseleden haberdar edilmedikleri için Galata bankerleri ve Osmanlı Bankası, Avrupa bankerleri, yanıltıldığı düşüncesiyle üst bürokrasi, küçük burjuva takımı ile yeni oluşan yüksek öğrenimli gençler ve Genç Osmanlılar tepki göstermişlerdir (Özdemir, 2010: 70).

Hâdise üzerine Osmanlı Bankası müdürlerinin Bâb-ı Âlî'ye gönderdikleri mektupta şöyle yazılmıştı:

...vermiş olduğunuz bu karardan dolayı yüksek makamınızı şiddetle protesto etmeyi görev sayarız, herhalde bu kararın ağır sonuçları tarafınızdan düşünülmemiştir. Önce, hazinenizle olan işlemlerimizin büyük yararları bakımından kendi adımıza, sonra da çeşitli borçlanmaların anlaşma ve sözleşmelerin bize tanıdığı yetki gücüyle eshâm sahiplerinin haklarının korunması bize tevdi edilmiş bulunuyor. Hükûmet, bugün yaptığı gibi taahhütlerini tutmayınca büyük eshâm sahiplerinin haklarını sekteye uğratmış oluyor ve bu hâl, sandığımızın aksine, devletin saygınlığını güçlendirmekten başka ona büsbütün zarar verecektir...

Müdür Deveaux, Müdür Forster (Fertekligil, 2000: 54-55).

Osmanlı Bankası müdürlerinin eleştiri mektubu hiçbir sonuç vermemiştir. Hükûmet bu mektuptan üç gün sonra bir resmi tebliğle, Osmanlı Bankası'nı bu işi düzenlemeye mecbur bırakmıştı (Kazgan, 2005a: 97).

Moratoryum sırasında Yusuf Paşa'nın epeyce konsolidi olduğu halde halkın zararından istifade etmiş olmamak için kendi konsolidlerini bile değiştirememiştir. Mithat Paşa ise gecedan kendi sarrafı ile haberleşip sonraki gün henüz keyfiyet duyulmadan kendi hesabına külli konsolid satmış olduğu haber alınmış ve bir iki saat sonra vaziyet ilan olunca eshâm-ı umûmiyyenin fiyatı def'aten yarısına inmesiyle Mithat Paşa bundan külli miktar kazanmış ve adı lekelenmiştir (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 146).

Karar, devletin mâli itibarını büsbütün ihlal eylemesi haricinde biraz sonra hal' meselesinin ortaya çıkması, Sırbistan ve Karadağ isyanları ve nihayet Rusya muharebesinin açılması, bahsi geçen kararın iflasını da imkânsıza sürükleyerek bugün de

devletin adeta sıfır derecesine inmiş bulunan mâli itibarı savaş gibi bir kaçınılmaz durumun üzerine bir borçlanmanın akdedilmesi hemen hemen imkânsız derecesine yaklaştırdığı maalesef görülmüştür. Denilebilir ki bu büyük olay, padişahı tahttan indirmeye sebep olan büyük ahvalin birisi dahi işbu mâli musibet kararı olmuştur (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 122-123).

Moratoryum kararı alan vükelanın bir kısmı, siyasi muhalif oldukları hâlde acaba kendi emelleri doğrultusunda onlara mâli destek olan Hristaki ve Zarifi'yi neden haberdar etmemişlerdi? Sorunun cevabı hâlen sırlıdır. Belki de sebep, Mahmut Nedim Paşa ile bankerlerin arasını açmaktı. Böylelikle iki banker de saray ve Mahmut Nedim Paşa'dan uzaklaşarak Mithat Paşa'nın yönetimine gireceklerdir. Hristaki ve Zarifi'nin bir taraftan Abdülaziz ve saraydan, diğer taraftan Murat Efendi'den alacaklarını tahsil edebilmek için kurulan Sultan Abdülhamid'in *cemiyet-i fesadiye* diye adlandırdığı komiteyi finanse ettikleri anlaşılmaktadır (Kazgan, 2005a: 106-107). Nitekim bankerler Mithat Paşa ile birlikte hareket etmeye başladılar.

Devlet hazinesinin gücü, indirimden sonra dahi faizleri ödemeye tahammül edemediğinden, vilayet mallarından ne kadar akçe elde edilirse diğer masraflara verilmeden İstanbul'a getirtildiği hâlde, ancak bir taksidin ödenmesine yetiyordu. Mahmut Nedim Paşa, faiz kesme kararını, alacaklıların rızası olmaksızın icra ve ilan ettiğinden, içte ve dışta, devlet ve padişah hakkında büyük bir nefretin meydana gelmesine sebep olduğundan ne yapacağını şaşırmişti. İngiltere Parlamentosu'nda Gladstone gibi muhaliflerin en şiddetlisi uzun süren nutuklar atarak umumî efkârın Osmanlı taraftarlığından uzaklaşmasına zemin hazırladılar (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 101-102).

Karardan hemen sonra Rus elçisi Ignatiyev, Osmanlı Hükûmetine böyle bir tutumu öğütlemiş olmakla suçlanmıştı. Diplomatik yazışmalarda böyle bir suçlamanın haklı görülmesini gerektirecek hiçbir kanıt rastlanmaz (Yerasimos, 1975: 850-851). Ignatiyev'in bir etkisinin olduğu ya da haberinin bile olmadığı bilgileri dönemin eserlerinde farklı farklı yer almıştır. Türk yazarlar, genel itibarıyla elçinin marifetleriyle kararın alındığını ifade etmişlerdir (Timur, 2006: 95). Tarihçiler, Moratoryum ilanı fikrini paşaya, Rus elçisinin tavsiye ettiğini iddia ederler. Bu suretle, Avrupa finans kapitalini küstürecek olan Osmanlı Devleti silah alamayacak ve Ruslar da bundan faydalanıp işgal planlarını kolayca yapabileceklerdi. Mithat Paşa'nın üç ünlü sarraf ile devamlı ilişkide olduğu, böyle bir karar alınması gereğini Mahmut Nedim Paşa'ya onun telkin ettiği de iddialar arasındadır (Kazgan, 1995: 78-80).

Sağlam rivayetlere göre bu faiz tenzili kararında General Ignatiyev ile ortağı Mahmut Nedim Paşa, havadan satmış oldukları konsolidten iki milyon lira kazanmışlardır. Öte yandan padişah-ı zaman efendimiz kendi tahsisatından artırarak konsolidi kaldırmak üzere aldıkları altı milyon konsolitten üç milyon lira derecesinde büyük bir zarara uğramıştır (Hafız Mehmet Bey, 1906: 28).

Devlet hazinesinin borçları 200 Milyon lirayı geçmişti ve devlet gelirlerinin yarısı bu borçların faizi olarak ödenmekteydi. Mahmut Paşa bu konuyu evvelce yabancı elçiliklerle kararlaştırdığını, faizin yarısının kesilmesine onların da razı olduklarını beyan etmişti. Ertesi gün Fransa ve İngiltere sefaretlerinden hayret ve telaş içinde bu konuya dair vuku bulan soru üzerine Mithat Paşa derhal Mahmut Paşa'ya gidip bu hususu sual ettiğinde, söylediğine göre “evvelce müsaadeleri alındı” dediği elçiliklerden maksadının yalnızca Rusya elçiliği olduğu anlaşılmıştır (Mithat Paşa, 1907/1997: 52).

Karar, tam da Şark meselesiyle ilgili uluslararası durumun nazik bir anına rastladı ve büyük çapta Osmanlı tahvilleri hâmilllerinden oluşan batı kamuoyunu kesinlikle bulandırmaktan ve her küçük tasarruf sahibini Osmanlı Devleti'ne düşman etmekten başka bir sonuç veremezdi. Sultan Abdülaziz, yabancı büyükelçilikler için ‘bertaraf edilmesi gereken bir engel’ haline gelecek; bu elçilikler ahalinin, devletin kötü kaderini padişahın istibdat yönetiminde somutlaşmış görmesi için ellerinden geleni artlarına koymayacaklardı (Yerasimos, 1975: 851-856). Artık halk nezdinde sultanın kötülenmesi süreci başlatılacak, bu süreci hızlandırmak için hem içerde hem dışarıda var güçleriyle çalışacaklardı. Balkan isyanı da Sultan aleyhine başlayacak sürece destek olacaktı.

Galata bankerleri, zaman zaman padişahın keyfi idaresinden ve Osmanlı Hükûmetlerinin Galata borsasına karışma şeklinden çok rahatsız oluyorlar, büyük zararlara uğruyorlardı. Gerçi bu müdahalelerin arkasında çok zaman onlar vardı ve bu şekilde büyük paralar kazanmışlardı ama böyle bir idarenin sonu hakkında tedirgindiler. Bu sebeptendir ki az kazanıp daima Galata'da kalmak istedikleri açık olduğundan, hukuk devletinin kurulması ve meşrutiyetin ilanından yana idiler. Nitekim Kanun-ı Esâsî ilan edildiği zaman, en büyük merasim Galata Borsası'nda yapılmıştı. Mahmut Nedim de padişah da kendi sonlarını bankerlerle olan ilişkiler sebebiyle hazırladılar. Bankerler sultanı destekleselerdi, sultan tahttan indirilmezdi (Kazgan, 2005a: 108-109). Sultan Murat'ın tahta oturması için bankerlerin gayretleri şüphesiz onların meşrutiyet taraftarı olmalarından ziyade, Avrupa destekli bankerlerin borçları ödeyecek veya gelir getiren devlet kaynaklarını kendilerine tahsis edecek bir Hükûmetin kurulma isteği olmalıdır (Terzi, 2011: 91).

İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot, faiz indirimi tasavvurunu, ilanından bir ay önce öğrenerek, bu husustaki tafsilatı 12 adet resmî yazı ile İngiltere'ye bildirmişti. Bu yazıların birinde, “Osmanlı Devleti'nin büyük mâli müşkülattan kurtulması için ya iflas ettiğini göstermekten ya da faiz indirimi tedbirini kabul ve seçmekten başka çare bulamayacağını” yazmıştı. Kararname, İngiltere ve Fransa gibi Osmanlıların dostu olan iki büyük millet fertlerinin Osmanlı Devleti'nden soğumalarına sebep olmuş, Rusların aradıkları neticelerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 102-103).

Hükûmet, kısa bir zamanda aşâr vergisinin pek ağır olduğunu, köylünün ezildiğini ve vergi nispetinin verimi kararsız olan ziraatın vaziyetiyle mütenasip olmadığını takdir etti. 1875 yılı sonunda Hükûmet, halkın hoşnutsuzluğu ve müthiş bir sefaletе düşen ziraat erbabının itirazları karşısında aşâra yapmış olduğu ¼'lük zammı ilga etti (Velay, 1903/1978: 203).

1875 yılı sonunda belki de Mahmut Nedim Paşa Hükûmeti son defa bankerlerle borç anlaşması yaptı. Bu anlaşma, 1874'teki Sultan Abdülaziz dönemi son dış borçlanmasının ardından bankerler ile yapılan son yüksek mâliyetli borçlanmadır. Borç almaktaki amaç mâliye hazinesinin düzenlenmesiydi. Mâliye nazırı Yusuf Paşa ve bankerler Hristaki, Zarifi ve Korino ayrıca bunların ortağı olduğu Şirket-i Umûmî arasında toplamda 71 bin liralık bir borç anlaşması imzalandı. İkinci madde, borcun % 12 faizle ödeneceğini belirtiyordu. Üçüncü madde ise, borca teminat olarak Der-Saâdet vergisi ve Defterhane hâsılatının gösterileceğini ifade ediyordu (BOA, İ.DH.. 712/49802, EK-4). Bu borçlanma ile bir müddet sonra kurulmak istenen -tabiri caizse- bir şer ittifakı olan ‘İltizâm Şirketi’ fikrinin de temeli atılmıştır, denilebilir.

Bu şekilde hazine daha fazla idare edemedi. 1876 Martında ödenmesi gereken 1858 borç kuponları ödenemedi, 1869 ve 1873 kupon bedellerinin ödenmesi ise geciktirildi. Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Hükûmeti yaklaşık 6 ay sonra nihayet 1876 Nisan'ında bütün borçların ödenmesini tamamen durdurmaya mecbur kaldı. Bu suretle ve tam anlamıyla devletin mâli iflası resmen kabul edilmiş oluyordu (Özdemir, 2010: 70).

1876 başlarında Times muhabiri şöyle yazmıştı: “Kendi kulaklarımla tekrar tekrar işittim, Küçük Asya'nın uzak ve sakin köylerinde yaşayan yaşlı Müslümanlar, kendileri Hükûmete karşı savaştıkları gibi Herseklilerin en iyi dostları olduklarını ve inşallah, birlikte Hükûmeti devirene kadar dayanacaklarını ümit ettiklerini söylüyorlardı.” Mustafa Fâzıl'ın mektubu meşruti talepleri yansıtan bir izlenim uyandırıyor. Mektubunda böyle bir değişikliğin yapılması padişahın niyaz edilirken, 1876'daki *Müslüman Yurtseverler* padişahın ümitlerini kesmişlerdi (Davison, 1963/2005: 326-335).

Verdikleri avanslar karşılığı aldıkları kâğıt evrâkın, bir anda esas ederinin çok altına düşmesiyle bir kısım bankerler 1876 yılı Ocak ayında iflasın eşiğine gelmişler (Kazgan, 2005a: 162). Faizleri indirme kararı eninde sonunda ithâlâtı etkileyecekti. Kredisiz kalan Hükûmet, ülkeyi savunmasız bir hâle düşürmekten korkuyordu. Buna karşılık Rusya ile Avrupa'nın finans kapitali ilişkileri doruk noktasındaydı. Galata bankerleri, Rus tahvillerini İstanbul'da pazarlıyorlardı. Bu durum Rusya'yı cesaretlendirmiş ve savaş ilan etmesini hızlandırmıştı (Kazgan, 1995: 81).

Borçları erteleme kararından sonra, Şirket-i İltizâmiyye adlı bir şirketin kurulması maksadıyla padişah ve Mahmut Nedim Paşa'ya 2 milyona yakın rüşvet verilmesi planlandı (Kazgan, 2005a: 113). Bu teşebbüs, Yeni Osmanlıların harekete geçmesinde etkili olacaktır. Mahmut Nedim Paşa, Şirket-i İltizâmiyye'yi kuran Palmer Bankası ve diğer bankerlerden imtiyazın onaylanması karşılığında padişaha verilmek üzere 1 milyon liralık bir senet alınca işin rengi değişti ve vükela meclisinde reddedilmek istenen karar kabul ettirilmeye çalışıldı. Padişahı da bu şekilde işin içine katan Mahmut Nedim Paşa, şirketi kuran iradenin (kararın) çıkmasını sağladı. Fakat halkın ayaklanması üzerine sadâretten ayrılmak zorunda kaldı. Padişahın da bulaştığı rüşvet olayında Zarifi'nin rolü, Avrupalı bankerlerin onu tanımlama biçimidir. Nitekim Sir Philip Rose ve Staniforth'un raporunda Zarifi, tüm sadrazamların dostu olarak tanımlanır. Yeni sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, (adı geçen şirketin kurulmasına engel olunması konusunda) geri adım atmadığı için padişaha verilmesi düşünülen rüşvet de suya düşmüş oldu. Bu rüşvet olayı bir süredir padişahı hoşnut olmayan devlet ricalinin tepkilerinin daha da artmasına sebep oldu. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için hazırlıklara başladılar. İstanbul'daki bazı bankerlerle de görüşüldü. Kendilerinden -tâbir yerinde ise- darbeyi finanse etmeleri talep edildi (Hulkiender, 2013: 88-89).

İmtiyaz süresi 30 yıl olan bu şirket, Rumeli ve Anadolu'daki bazı vilayetlerin aşâr gelirlerini toptan iltizâm etmek istiyordu. Karşılık olarak da devlete borç ödemelerinde ve Rumeli demiryolları inşaat masraflarında kullanılması için 125 milyon sterlinlik bir borç vermeyi taahhüt ediyorlardı. Şirketin kurucuları arasında Hristaki'nin de ortağı olduğu Şirket-i Umumî de vardı. Senedin üzerinde Zarifi'nin imzası bulunuyordu. Bu senet, Sultan'a sadrazam tarafından takdim edilmişti. Mehmet Rüştü Paşa Hükûmeti direnince Sultan, Zarifi'nin verdiği senedi Başmabeynci Atıf Bey ile Bâb-ı Âlî'ye gönderdi (Terzi, 2011: 68-70). Şirketin sakıncalı olacağı gerekçesiyle kurulması reddedilmiş ve mâliyenin ıslah edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması için çalışılacağı belirtilmiştir (BOA, İ. MMS. 55/2435). Böylece, İltizâmiyye Şirketi meselesinin üstü kapanmış ancak bu şirket

daha sonra, Düyûn-ı Umûmiyye olarak karşımıza çıkmıştır (Kazgan, 2005a: 113).

Bu İltizâm Şirketi meselesi, darbeye giden yolda darbecileri birleştirici bir unsur ve darbeyi hızlandıran sebeplerden biridir. Bu hususta Sultan Abdülaziz'in Başmabeyncisi Hafız Mehmet Bey'in ifadeleri dikkat çekicidir "...Darbe toplantıları, önce Hüseyin Avni Paşa ve sonra Sadrazam Rüştü Paşa yalılarında yapılmış ancak ittifak fikrinin hâsıl olamaması üzerine, ikinci derecede hain olan Rüştü Paşa, Zarifî imzalı bir varakayı cüzdanından çıkararak ve hakikat-i hâli gizleyerek "buna ne dersiniz" gibi kâfirâne bir hitabla meydana atmış ve okuyanlar derhal cennetmekân efendimiz hazretlerinin bi-gayrı-hakk hal'ine ittifak eylemişlerdi. Nankör, cahil ve cesur, zamanın şeyhülislamı Hayrullah yahut şerrullah haininin anlatışa göre vermiş olduğu iftira ve hilesinden ibaret olan fetvasıyla, saltanat hukuku hükümsüz hâle gelmiş ve cennetmekân efendimiz hazretleri, bi-gayrı-hakk gördüğü layık olmadığı hakaretlerden pek üzülen müsebbiplerine can yakıcı bir ah etti ve tez zamanda cümlesi belalarını buldular..." (Hafız Mehmet Bey, 1324/1906: 36).

Bahsi geçen varaka, İltizâm Şirketi ile ilgili bir senettir. Mahmut Paşa'nın sadâreti esnasında muntazam ve gayri muntazam düyunun (düzenli-düzensiz borçlar) birleştirilmesinden dolayı, onun namına 150 bin kese (750 bin lira) komisyon verileceğine dair Banker Zarifî'den alınan senet suretinin sadrazama verilmesini padişah emrettiğinden Atıf Bey, bir sabah Rüşdi Paşa'nın Vefa civarındaki konağına giderek bu belgeyi verdi. Paşa, küçük bir cüzdan çıkarıp içine koydu. "İşte ben bunu canım gibi muhafaza ederim. Şayet füc'eten vefat eder isem mahalli malumunuz olsun" dedi. Halbuki o işe ait kararın uygulanmasına müsaade edilmediği için senet suretinin hükmü yoktu (İnal, 1940/1983: 112). Sonuç olarak sultanın tahttan indirilmesinde kararsız kalanlar, bu hükümsüz senet sayesinde anlaşmaya varmışlardır.

4.2. Darbecilerin Kimlikleri ve Darbeye Katılma Sebepleri

Darbeci isimler kaynaklarda genel olarak Erkân-ı Erbaa diye de adlandırılan Hüseyin Avni, Mithat, Mütercim Rüştü Paşalar ve sâbık şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den müteşekkildir. Fakat bu isimler öne çıkanlardır. Bunların yanında Süleyman Paşa, Mithat Paşa'yı destekleyen **bankerler**, meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar, isyancı talebeler ve bazı Avrupa büyükelçileri ile yabancı bazı yetkililerin katkısı sayılmazsa, Sultan'ı tahttan indiren ekip eksik anlatılmış olur. Bu sayılanların her biri ayrı bir grup ve ayrı fikirlere sahip kişilerden oluşmaktadır. Onları aynı gaye ile bir araya getiren 3 sebep vardır:

Birincisi, mevcut sultana olan şahsi kinleri,

İkincisi, ekonomik gidişâtın kötülüğü,
Üçüncüsü, meşrutiyet talebidir.

Yukarıda zikredilen isimler haricinde arşiv belgesine göre Ziya Paşa, Damat Mahmut Paşa, Şirvanîzâde Ahmet Hulusi Efendi, (Namık) Kemal Bey, Fetva Emîni Halil Efendi, Sarraf Hristaki, Şehzâde Murat'ın doktoru Kapolyon, Berlin Sefiri Sadullah Bey, Vâlîde Kethüdası Salih Efendi, serdar Abdi Paşa, Askerî Şûrâ Reisi Redif Paşa, Mâliye Nazırı Yusuf Paşa, Ferik Hacı Reşit Paşa, Kasap Hüseyin Paşa, Erkân-ı Harp binbaşlarından Rifat Bey, Başmabeynci Hafız Mehmet Bey, Sultan Murat'a bağlı sabık Hıdv İsmail Paşa, Mısırlı Halim Paşa, İbrahim Paşa ve Mustafa Bey gibi isimler Sultan Abdülaziz'in hal'i vak'asında rol alanlardır (BOA, Y.EE. 21/26, EK-5).

Bu anlamda isimler arasında Banker Zarifî'nin yer almaması manidardır. Zarifî, Sultan Abdülhamid'in şehzadelik dönemi bankeri ve her daim yanında tuttuğu ve mâli alanda faydalandığı biridir. Hemen her işte Hristaki ile ortak olan Zarifî'nin adının hem bu belgede hem de Sultan Abdülhamid'in kaleme aldığı iddia edilen notlarında geçmemesi, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Unutulmaması gereken bir husus da Zarifî'nin, Hristaki gibi Sultan Murat'a bankerlik yapmamış ve ona yüklü miktarlarda borç vermemiş olmasıdır.

Mustafa Fâzıl Paşa'nın yanında Namık Kemal, Ziya Bey, Prens Halim Paşa, Ahmet Beyzade Mehmet Bey, Şinasi, Ali Suavi, Şehzâde Murat Efendi'nin doktoru Kapolyon, Banker Köçeoğlu Agop ve Banker Hristaki Zoğrafos, Yeni Osmanlıların toplantılarına iştirak edenlerdendi. Mütercim Rüştü, Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar ise gizlice bu grupta temas halindeydi (Terzi, 2011: 66).

Rum Zarifî Efendi sonraları cemiyete girdi. Zamanla cemiyet üyeleri, Veliht Murat Efendi'den büyük paralar çektiler. Murat Efendi'nin maaşı yetmeyince borçlandı. Kavalalı Abdulhalim Paşa (Mısırlı Prens Halim), Avrupa'ya gidip, veliaht namına bir milyon altın borç bulmaya çalıştı. Hiçbir banka borç vermedi. Şehzade Abdülhamid de borca kefil olmayınca Murat Efendi için artık tahta çıkmak ihtiras değil, borçlarını kapatıp rezil olmamak meselesi haline geldi. Ziya ve Kemal Beyler gibi isimler, haklarında soruşturma yapılması tehlikesine karşı, Murat Efendi'nin tahta geçmesini kendileri için bir ölüm kalım meselesi haline getirdiler (Öztuna, 2013: 118-120).

Darbeciler arasında buraya kadar adı geçmeyen biri olan Kayserili Ahmet Paşa, cahil ve cesur, kötü bakılan ve sevilmeyen biriydi. Bunun da hainliğine sebep; Sultan Abdülaziz Han'ın, Kaptan paşalık unvanını ondan esirgemiş olmasıdır. Kayserili, bayağı bir şahıs olup bu kadar nimet, servet ve vezarete nail olmuşken Kaptan paşalık unvanıyla Bahriye Nazırlığı namı arasındaki farkı bilemeyecek kadar cahil olması, insanı hayrete

düşürmüştür. Kendisi bu melun fikre dayanarak hal' gecesini Saray-ı Hümayunu denizden ablukaya almıştır; ahmak ve cahil olması münasebetiyle uygun bir zamanda ağzından söz almak ümidiyle bir gün fakiranem civarında bulunan konağına gidip görüşme anında malum durumdan bahis açılınca, heybetle iftihar ederek “Biz bir iki seneden beri Avni Paşa ile bu işi kurmuştuk” demesini müteakip odadan içeri misafir gelmekle lisanı orada kesildi, başka bahis açmaya girildi, ilerisini söyleyemedi (Uzunçarşılı, 1943). Ordu, kendisine o kadar ilgi gösteren padişahı desteklemiyordu. Bu sebeple, Sultan'ın tahttan indirilişinde donanmanın da payı vardı (Davison, 1963/2005: 277).

Süleyman Paşa, kuvvetli bir yurtsever olmanın yanı sıra, hürriyet rejiminin de güçlü bir destekçisiydi yani Mithat ile Hüseyin Avni Paşaların görüşleri arasında köprü işlevi görüyordu (Davison, 1963/2005: 347). 1865'te daha kolağası iken, Yeni Osmanlılar teşkilatında hücre reisi idi (E. Tevfik, 1974: 279). Süleyman Paşa, Murat Efendi'nin meşrutiyeti ilan edeceğine dair elinden imzalı bir senet alınmadan tahta geçirilmemesi tezini müdafaa etmiş, neticede münakaşalı bir görüşmeden sonra anlaşma sağlanmıştı (Şehsuvaroğlu, 1949: 74).

Mütercim Rüştü Paşa, zamanının çoğunu görev beklemekle geçirdiğinden padişaha gücenikti. O, meşrutiyete çok taraftar biri değildi. Nitekim sadrazam olduğu sırada “biz millet meclisi yapmayacağız. Padişahı hal' etmekten maksat bu değildir. Bize lazım olan ancak mâli alanda sefahati ortadan kaldırmak ve menfaatlere uygun bir heyet teşkilidir” deyince Süleyman Paşa, “mademki meram bu imiş ve kanun-ı esasi yapılmayacakmış, biz niçin bu işe âlet olduk. Eski hâlin ne fenalığı vardı (!)” demiştir (İnal, 1940/1983: 113, 558).

Ziya Paşa, Londra'da çıkarılan Hürriyet gazetesinde neşrettiği bir makalede, sultanın tahta çıktığı ilk yıllardaki icraatını övdükten sonra, son zamanları hakkında şunları yazıyordu “O Sultan Aziz şimdi o değil midir denirse adeta değildir cevabı verilebilir. Zira Bâb-ı Âlî o kadar entrikalar kullandı. Gerek padişahın etrafında bulunan hainler ve gerek sefaretler vasıtası ile o derece aldatma ve tehditlerle zihni dolduruldu ki padişah işi Bâb-ı Âlî'nin eline bırakmak mecburiyetinde kaldı” diye yazmıştı (Şehsuvaroğlu, 1949: 61-62).

Sultanı hal' edenler arasında ismi geçen ve şaşkıncı olanlardan biri, Başmabeynci Hafız Mehmet Bey'dir. 1906 yılında sürgünde Canik Mutasarrıfı iken darbe ile ilgisi olmadığını anlatmak için yazdığı *Hakaiku'l-Beyan fi Hakk-ı Cennet-Mekân Sultan Abdülaziz Han* adlı eserinde, darbecilerin hal'de nasıl ittifak ettiklerine dair önemli bilgiler vermiştir.

Namık Kemal, siyasi ve edebi makalelerinde vatan, hürriyet fikirlerini ima eden

İbret adlı bir gazete çıkarıyordu. Vatan Yahut Silistre oyunundan dolayı, Gelibolu mutasarrıflığına tayin olunarak uzaklaştırıldı. 19. sayısında bu gazete, Mahmut Nedim Paşa tarafından kapatıldı (Şehsuvaroğlu, 1949: 60). Namık Kemal'in padişaha olan düşmanlığının sebebi bu hâdiselerdir.

Sarrafi Hristaki Efendi, 1865'te Zarifi ile birlikte Sultan Abdülaziz'in aylık tahsisatını ödemek üzere mâliye hazinesiyle anlaşmaya varmıştı. Devlet, Hristaki'yi padişahının aylıklarını faiz karşılığında ödetecek kadar güçlü ve yakın biri olarak görüyor olmalıdır. 1873'te İtibar-ı Sinaî Şirket-i Şarkiyesi adlı bir anonim şirketin ve yine aynı tarihlerde Der-Saâdet Duhân Rejisinin (Tütün İdaresi) kurulmasına dair yapılan teşebbüslerde Zarifi ile ortak olan Hristaki'dir. Yani yabancı sermaye işbirliğiyle hazineye ferdi veya şirketler vasıtasıyla önemli derecelerde borç veren, dış borçlarda aracılık eden ve bu sayede de servetine servet katan güçlü bir Galata bankeridir (Terzi, 2011: 38-39). Hristaki, Şehzade Murat'a verdiği ve alamayacağından korktuğu paralarını tahsil edebilmek için onun tahta çıkmasını desteklemek zorundaydı.

Hasan Hayrullah Efendi, uzun süre fetva işi için kararsız kalmıştır (A. Saib, 1320/1902: 200). O da Mütercim Rüştü Paşa gibi başta tereddüt ettiyse de şeyhülislamlıktan azledilmesi sebebiyle kin besleyenlerdendi.

İngiltere, Osmanlı'da meşrutî bir rejim kurulmasına her zaman karşı çıkmıştı. Ama büyükelçi Henry Elliot, İgnatiyev'in temsil ettiği Rus Politikalarına tamamen karşıt sebepler yüzünden sağlam, devamlı bir reformu garanti etmek ve Mahmut Nedim Paşa'dan kurtulmak istiyordu. Bu sebeple, hâmilliğini yaptıkları Mithat Paşa, hazırladığı reform planlarını getirip kendisine sununca Elliot, tereddüt etmemiştir (Yerasimos, 1975: 856).

Devlet-i Osmaniye'nin ıslah ve muhafazası uğrunda Mithat Paşa tarafından gösterilen bunca gayretin semeresiz kalmasından dolayı İngiltere'nin ne derece mesul olduğunu üzülenek anmamak kolay değildir. Mithat Paşa'nın padişah ile vükelayı zapt etmek maksadıyla bazı teşebbüslerde bulunduğunu haber aldığımda, fevkalade memnun olarak paşayı elden geldiği kadar tahrik ve teşvikten geri durmamıştım. Mithat Paşa'nın yaratılışında ve tabiatında riyakârlık mevcut olmayıp maksadı devam eden sû-i istimallerin önünü almaktan ibaretti (Elliot, 1946).

Darbenin baş mimarı Hüseyin Avni Paşa'nın tek derdi, defalarca görevden azledilmesinin ve sürgün edilmesinin intikamını almaktı. La Türkî Gazetesi başyazarı Charles Mismar, yakın dostu olan Hüseyin Avni Paşa'yı ziyaret etmiş ve ziyaret sonrası "padişahın söz ederken sesinin aldığı âhenk, henüz kulaklarımda çınlamaktadır. Bu ses, bu âhenk, tatbikine tarihin şahit olacağı birtakım amansız kararları sezdiriyordu"

ifadelerini kullanmıştır (Uysal, 2014; İnal, 1940/1983: 527). Avni Paşa, savaş meydanlarındaki başarılarının sonucu olarak kazandığı rütbe ve nişanlarının bir günde bir irade ile elinden alınmasını ve birdenbire sefaletе düşmesini hazmedememiş ve o gün Sultan Abdülaziz’den intikam almaya yemin etmiştir. Hatta Mısırlı Prens Mustafa Fâzıl Paşa’ya, “ben ondan öcümü almadıkça Allah canımı almasın” deme cesaretini de göstermiştir (Uysal, 2014).

Der-Saâdet Ceza Mahkemesi Bidayet Reisi İbrahim Ethem Bey’in aktardığı hâdisede, amcası Hüsnü Paşa’nın Zaptiye Nazırı olduğu sırada Avni Paşa ve Kayserili Ahmet Paşa’nın bir tertip içinde olduklarından bahseder. Onlar, Beşiktaş civarında Sultan Abdülaziz’e suikast düzenlemek üzere bir Arnavut fedai tutmuşlardır. Fakat deşifre olan Arnavut’un öldürülmesi için ricada bulunan Hüseyin Avni Paşa ile amcasının konuşmalarına şahit olan İbrahim Ethem Bey, amcasının bunu kabul etmediğini ve suikastçıyı ancak sürgün edebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine kısa süre sonra sadâret makamına gelen Avni Paşa’nın yaptığı ilk işlerden biri, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa’yı görevinden azletmek olmuştur (BOA, Y.EE. 20/21). Bahsi geçen hâdise, Avni Paşa 1874 yılında sadrazam olduğuna göre bu yıl içinde yaşanmıştır. Dolayısıyla yukarıda Kayserili Ahmet Paşa ile ilgili geçen olay doğrudur, “biz bu işi iki yıl evvel Avni Paşa ile planlamıştık” demesinin ispatı da bu belgedir.

4.3. Hal’ Olayı, Sultan Abdülaziz’in Serveti ve Banker Hristaki

4 Haziran 1872 (27 Rebiülevvel 1289)’de Atina’dan Şehzade Murat Efendi’ye bir mektup gelir. Mektubu kaleme alan, Erkan-ı Harp Mirivalarından Hüseyin Vasfî Paşa’dır. Mektubun başında memleketin ve saltanatın türlü tehlikeler içinde bulunduğunu, Şehzade Murat Efendi rıza gösterirse ümitsiz fırkaya yani Yeni Osmanlılar Cemiyeti’ne dâhil olmaktan başka çare göremediğini belirtir. Bu cemiyetten bazılarının (mesela N. Kemal Bey) Avrupa’dan yardım istediğini, kendisini aldattıklarını ve işi uzattıklarından dolayı şikâyet etmektedir. H. Vasfî Paşa eğer daha fazla beklenirse her şeyin mahvolacağı ve planlananın belki de hiç hayata geçirilemeyeceğini izah etmektedir. Ayrıca Doğunun perişan olmasına sebep olacak Rus elçisi Ignatiyev’in içerdeki hainlerle emeline ulaşabileceğini belirtmektedir. Kendisine güvendiği birini göndermesini de talep etmiştir. Son olarak Şehzade Murat Efendi bir emir buyurursa Kemal Bey’in kendisinin ikametini bildiğinden paşaya haber verilebileceğini bildirmiştir (BOA, Y.EE. 138/13, EK-6). Namık Kemal, Şehzade Murat Efendi’ye son derece yakındır (Ebuzziya Tevfik, 1974: 279). Mektubun yazıldığı tarihte Namık Kemal Bey henüz Mağosa’ya sürgün edilmediğinden,

onunla haberleşme sağlanabileceği ifade edilmiştir.

Mektuptan anlaşıldığı üzere Hüseyin Vasfî Paşa, Namık Kemal ile irtibat halindedir. Bugünkü anlamıyla tuğgeneral olan bir askerin veliaht şehzadeye ‘azat kabul etmez köleleri’ ifadesiyle mektup yazması ilginçtir ve planlanan, şehzadeyi tahta çıkarmaktır. Mektubu ilginç kılan bir diğer taraf da bankerler ve şehzadenin borçlarıyla alakalı olan kısmıdır. Şehzade Murat Efendi, bahsi geçen yılda, Banker Hristaki Zoğrafos’tan farklı zamanlarda küçük miktarlarda ama sık sık borç almıştır. Şehzade, 1872 Şubatında aynı bankerden 2 bin lira, 24 Haziran’da başlayıp yılsonuna kadar seri borçlanmaları devam ettirmiştir (BOA, Y.EE. 22/65, EK-7).

Yukarıda zikredilen mektup, 4 Haziran 1872 tarihlidir. Borçlanmaların bu mektubun hemen akabinde yapılması tesadüf değildir. Şubat ayı da hesap edildiğinde Hristaki’den alınan borç miktarı sadece 1872 yılı için, 14.811 liradır.¹¹ Mektupta planlandığı üzere, 1872 yılında yani darbeden 4 yıl evvel, şehzadenin tahta geçirilmesi düşüncesi vardır. Bunun için Murat Efendi para bulup kendisini destekleyenlere dağıtma ihtiyacı hissettiğinden, mektubun eline ulaşmasından sonra aynı yıl içinde 7 kere borç almıştır. Ayrıca banker Hristaki’nin Murat Efendi için yaptıkları bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Şüphesiz bankerler bu şekilde -en azından bu olay için- saltanat değişikliğine dolaylı yoldan çalışmışlardır. Şehzâde Murat Efendi’nin imzasının olduğu borç senetleri, burada zikredilenden ibaret değildir. Bir yıl içinde üst üste bu kadar borçlanılması normal olmasa gerektir. Şehzâde, toplam borcunun 1/3’ünü 1 yıl içinde almıştır.

Murat Efendi’nin yazışmaları bundan ibaret değildir. Aynı yıl içinde bu borç senetlerinden bir ay sonra 1873 Ocak ayında, Banker Köçeoğlu Agop’a kendi el yazısıyla bir tezkire yazmış ve Seyit Bey diye birinin işinden bahsederek, işin bir an önce bitirilmesini arzu ettiğini ve gereğinin yapılmasını rica etmiştir (BOA, Y.EE. 21/31).

1875 Balkan isyanıyla başlayan kriz döneminde, rejim değişikliği ve tahttan indirme planları tekrar su yüzüne çıkacaktı (Davison, 1963/2005: 307). 1876 senesinde Hersek ihtilali meydana çıktığında, doksan altı taburdan ibaret bir askeri kuvvet silâh altına alınca mâli vaziyet bu durumu kaldıramadı. Kaç sene evvel, 60 kuruş civarında alınıp satılmakta bulunan 100 kuruşluk Osmanlı konsolidesi dahi birdenbire 12 kuruşa kadar inmiştir (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 121-122).

Mayıs 1876’da Rus başbakanı Gorçakov, Avusturya başbakanı Andrassy ve Alman başbakanı Bismarck, Berlin’de buluşup Bâb-ı Âlî’ye sunmak üzere Berlin

¹¹ Bu miktar Arzu Terzi’nin belirttiği Hristaki’ye olan borç miktarı 211 530 liranın % 30’udur.

Memorandumunu hazırlamışlardı. Bunu kesin bir dille reddeden İngiltere sayesinde memorandum uygulanamadı (Bütün, 2012: 85). 1876 Mayısında padişahın çok kolaylıkla bastırabileceği Bosna Hersek isyanı, üç imparatorun imzaladığı tarafsızlık anlaşmasına rağmen Rusya'nın takındığı tavırla şiddetlendi (Velay, 1903/1978: 214).

İşlerinin düzeleceğinden ümitlerini kesen genç inkılâpçılar, istedikleri idarenin Abdülaziz'in hal'inden sonra kurulabileceğine inanır oldular. Sultan Aziz'e darılmış olan Prens Mustafa Fâzıl Paşa da Jön Türklerin faaliyetlerini servetiyle destekliyordu. Prens, Yeni Osmanlıları teşvik ediyor, Şehzâde Murat, İngiliz elçisi Elliot'un kiraladığı Kurbağalıdere Köşkü'nde Namık Kemal ve Ziya Beylerle sabahlara kadar süren meşrutiyet konuşmaları yapıyordu. Sık sık muhtelif mekânlarda toplanan bu grubun hâl ve kârları, Sultan Aziz'i tahkir etmek, yerli ve yabancı efkârı aleyhine çevirmek üzere planlar tertibi ile padişahı bir an evvel makamından düşürerek yerine veliahdı geçirmek hususundan ibaretti. Her yerde Murat Efendi'nin iyiliklerinden bahsedilirdi. Öte yandan birçok hakiki vaziyeti bilen adamlar, Murat Efendi'nin sefahatte benzeri görülmemiş ve birçok borçları olan bir şehzade olduğunu söyleyip gezerlerdi (Şehsuvaroğlu, 1949: 50-54).

Rus elçiliği müsteşarı Nelidov şunları yazabiliyordu “Düşmanlarımızın görüşlerini dinlemekten çok, onun önerilerine uymaya eğilimli ve Rusya'ya sadık bir sadrazam ile Batı'ya düşman bir padişahın bulunduğu Konstantinopolis'te Ignatiyev duruma hâkim idi.” (Davison, 1963/2005: 320).

Eğer Abdülaziz şu son buhranlı günlerde olsun memleketin bulunduğu hâl ve felaketi kaplayan durumu bir parçacık araştırıp konuşulanlara kulak verse açığa vurmuş ve ima etmiş olsaydı, kendisi bir tarafa, kılına bile dokunulacak değildi. Fakat o, sebep olduğu müşkülâtı mağlup etmek kudretinden mahrum idi (Osman N. Efendi, 1327/1909: 15).

Medrese talebelerinin ayaklanmaları saraya aksedince sultan büyük bir telaş ve ıstırap ile Başmabeynci Hafız Mehmet Bey'i ve Ser-yâver Halil Paşa'yı talebelerin toplandığı camilere gönderip maksatlarının gereğine bakılacağı vaadinde acele ettiğinden, umumî efkârda (kamuoyunda) devlete karşı ayaklanmanın büyüklüğü ispatlanmış oldu ve bu sebeple saltanat değişikliği sevdasının gerçekleşmesine kolaylık kapısı aralandı. Sadrazam bu hareketi, bilhassa Mithat Paşa'nın hazırladığını düşünerek o gün saraya gidip Valide Sultan ile uzun uzun görüşüp Mithat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını ve Şeyhülislamın azlini, heyecanın yatıştırılmasına acil bir çare olmak üzere teklif etti ve Anadolu kazaskeri Gürcü Şerif Efendi'yi meşihata tavsiye etti. Mahmut Nedim ‘iş işten geçiyor, bu gidişin akıbeti pek vahim görünüyor’ diye haber göndermiş ve Valide Sultan ise “Aslanıma böyle lakırdı söylenir mi?” gibi safsata ile cevap vermiştir (M. Celaleddin

Paşa, 1910/1979: 141-145). Valide Sultanın tek düşüncesi, oğlunun üzülmemesi ve sıkılmamasını sağlamaktı. Bu yönden, padişaha ulaştırılmak istenen birçok hakikati engellemiştir (Karal, 2003: 116).

Softalar, açık ve belli bir hedefe yönelik bir huzursuzluk içindeydiler; silah satın alıyor ve toplu eylem tehdidinde bulunuyorlardı. Geçmişte Yeniçerilerin defalarca temsil ettikleri gibi kamuoyunu onlar temsil ediyorlardı. Mithat Paşa talebelerin istediği kişiydi. 11 Mayıs günü katliamdan korkan tüccarlar, dükkânlarını bırakıp kaçmaya başladılarsa da softalar kendilerine güvence verdiler ve hiçbir şiddet olayı gerçekleşmedi (Davison, 1963/2005: 339-340). 12 Mayıs günü kalabalık gittikçe artmakta iken sadâretin dördüncü defa Mehmet Rüştü Paşa'ya, meşihatın ikinci kez Hasan Hayrullah Efendi'ye, seraskerliğin acele ile Bursa'dan getirtilen Hüseyin Avni Paşa'ya tevcihini ve selefi Abdi Paşa'nın Serdar-ı Ekremlik unvanı ile Bulgaristan'a memur edildiğini ihtiva eden hatt-ı hümayun çıktı. Mithat Paşa da Vükela Meclisi'ne nâzır edilip bunların Bâb-ı Âlî'ye gelişleri herkes tarafından duyulunca kalabalık dağılmış ve halkın heyecanı geçmişti (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 141-145; BOA, İ. DUİT 190/41).

Sultan, medrese talebesinin ayaklanmasında ulemanın rolü olduğuna inanıyordu. Onlara tehdit dolu olan şu iradesini tebliğ etti:

İstikmali esbabı şevket ve muhafaza-i mukaddese-i devlet azm-i kavisiyle, bir misli görülmemiş zırhlı ve donanma yaptırđım. Kara kuvvetlerinin güçlendirilmesi maksadıyla ordulara yeni top ve tüfek ve mühimmat aldırđım. Âmâl-i mülûkânem idame-i âsâyişi ibad ve tesyir-i husul-u âbâdâni-i bilad (beldeleri mamur) kaziyesine matuf iken bazı ulemanın tefevvuhâta (dil uzatmaya) cüretleri layık-ı takbih ve muaheze (tenkit) ise de bu kere affa nail oldular. Lakin tekrar mücaseretleri (cesaret etmeleri) takdirce, düşman devlet için tehiye ettirdiğim silah-ı satvet (ezici kuvvet) onların üzerine istimal olunur (kullanılır) (Karal, 2003: 105).

Bu irade karşısında ulema dehşete ve korkuya düştü ve kendileri başmabeynciye padişaha itaaten uymaktan asla ayrılmayacaklarını bildirdiler (Şehsuvaroğlu, 1949: 70-71).

Sultan, Mahmut Nedim Paşa'nın, talebe ayaklanmasını bastıramayacağı hususunda emin olduktan sonra onu azletti (Karal, 2003: 103). Mahmut Nedim Paşa'nın devrilmesinde Rus-İngiliz rekabetinin de muhakkak ki rolü olmuştur. Olan bitenler tek bir devletin işine gelmiyordu. O devlet de İngiltere idi. Bu sebeple, talebe ayaklanmasının arkasında İngiltere olduğunu söylemek yanlış bir şey olmayacaktır (E. Tevfik, 1974: 276). Nitekim darbe gününü bilen tek yabancı da, İngiliz Büyükelçi Sir Henry Elliot idi (Öztuna, 2013: 64). Birçok kaynak, talebeye dağıtılan paranın Hristaki Efendi'den ödünç alındığını kaydeder. Bu hareket için sarraftan faizle alınan bu paralar yeterli değildir. İşin içine

İngiliz ve Rus siyasi üstünlük mücadelesi de girmiş, üstün gelen İngiliz altını olmuştur (E. Tevfik, 1974: 279). Pek çok kaynakta Banker Hristaki'nin ihtilali finanse etmek için verdiği paraları, Murat Efendi'nin kendisine olan borçlarına ilave ettiği yazılıdır. Hatta bu borcun 1 milyon lira olduğunu ileri sürenler de vardır (Terzi, 2011: 215).

Sultan, Mahmut Nedim'in kredi için verdiği ferman ile birlikte Zarifi'nin Şirket-i İltizâm için verdiği bir milyonluk karşılıksız çekiyle kaçtığını öğrenmiştir. Artık Sultan'ın ve Mahmut Nedim'in sona geldiğini anlayan bankerler, bu defa Şehzade Murat Efendi etrafında toplanan Mithat Paşa ve arkadaşlarını manen ve maddeten desteklemeye başlamışlardır. Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın Avrupa'da teşkilatlandığı Genç Osmanlıların Avrupa kentlerindeki yaşama ve yayın masrafları için Mısır ve İstanbul'dan yollanan paraların Zarifi-Hristaki-Köçeoğlu Agop tarafından karşılandığı anlaşılmaktaydı. Osmanlı Bankası ve Zarifi-Hristaki ikilisi, Mithat Paşa'nın arkasındaydılar. Bu arada Galata sarraflarına olan borç 15 milyon lira idi (Kazgan, 2005a: 91, 107-110).

Sultan, yeni atanalara “sizi halk istediği için görevlendirdim, bakalım ne yapacaksınız”, diyordu. Mahmut Nedim'i mümkün olan en kısa zamanda yeniden atamak istiyordu (Davison, 1963/2005: 341).

Vâkı'â matbuat, padişahın şahsına taarruz etmiyorsa da Mahmut Nedim idaresine edilen taarruzların, sonunda bu zata döndüğünü bilmeyen kimse yoktu. Ahali, vezirin idaresine mahsus olan kötülüklerin kilitli kısmını padişahın emriyle, hiç olmazsa rızasıyla yapıldığını bilmez değildir (A. Saib, 1320/1920: 190).

Sultan Abdülaziz merhumun Mahmut Nedim Paşa için “yalancı biridir, şüpheli ve renkten renge giren” dediği ve akıl dışı icraatından dolayı milletin *İbn-i Alkamî* ve *Nedimof* namlarıyla andığı birini, halkın nefretine rağmen azledilmesini müteakiben yine sadârete getirmek istemesi, nefesine ve devlete su-i kast etmek demektir (İnal, 1940/1983: 309). Hakikaten birkaç gün sonra, yine padişah tarafından Mahmut Nedim Paşa'ya sadâret teklif olundu. Böyle bir değişiklik ihtimali olduğunu Mabeyin ricalinden olan taraftarları haber verdiklerinden, Sultan Abdülaziz hakkında kin ve düşmanlıkları şiddetlenip, ikballerini korumak için padişahın mahvına kadar gitmeye azmettiler (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 147). Vahametinin farkında olan Mahmut Nedim, teklifi kabul etmemişti.

Rüştü Paşa sadârete geldiğinde, Serasker Avni Paşa ile kurdukları planı istedikleri gibi uygulamaya mani kalmamıştı. Gece yarısı, Meclis-i Has vesilesiyle Mithat, Rüştü ve Avni Paşalar fesat ateşini alevlendirmeksizin işi tertip ederlermiş, saat üç raddelerinde Mithat Paşanın konağında saat altıya kadar birleşmişler ki bu mülakatın manası sonradan anlaşıldı (Uzunçarşılı, 1943).

Mithat ve Avni Paşaların dayanacakları iki ülke İngiltere ve Fransa olmuştur. İstanbul'da kendi çıkar ve politikalarının tehlikeye düştüğünü gören bu devletler de darbecilere yaklaşmışlardır. Vichy'de kaplıca tedavisi gören Avni Paşa, daha sonra Londra ve Paris'e gitmiştir. Avni Paşa'nın buralara gitmesinin asıl sebebi, Sultan Abdülaziz'in hal'i hakkında İngiltere ve Fransa'nın onayını almaktır. Ordunun gücünden Ruslar, donanmanın gücünden İngilizler ve Fransızlar bir hayli korkmuşlardı. Bu tehlikeden kurtulmak için Avni Paşa'nın darbe düşüncesine destek olmuşlardır (Uysal, 2014).

Sultanın 1867'de Londra'ya gidişinde, Murat Efendi'nin İngilizlerin sevgisini kazandığını Avni Paşa biliyordu. Mithat Paşa, bir görevde olmadığı sırada Hüseyin Avni Paşa'ya kolaylık hazırlamaktan geri durmayıp, sarrafı Hristaki Efendi ve hekimi Kapolyon vasıtasıyla Şehzade Murat Efendi ile de gizlice görüşmelerde bulunmuştu (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 157-159).

Şehzâde Murat Efendi, sağlığı bozulduğu için doktor tavsiyesi üzerine deniz banyoları yapıyordu. Denize, Üsküdar'da İngiliz Sefiri H. Elliot'un kiraladığı bir yalıda, yukarıda bahsi geçen Kurbağalıdere Köşkü'nde giriyordu. Bu münasebetle sefirle veliaht arasında bir ünsiyet hâsıl olmuştu (Şehsuvaroğlu, 1949: 60).

Levant Herald gazetesi, 13 Mayıs'ta Ignatiyev'i, İstanbul'daki Hristiyanların tehlike içinde oldukları görüntüsü vermek için kendi elçiliğine Hırvat muhafızlar getirterek Avrupa kamuoyunu aldatmakla suçlayan bir makaleye yer vermişti. Sultanın son zamanlarda, özellikle İstanbul'da halktan giderek daha fazla tepki gördüğü kesindi (Davison, 1963/2005: 342-344).

Elliot'un yazdıkları dikkat çekicidir:

Abdülaziz'in işbu hal' olayının meydana geleceğine o kadar emindim ki hatta 26 Mayıs günü Hükûmetime takdim ettiğim bir raporda bu bapdaki karar ve görüşüm şöyle idi; Abdülaziz yeğenini göz hapsine altına almış ise de serbesti taraftarları, Murat Efendi ile mektuplaşmaya muvaffak olup tahta oturur oturmaz Hükûmet-i şahsiye yerine Hükûmet-i meşruta usulünü kabul edeceğine dair Murat Efendi'den vaat almışlardır. Sarayda zerre kadar telaş mevcut olmaması ve birçok hafiyeleri olan General Ignatiyev dahi dâhil olduğu halde arkadaşlarından hiçbirinin böyle bir hareketin görülmekte olduğuna dair ufak bir şüpheye bile girmemeleri, hayret edilecek bir durumdur (Elliot, 1946; Şehsuvaroğlu, 1949: 83).

Murat Efendi'nin, amcasıyla çıktığı Avrupa seyahati sonrası, tahta çıkma arzusu hayli artar. Çünkü seyahat sırasında kazandığı sempati ile birlikte Mason cemiyetine mensup bazı kral aileleriyle yakın ilişkilerde bulunduğu söylenir. Bunun yanında Yeni Osmanlılar da, özellikle Âli Paşa'nın ölümüyle veliaht lehinde faaliyetleri yoğunlaştırmış

ve gizli toplantılar düzenlemişlerdi. Kadıköy'deki Kurbağalıdere Köşkü, padişah aleyhtarlarının en önemli toplantı yeridir. Sultan Abdülaziz, veliahdın gizli kapaklı işlerinden endişe ederek onu Dolmabahçe Sarayı'nda tutmaya başlamıştı (Terzi, 2011: 65-67).

'Bulgaristan'da olduğu gibi İstanbul'da da İslam ve Hristiyan ahali arasında umumî bir vuruşma çıkacak ve padişah Ruslara aldanmış olmakla, bir olay olursa Rusya'ya müracaatla asker getirtilip himayesini isteyecekmiş' mealinde dedikodular ve 'sadrizam Rus dostu olmasıyla devlet ve memleket hukukunu kolayca feda edecek' yolunda sözler, tüm halkın dilinden işitilmeye başlandı. Halk, geceleri evlerinde tetikte beklemek ve gündüzleri gizlice silah taşımak gibi dehşet verici bir hâle geldi. Böylelikle silah satanlar zengin oldular (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 133-134).

Detaylarını tam olarak bilmemekle birlikte bir darbe yapılacağına şüphesiz farkında olan Ignatiyev'in, sultanı kuvvetli tedbirler alması için uyarıp uyarmadığı cevap bekleyen bir sorudur (Davison, 1963/2005: 348).

Rüştü, Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi gibi bazı erkân-ı asliye-i devlet, çaresiz Abdülaziz Han hazretlerini saltanattan feragat ettirmeye karar vermişlerdir. İşbu Abdülaziz Han'ı hal' etmeyi cümleden ziyade emel edinen zat Hüseyin Avni Paşa olup, kendi konaklarında birkaç defa vuku bulan mülakat üzerine en evvel Mithat Paşa'yı dahi bu fikirde bulmuşlar ve Rüştü Paşa'yı ise en sonra ve hatta Hüseyin Avni Paşa'nın bazı mertebe tehditleri üzerine ikna edebilmişlerdir. Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ise bu işi destekleyenlerden olmayıp kabul edenlerden sayılmıştı (A. Mithat Efendi, 1877/2013: 144-145).

Başmabeynci Atıf Bey'e göre; Avni ve Mithat Paşaların padişahıtan gördükleri azarlamalar, Sultan'a karşı kin ve nefret duymalarına sebep olmuştur. Hıyanet ve kötülüklerinin sebebi budur. Avni Paşa'nın amacı, şahsi menfaati olup din ve devlet değildir. Ayrıca Avni Paşa, sadrazam olduğu dönemde mâliyenin kötü gidişatına bir çare bulamamıştır (İnal, 1940/1983: 497, 509). Nitekim Hafız Mehmet Bey de Hüseyin Avni Paşa'nın sadârette olduğu sırada mâli durum daha kötüye gittiğinden onun sadâretten azledildiğini, yerine Esat Paşa'nın getirildiğini ifade etmiştir (Hafız Mehmet, 1324/1906: 26).

İbnülemin'in babası Mehmet Emin Paşa'nın bizzat kayda aldığı ve şahit olduğu vak'aya göre Kamil Paşa "bu garazkarâne muameleye milletten bir ferdin malumatı ve rızası yoktur. Hal'e sebep olanlar, birkaç menfaatperest ve kindar hain ile onlara tâbi olan alçaklardan ibarettir. Farz edelim ki padişahın bazı yolsuzluğu ve israfı vardı. Sizler de devlet ve millete menfaat sağlayanlar olduğunuzu söylüyordunuz.

İçinizden biri, menfaatini feda ile *tuttuğunuz meslek, devlet ve millet hakkında zararlıdır. Bu mesleği terk ediniz* diye hâlisâne ikaz etti de padişah kabul etmedi mi?” tarzında mukabele etti (İnal, 1940/1983: 533).

Hâdisenin duyulacağı şüphesi ortaya çıkmış, bu yüzden perşembe günü yapılması kararlaştırılmış olan hal’ vakası salı gününe alınmıştır. Sultan ise tüm olanlardan habersizdi. Sultaniye vapurundaki askerin durumunu öğrenmek üzere sordurduğu serasker gelmemiş ve kendisi ‘varsın yarın sabah gelsin’ demişti (Şehsuvaroğlu, 1949: 85). Ertesi sabah ise sarayın ablukaya alınarak darbe yapıldığına dair Hüsni Bey’in ifade varakası mevcuttur (BOA, Y.EE. 20/20).

Hazırlıkları Sultan işitip de Derviş Paşa’yı Serasker tayin ederek, seraskerlikte bulunan taburları kumandasına almak ve sarayın kuşatılmasından kurtulmasına yetişmek üzere memur eder ihtimali akla gelmekle, bu tehlikeye karşı darbeciler, ihtiyaten Haliç köprülerinin açık tutulmasını, Aksaray’da bulunan büyük Karakolhaneden Derviş Paşa’nın Yüksekaldırım’da bulunan konağı güzergâhına asker konularak gece geçmek isterse önlenmesi, karşı koyduğu takdirde derhal öldürülmesini kesinlikle teker teker tembih ettiler (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 167-168).

Süleyman Paşa, şeyhülislamın tehir teklifine karşı: “Efendi hazretleri, iş işten geçti. Şu dakikada birçok muhterem paşalar bir daimi tehlike içinde bulunuyor. Bunların hayat ve selâmeti efendimizin elindedir”. Padişah değiştirmekle bünyenin değişmeyeceği de artık anlaşılmış ve tedbir olarak meşrutiyet idaresi tasavvur edilmeye başlanmıştı (Karal, 2003: 108-112). Mütercim Rüştü Paşa işin aslını arayanlara cevaben “Mahmut Nedim’in yine sadârete geleceği tahakkuk edince devlet ve memleketin büyük tehlikeye düşeceğinden korkmamış olsaydım, tahttan indirme işini tehire çalışırdım” demişti (M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 163; İnal, 1940/1983: 144).

Sultan Abdülaziz merhumu hal’ etmenin asıl sebebi, güya istibdâdı imha ve adaleti ihya etmekten, devletin geleceğini, milletin saâdet ve selâmetini temin edecek sağlam bir idare tesisine çare bulmaktan ibaret olduğu halde - askerî kuvvet elinde bulunmak ve muazzam bir padişahı bir anda ve kolayca mahvetmiş olmak itibariyle- kendini âmir-i umumî mevkiinde görmeye ve herkese azamet ve ceberût göstermeye kalkışan Avni Paşa, istibdâda mani olacak tedbirlere başvurmak şöyle dursun idare-i meşrutayı hararetle arzu edenlerin, fırsat düşünce ocaklarını söndürmek düşüncesindeydi. İsrafından şikâyet olunan padişahın hal’inden sonra vâki olan israf ve gasp cümlesindedir ki saray hazinesinde bulunan servet, devletin hazinesine girmeyip bir kısmı lüzumsuz yerlere gitti, bir kısmı da kapanın elinde kaldı (İnal, 1940/1983: 557-562).

İhtilal çetesi 63 kişiden ibaretti (Öztuna, 2013: 104). Ferik (korgeneral) Süleyman Paşa, subaylara ve askerlere hamiyet-i milliyelerini harekete geçirecek sözler söylemiş, bilhassa sultanın israflarından dolayı Karadağ ve Sırp'ın şimdiye kadar vurulmadığını, pek çok din kardeşlerinin sultan ile Mahmut Nedim'in şahısları uğruna telef olduğunu anlatmıştı (Şehsuvaroğlu, 1949: 87). Süleyman Paşa “Hal'de kullandığım asker, zabıtları de dâhil, Sultan Abdülaziz'i vefat etmiş biliyorlardı. Donanmada yalnız Arif Paşa ve kara askerleri içinde birkaç zabıt hakikate vakıftılar. Ben olmasaydım Avni Paşa, saltanat değişikliğini yapamazdı” (Öztuna, 2013: 105-106).

Bu derece mahirane tertip olunan planın ruhu Mithat Paşa, bedeni Şeyhülislam Hayrullah Efendi idi. Mithat Paşa ile arkadaşları, İngiltere ve Avusturya sefirlerini de kendi fikirlerine meylettirmeye çalışıyorlardı. İngiltere sefiri Sir Elliot, bu planın icrasına, elinden geldiği kadar yardıma hazır olduğunu tereddütsüz ifade etti. Fakat, Avusturya sefiri pek temkinli davranarak, öncelikle bu bapta Kont (Andrassi)'un fikrini almak mecburiyetinde bulunduğu, mamafih bu sırrı gerek kendisinin gerekse Andrassi'nin son derecede gizli tutacaklarına emin olabileceklerini beyan etti (Osman Nuri, 1327/1909: 20). Her ne kadar inkılâp ve hal' meselesi Mithat Paşa'nın fikrinden tevellüt etmiş ve efkâr-ı umûmiyye onun tedbirleriyle sevk ve idare olunmakta idiyse de, işe bir kere Hüseyin Avni Paşa iştirak edince mevkiinden dolayı maksadın hâsıl olması için Avni Paşa'nın herkesten ziyade olayın faili olması tabi'î bir durumdu. Bununla beraber şurası muhakkaktır ki Avni Paşa, ne kadar büyük bir mevkide bulunursa bulunsun, padişahın hal' edilmesi gibi büyük bir kararı yalnız başına vücuda getiremezdi (A. Saib, 1320/1902: 195-196).

1876'daki ihtilalde, ıslahat taraftarlarının amacı ve fikri, hükümdarı hal' etmek olmayıp asıl maksatları, bir meclis-i mebusân teşkil ederek bir veçhile cârî olan fenalıkların önünü almaktı (Elliot, 1946).

Salı günü ki doksan üç sene-i hicriyyesi Cemaziyelevvelinin yedinci günü idi; o gün sabahleyin saat on bir civarında atılan toplar ile Sultan Abdülaziz Hazretlerinin hal' ile Sultan Murat Hazretlerinin millet tarafından padişah olduğu Der-Saâdet ile Bilâd-ı Selâse (Eyüp-Galata-Üsküdar) ve Boğaziçi'nin iki cihetlerine tellallar ve mahalle bekçileri vasıtalarıyla ilan-ı cülûs olundu. O gün Mekke-i Mükerrerme emirliğine, Hıdv-i Mısır ve sair eyalât-ı Osmaniye'ye yazılan telgrafnâmede “Mukadderat-ı İlahiyyeden olarak bu kere ittifak-ı umumî ile Sultan Abdülaziz Hazretlerinin hal' ile vâris-i meşru-ı saltanat olan Sultan Murad-ı Hamis Hazretleri bugün Taht-ı Osmaniye cülûs buyurmuşlardır. Cenabı Hakk cümleye mübarek

ve mesut eyleye. Bu veçhile hemen ilan oluna” denilmiştir (Uzunçarşılı, 1943). Fetva ise sabık şeyhülislam tarafından hazırlandı ancak, gerçeğe aykırıydı ve sultanın aklının yerinde olmadığı belirtiliyordu (BOA, Y.EE. 21/28, EK-8).

Suret-i Fetva: Emirü'l-mü'minin olan zeyd muhtelliş'şu'ur ve umûr-ı siyasiyyeden bî-behre olup, emvâl-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül idemiyeceği mertebe masarif-i nefsanıyyesine hasr ve umûr-ı diniye ve dünyeviyyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp bekası mülk-ü millet hakkında muzırr olsa hal'i lazım olur mu? El cevap; Olur.

Ketebehu'l fakîr Hasan Hayrullah (Uzunçarşılı, 1943).

Basında, darbenin ertesi günü Lütf-u İlâhî başlıklı çıkan bir yazı ile “hal’ olayı” şöyle anlatılıyordu: Abdülaziz Han Hazretleri'nin saltanatının bekasında devlet ve milletin tehlikeden kurtulamayacağı neticesi ortaya çıkmış ve iyice düşünülerek ne olup bittiğini anlamaya çalışılarak, devletin ileri gelenleri hakikat üzere çalışmak ve acilen incelemekle vatana hizmet etmek mukaddes vazifesini haiz olan gayretle mülk ve millet birkaç gündür kabullenmeye karar verdikleri hâkim tedbirler ve kararlı teşebbüsler, güzel sonuçlar vererek fetva makamından verilen fetva-yı şerif hükmünce padişahın hal'ine ve tahta Sultan V. Murat Han Hazretleri'nin çıkmasına karar verilmekle Salı gecesi saat altı raddelerinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî reisi Redif Paşa Hazretleri'nin kumandasında olarak tertip olunan sekiz tabur asker; dördü icap eden noktalara dağıtılarak zabitlerine gerekli emir ve talimat verildikten sonra, diğer dört taburla Saray-ı Hümâyûn kuşatılarak her taraftan giriş ve çıkışlar yasaklanmış ve Redif Paşa, Sultan Murat Han Efendimizin dairesine gidip hürmetle millet tarafından hilafet tahtına oturtulduğunu ifade etmiş ve ikisi birlikte arabaya binerek Bâb-ı Seraskerî'ye teşrif buyurdular. Devlet erkânı ve ulema ve Müslüman ve Hristiyan tüm ahali biat ederek birbirini tebrik ettiler. Bu sırada hilafet değişikliği tellallar vasıtasıyla ilan olunarak bu büyük mutluluğu işiten herkes “padişahım çok yaşa” diye bağırdılar. Bu esnada Redif Paşa dahi Dâr-üs-saâde Ağasını yanına çekerek ve vaziyeti beyan ile hemen Topkapı Sarayı'nı teşrifleri lazım geldiğini ve kayıkların dahi hazır bulunduğunu beyan etmiş ve biraz mazeretten sonra umumun itaatsizliğiyle yeni padişaha biat hususu bitip iş işten geçmiş olduğu anlaşılması üzerine Abdülaziz Hazretleriyle vâlidesi, haremî, câriyeleri ve çocukları beraber olduğu halde Topkapı Sarayı'na götürüldüğünden, orada gösterilen dairede ikamet buyurdular. Bunların saraydan çıktığı haber alındıktan sonra Sultan Murat Han Hazretleri bir arabayla Sadrazam ile Mithat Paşa dahi arkalarında bir arabada buldukları önemli devlet adamları ile tüm

hizmetliler mevcut oldukları halde gösterişle Bâb-ı Seraskerîden hareket olunarak Bâb-ı Âlî caddesinden doğru Sirkeci istikametine gitmişlerdir. Bu sırada caddeler de hıncahınç dolmuş olan ahalinin bu güler yüzlülüğü ve mutluluğu müşahede olunduğu gibi Sultan Murat Han dahi her iki tarafa mütevazı selam vererek umum memnuniyeti bir kat daha artırmaktaydı. Sirkeci iskelesine ulaşıldıktan sonra saltanat kayığına binip haşmetle Dolmabahçe Saray-ı Hümayûnuna doğru yola çıktılar. Bu esnada gerek Osmanlı askeri ve gerek mevcut ahali defalarca “padişahım çok yaşa” sedalarını göğe çıkarmışlardır. Bu muvaffakiyet hiçbir millete nasip olmadı. Bu nimet-i Rabb’ın kudretini bilip gece gündüz devamlı surette devlet ve vatanımızın saâdet ve selâmetine çalışalım. Her sene bu tarihe tesadüf eden günde şenlikler düzenleyelim. Yaşasın padişahımız Sultan Murat Han Hazretleri, yaşasın millet (Vakit, 234, 8 Cemaziyelevvel 1293).

Abdülaziz, kendi iradesiyle sadârete ve vekiller heyetindeki yüksek mevkilere tayin etmiş olduğu kişiler tarafından hal’ edilmiştir. Hakikat şudur ki Abdülaziz’in ruh hâlinde bir sıkıntısı yoktu. Fakat bir padişahı hal’ etmek için böyle bir formüle ihtiyaç vardı, gerek şeyhülislam gerekse hal’ ile alakalı vükela, maksatlarına erişmek için bu formülü fetvaya almakla, eskiden de olduğu gibi dini siyasete âlet etmede bir beis görmüyorlardı (Karal, 2003: 112).

Sultan Abdülaziz’in hal’i sırasında darbeye katılacak bir kısım askerlerin rütbeleri yükseltilmişti (BOA, Y.EE 16/5).

Hal’ olayı yabancı basında da yer bulmuştu. Fransız gazetesi “Türkiye’de İhtilal” başlığıyla çıkmış, alt başlığında ise “Sultan Abdülaziz’in Devrilmesi” yazıyordu (BOA, HR. SYS 45/45). Yabancı gazete ‘ihtilal’ diyordu ama aslında 30 Mayıs 1876 Sultan Abdülaziz Vak’ası, bir ihtilal değildir. Zira halktan gelmemiştir. Alelade bir (coup d’état) darbe-i hükûmettir (Öztuna, 2013: 432).

Darbe sırasında Osmanlı tahvillerinin câri fiyatları yerel borsada bir gecede yarı yarıya yükseldi (Davison, 1963/2005: 350). Vatan ve devletin cism-i mukaddesinde zuhur eden bela çibanları yavaş yavaş kangren haline girmeye başladığından, vatani bu belalardan kurtarmak ve milletin istikbalini temin için, hızlı tedbirler ve yeni inkılâplara lüzum görüldü. İşte bu lüzuma mebni, herkesin, millet ve evlâd-ı vatanın arzusu üzere, tebdil-i saltanat zaruri idi. Cenabı Hakk’a bin kere şükür olsun ki devlet tehlikeden kurtuldu, vatan ihya edildi, Osmanlıların şerefi yenilendi. Millet’in ‘muradı’ hâsıl oldu! Tebdil-i saltanatla şevketli Sultan Murad-ı Hâmis Hazretleri’nin Taht-ı Osmanî’ye cülûs-u hümayûnları mes’ûd haberi üzerine, dün eshâm-ı umûmiyye on bir kuruştan on yedi buçuk kuruşa kadar çıkmıştır ki bu da umumun, yeni padişahın başarısına olan inancının ispatıdır

(Sabah, 83, 8 Cemaziyelevvel 1293).

Hâdise sırasında 9 yaşında olan Pertevniyal Valide Sultan'ın hizmetlilerinden Ayşe Müşfika Kadın Efendi'nin (Sultan Abdülhamid'in eşi, Ayşe Sultan'ın annesi) anlattıkları şöyledir: “Halk kan ağlıyordu. Bilhassa Abdülaziz Han Hazretleri'nin kendi parasıyla yaptırıp yaldızlatıp Avni Paşa'ya hediye ettiği beş çifte makam kayığına bindirilmesi, insanların muhayyilesini tutuşturmuştu. Halk, serasker paşaya lanet etti. İnsanlar içinde onu sevenler varsa da kalmadı. Aptal sandığı millet, “beş çifte kayık” hikâyesini aynı gün duydu ve seraskerlerinin ruhen sapık bir adam olduğunu idrak etti” (İnal, 1940/1983: 582).

Sâbık sultana bunca yıllar sınırsız akçeler harcamakla yaptırmış olduğu donanmanın kuşatması altında yaşamak, kendisine pek zor geliyordu. Hal' günü, sarayı abluka eden askere karşı “Sizi teçhiz eden silahlandırın benim. Birtakım hainlerin sözüne aldanmayınız” diyerek meydana çıkmış olsaydı, askeri kendi tarafına çekerek muhaliflerini mağlup etmesi güçlü bir ihtimaldi (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 157; M. Celaleddin Paşa, 1910/1979: 169). Sultan'ın herhangi bir karşı koymayışı, dönemin tarihçilerinin bile tepkisine sebep olmuştu.

Mithat Paşa ve arkadaşları bir kurban almakla vaziyeti kurtaracaklarını sandılar. Nihayetinde Abdülaziz'i tahttan indirdiler. Hâlbuki mâli durumun tek sorumlusu padişah değildi. Vekiller de mesuldü (Karal, 2003: 240).

Darbeyi sabah erken öğrenenlerden biri Rus sefir Ignatiyev oldu. Darbeyi yapanları tahmin etti. İlk bakışta yaşananlar Rusya'nın menfaatine değil gibi gözüküyordu. Zira Hüseyin Avni ve Mithat Paşaların İngiltere ile yüzgöz oldukları kesindi. Fakat bu yeni durumu Rusya'nın menfaatine kullanmanın elbette bir çaresi olmalıydı (Öztuna, 2013: 64-65). Ignatiyev, tahttan indirmenin kendi nüfuzuna bir darbe, Elliot'un etkisi açısından kazanç olduğunun farkındaydı ve Sultan Murat'ın ‘paşalar hâkimiyetinin ellerindeki bir mahkûm’ durumuna düştüğünden şikâyet ediyordu. Halkın sevincinin bir başka dayanağı, bir anayasanın ilan edileceği yolundaki genel beklentiydi. Çoğu insanın gözünde bu, padişahın harcamaları ve kaprisli yönetimini dizginlemek anlamına gelen bir beklentiydi (Davison, 1963/2005: 351).

İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunan devletlerinin saltanat değişikliğini takdir ve tasdik ettiklerini yazmıştı. Bu defa Almanya, Avusturya ve Rusya devletleri dahi tasdik ettiklerini, Der-Saâdet'te mukim düvel-i ecnebiye sefaretlerinin baş tercümanları, Mâbeyn-i Hümayûn Cânib-i Âliyyesi'ne giderek keyfiyeti resmen arz etmişlerdir (Sabah, 87, 13 Cemaziyelevvel 1293).

Tahttan indirildikten bir gün sonra darbeci paşalar tarafından eziyet olsun diye

Sultan III. Selim'in şehit edildiği odaya hapsedilen sabık Sultan Aziz, kardeşi Sultan Murat'tan başka bir yere nakli için ricada bulunmuş ve bu ricası da yazışmalarda yer almıştır:

Evvela Cenab-ı Allaha badehu Atebe-i Şevketlerine sığınırım. Cülus-ı Hümâyûnlarını tebrik ile beraber hizmet-i millete sarf-ı mesai etmiş isem de hoşnudî hâsıl edemediğimi beyan ve Zât-ı Şâhânelerinin hoşnud-i milleti müstelzim olacak hayırlı işlere muvaffakiyetini temenni ederim, Devletin itilay-ı şan ve muhafazasına vesile-i müstekille olabilecek âlât-ü esbabı Cenab-ı Mülûkânelerine âmâde etmiş olduğumu feramuş buyurmazlar ümidindeyim; kendi elimle silahlandığı asker beni bu hale getirdiğini dahi tahattur buyurmalarını tavsiyeye ibtidar ederek mürüvvet ve insaniyet sıkılmışlara yardım etmek meziyetini gösterdiğinden bulunduğum tenknay-ı ıztırabtan halas ile bir mekân-ı mahsus için inayet-i Şehriyarilerini reca iderim ve Saltanat-ı Âl-i Osman'ı Abdülmecid Han Hazretlerinin hanedanına terk eylerim.

Fi 8 Cemaziyelevvel 93
Sultan-ı Mahlu' (Uzunçarşılı, 1943).

Hal' günü Sultan Abdülaziz dairesi adeta yağma edilmişçesine bunca eşya-yı nefise şunun bunun elinde kaldı (A. Cevdet Paşa, 1894/1967: 155-158). Mithat Paşa Yıldız Mahkemesi'ndeki ifadesinde, sultana karşı bir kininin olmadığını, darbenin millet ve devletin selâmeti için bütün halkın ittifakıyla yapıldığını belirtmiştir. Sultanın en büyük hatası olarak Mahmut Nedim Paşa'yı göreve getirmesini göstermektedir. Saray israfını gösteren Mithat Paşa'nın tek isteği, memlekete bir meşveret usulünün gelmesi ve bir Kanun-ı Esasî idaresinin kurulmasıdır. Hüseyin Avni Paşa ise meclisin açılması halinde, bu durumdan Müslümanlardan çok Hristiyan halkın faydalanacağını düşünüyordu. Hristiyanların özerklik emellerine ulaşmasıyla da devletin kısa sürede parçalanacağını söylüyordu (Uysal, 2014).

Darbecilerin başlıca planı Sultan Abdülaziz'in yığılmış hazinelerini mâliye nezaretine devrettirmektir. Fakat bu ümitlerinin boşa çıktığını gördüler. Zira sarayda, zaten hazine-i devletin malı olan ve tahminen bir milyon lira kıymetinde bulunan yedi bin konsolid kâğıdıyla, 300.000 lira kadar nakit akçeden başka bir şey bulunamadı. Bu para ise, yeni padişahın daha şehzadeligi zamanında ettiği borçlara bile denk gelmiyordu. Zira Sultan V. Murat'ın borcu bir milyon lirayı aşıyordu. Beyoğlu ve Galata'da padişahın alacağı olmayan hemen hiç bir dükkân yoktu (Osman Nuri, 1327/1909: 38).

Hazine-i Hâssa'da mevcut tahminen otuz milyon Osmanlı lirasının Hazine-i Celile'ye verileceğini beyan etmişlerdir. Bu hayırlı işin (hal' vakası) bu kadar kolaylıkla ve özellikle kimsenin burnu kanamaksızın, kimse ürküp korkmaksızın meydana gelmesi,

doğrusu büyük bir başarı olmakla, takdir ve teşekkür değer (Sabah, 83, 8 Cemaziyelevvel 1293). Öte yandan, Nuri Paşa'nın ifadesine göre sabık sultanın 90 bin liralık mevcut nakdinden 45 bin lirası Mütercim Rüştü Paşa'nın emriyle askere dağıtılmıştır (BOA, Y.EE. 19/3).

Abdülaziz'in el konulan mal varlığı içinde, 7.399.655 liralık eshâm-ı umûmiyye, 3 106 adet de şimendifer tahvilâtı ve 85.000 Osmanlı altını vardı. Sayılar kaynaklarda değişiklik göstermektedir. Mithat Paşa mahkeme sorgusunda, sultanın hazinesinin kimseye sorulmadan mâliye hazinesine gönderildiğini belirtmiştir (Terzi, 2011: 79).

Beşinci Murat tahta geçtiği zaman yaptığı ilk iş, daha Bâb-ı Seraskerî'de iken, Başmabeyncisi Ziya Bey ve Mütercim Rüştü Paşa'ya emir verip Namık Kemal ve arkadaşlarının afları için gerekli iradenin arz tezkeresinin derhal yazılması için emir vermiştir. Bunu kaynaklar bildirir (E. Tevfik, 1974: 280). Ve cülûsun hemen akabinde Hristaki Efendi'nin, Valide Sultanın özel sarrafı olduğu ilan edildi (Terzi, 2011: 92).

Hal' olayından sonra mücevherlerin ne yapılacağı sorunu ortaya çıktı. Sultan Abdülaziz'den kalan mücevherlerin yerli kuyumculara göre tahmini değerleri Murat Efendi'nin borçlarının çok daha üstündeydi (Terzi, 2011: 213-214).

Murat Efendi'nin sık sık borç almasının sebebi bazı zamanlar düzenli ödenmeyen maaşları olabilir. Ama onun harcamaları da geçiminin çok üzerindedir. Hazineden aldığı şehzâdelik maaşı -zaman zaman farklılıklar göstermekle birlikte- şöyle idi: 1866 Kasımında 125.000 kuruş, 1868 Haziranında 95.083 kuruş, 1870 Martında 95.000 kuruş, Aralık ayında 125.000 kuruş ve 1871 Martında 110.000 kuruştur (Terzi, 2011: 36-40).

Ekim 1869'da Murat Efendi'nin, Hristaki'ye olan borcu 13.522 Osmanlı lirası, Mor oğlu Mıgırdıç'a 800.000 kuruştur. Hristaki, Sultan Murat psikolojik bozukluk emareleri göstermeye başlayınca cülûsun birinci ayında sarayla bir anlaşmaya giderek, şehzâdelik döneminde Murat Efendi'nin ve annesinin aldığı borçları tahsil etmek istemiştir. Buna göre hesap yapılır ve 27 Haziran 1876'ya kadarki borç miktarı toplamda 211.530,5 Osmanlı altını olduğu görülmüştür. Bu arada Hükûmet, Hristaki'den yine borç almak zorunda kalmıştır. Anlaşmaya göre 247.500 Osmanlı lirası borçlanılır ve bunun, Sultan Murat'ın borçlarına sayılarak kalan 35.969 lirasını da Hristaki Efendi nakit ödemiştir. Hristaki anlaşmaya karşılık Abdülaziz'den kalan mücevherleri rehin olarak talep etmiş, Sadrazam bu talebi Sultan Murat'ın aklı başında olmadığı için yetkisi dâhilinde olmamasına rağmen onaylamıştır (Terzi, 2011: 36-40).

Birçok eserde geçtiği üzere Murat Efendi'nin borcunun 1 milyon lira gibi çok yüksek bir miktar olamayacağı, değeri belli olan mücevherlerin karşılık olarak teslim

edilmesinden anlaşılmaktadır.

Mücevherler, borç anlaşması yapılmadan bir hafta öncesinde geçici bir senet karşılığında Hristaki'ye teslim edilir. Kesin senet ise imzalanamadan Sultan Murat tahttan indirilir. Senette mücevherlerin Avrupa'ya gönderilmek üzere Hristaki'ye teslim edileceği de belirtilir. Yani mücevherler kaçırılmamış hukuki yol ile senette de geçtiği üzere 'Avrupa'ya gönderilmek üzere' denilerek mücevherler teminat altına alınmak istenmiştir. Senette bu ifadenin geçmesinin sebebi, Abdülaziz Hânedânının şahsi malları olan mücevherleri geri almak amacıyla dava açmalarını önlemek için olabilir. Böylelikle Hristaki alacağını sağlama sağlamaktadır. Toplamda 158 adet mücevherin değeri 262 bin Osmanlı lirası olarak takdir edilir. Borç mukavelesi mücevher tesliminden bir hafta sonra 19 Temmuz 1876'da Mabeyn Müşiri Nuri Paşa ile Hristaki arasında imzalanır. Böylelikle Sultan Murat'ın borçları Hazine-i Hâssa tarafından ödenecektir (Terzi, 2011: 94-108). Eserlerde geçtiği üzere "giden mücevherler geri gelmedi" ifadeleri doğru değildir. Tersine Sultan Abdülhamid'in uzun uğraşları sonucunda geri alınmıştır. Hatta mücevherlerin bir kısmı Hristaki'ye geri gönderilmiştir.

Bankerlere ne oldu sorusuna gelince: Borsanın hareketliliğini sağlayan Abraham Kamondo ve Hristaki Zoğrafos gibi ünlü Galata bankerleri ile birçok simsar muameleci ve Galata'nın tutkunu tüccar ve azınlıklara mensup kişiler, Rus Savaşı sırasında İstanbul'u terk edip bir daha geri dönmedikleri için Galata Borsası eski günlerine bir daha kavuşamadı (Köse, 2001). Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rusya'yı bu karardan vazgeçirmek için hiçbir girişimde bulunmadığı belirtilmektedir. Oysa 93 Harbi'nin bir Galata oyunu olma ihtimali vardır. İngiliz ve Fransız elçilerinin de savaş kararından önce Galata'ya güvendikleri kişileri yolladıklarını ya da iddia edildiği gibi elçilerin bezirgân kılığına girerek Komisyon Hanı'na uğradıkları ileri sürülmektedir. Avrupa finans kapitali Osmanlı Devleti'nden (Moratoryum kararından gördükleri zararın) öcünü almak için Rusları da bu amaçla kullanmışlardı. Ayastefanos'ta yapılan barış görüşmelerinde, tehdit karşısında şaşkına dönen Hükûmetin yardımına yine Galata koştu. Bankerlerin içinde özellikle bu yardıma büyük katkı yapanların arasında Zarifi başta olmak üzere bütün Rum bankerler vardı. Rum bankerler, Ermeniler ve Museviler bu defa ruhanî liderlerinin, kasaba köy papazlarının vaazlarına aldırılmayarak Osmanlı'ya yardımdan vazgeçmediler. Bunun bir tek sebebi vardı: Onlar için Galata bir altın madeniydi, bu madeni Ruslara kaptırırlarsa başlarına neler gelebileceğini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca, Osmanlı Hükûmetinden alacakları vardı ve bunları tahsil etmenin yolu da, bağlılıklarını kanıtlamaktan ve ona destek olmaktan geçiyordu (Kazgan, 1995: 83).

Düyûn-ı Umûmiyye denetimi sayesinde devlet yüzde 10-12 faiz değil yüzde 4-5 faiz ödemeye başlamıştı. Oysa Osmanlı Devleti kendisi 1881'den önce bir borçlar idaresi kurmuş olsa, mâliye için daha iyi olabilirdi (Pamuk, 2017: 125). Aslında 1881'de Muharrem Kararnamesi ile 'Düyûn-ı Umûmiyye' adı ile kurulan teşkilatın yapacağı girişim 1872 yılında gerçekleştirme imkânı bulunsaydı, belki de 93 Harbi çıkmayacaktı. Böyle bir fikrin ve girişimin ortaya çıkması birtakım ünlü banker ve uzmanların İstanbul'a gelmesi Galata'da büyük bir coşku yaratmıştı. Çünkü bütün Osmanlı tahvillerinin piyasa fiyatı nominal (yazılı) hadlerinin çok altına düşmüştü (Kazgan, 1995: 70).

5.SONUÇ

III. Selim'e yapılan darbeden 68 yıl sonra Osmanlı halkı askerî müdahaleyi yeniden gördü. Darbeciler iyi bir şey yaptıklarını zannediyorlardı. Ancak sonu çok farklı oldu. Sultan Abdülaziz için "aklı yerinde değildir" diyerek çıkarttıkları fetvanın aslında, tahta geçirmek istedikleri Sultan Murat için kullanılacağını tahmin etmemişlerdi. Darbenin baş mimarı Hüseyin Avni Paşa, kısa süre sonra kendisini, Sultan'ın intikamını almak isteyen bir asker (Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderi Çerkes Hasan) öldüreceğini de tahmin etmemişti. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki Hüseyin Avni Paşa'nın beklenmedik katli, meşrutiyet idaresinin kurulmasını hızlandırdı. Çünkü Avni Paşa, meşrutiyet karşıtıydı ve yaşasaydı Mithat Paşa ile ters düşeceğinden meşrutî idare fikri gecikebilirdi.

Tahttan indirildikten 4 gün sonra -kanaatimizce katledilen- Sultan Abdülaziz'in ailesi ve Sultan II. Abdülhamid, sâbık Sultan'ın intihar ettiği iddiasını hiçbir zaman kabul etmediler. Fakat Sultan Abdülhamid dönemi boyunca -özellikle Yıldız Mahkemesi sonrasında- resmi tarih görüşü, sabık sultanın cinayete kurban gittiğini göstermekle beraber, İttihat ve Terakki idaresinden başlayarak bu görüş değiştirilmiş ve sultanın intihar ettiği yazıla gelmiştir. Her ne kadar deliller öldürüldüğünü gösterse de, onu tahttan indirenlere, vak'anın intihar gibi görünmesi için büyük çabalar sarf ettiler.

Kaynaklarda Sultan'ı tahttan indirenlere dört kişiymiş gibi gösterilir. Dört kişinin mevkii ne kadar yüksek olursa olsun oturup bir günde darbe yapmayı planlamaları ve hayata geçirmeleri mümkün olmasa gerektir. Mutlaka içerde ve dışarıda destekçiler olmalıdır. Dış destekçilerin başında İngiliz Devleti ve İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Henry Elliot gelmektedir.

Darbenin oluşumunda siyasi, ekonomik ve hatta paşaların şahsî kinlerinden kaynaklanan psikolojik ruh halleri de söz konusudur. Tahttan indirme süreci ile ilgili ilginç bir husus da talebe ayaklanması (11 Mayıs 1876) sonrası işbaşına gelen Hükümetin, sultan tarafından Mahmut Nedim Paşa'nın yine sadârete getirebileceğini düşünmeleridir. Oysa darbe öncesi kurulan bu yeni Hükümetin, Mahmut Nedim'i "bir görev tevcihiyle payitahttan uzaklaştırma yetkisi varken" bunu yapmayıp, darbeyi meşrulaştırmak için onun İstanbul'da kalmasını bahane etmeleridir. Rüştü Paşa bu tehlikeyi dile getirerek darbenin ertelenemeyeceğini ifade etmiş ve diğerleri de aynı görüşte birleşmişlerdir. Hâlbuki Mahmut Nedim Paşa sadrazam iken onları bir şekilde İstanbul'dan uzaklaştırmış ve onlardan kurtulmuştu. Onlar bunu yapmak yerine, kendilerine reva görülenlerin intikamını almak, "müsrif padişahı" hal' etmek ve meşrutî idareyi getirebilecek veliaht şehzadeyi

tahta geçirmek kanaatinde idiler. Meşrutiyet taraftarları, Sultan Abdülaziz'i yeni sisteme geçmeye ikna etmek için bir çaba harcamadılar. Onlar sadece, bir tahminden yola çıkarak istenilen rejimi Sultan Aziz'in kabul etmeyeceklerini varsaymışlardır.

Neticede; paşalar ve sâbık şeyhülislam (Hasan Hayrullah Efendi), Yeni Osmanlılar ve bunları gizli ya da açık ekonomik olarak destekleyen bankerlerden oluşan üç benzemez grup birleşerek darbeyi hayata geçirdiler. Bu grupların arkasındaki yabancı elçiliklerin desteğini de unutmamak gerekir. Avni Paşa'nın tedavi bahanesiyle gittiği Avrupa'da yöneticilerin desteğini alma çabası birçok kaynakta geçmektedir. Ayrıca Avrupa seyahati sırasında özellikle İngiliz yetkililerin veliaht şehzadeye sempati duyduğu ve bundan dolayı onun tahta geçmesini arzuladıkları da malumdur.

Banker Hristaki, hem Şehzâde Murat Efendi'ye yüklü miktarlarda borç vererek hem de bizzat darbecilerin arasında bulunarak hâdisede çok önemli bir rol oynamıştır. Diğer bankerler ise veliahta borç temin ederek dolaylı yoldan darbeyi hızlandırmışlardır. Her ne kadar Sultan Abdülhamid'in dostu olsa da, özellikle İltizâm Şirketi hâdisesinin içinde olan banker Zarifi, -Hristaki kadar olmasa da- darbeye giden yolun açılmasını sağlamıştır. Zarifi, Yıldız Mahkemesi'nde yargılananlar ve sorgulananlar arasında değildir. Ancak sultanın Başmabeyncisi eserinde, paşaların, -geçersiz bir anlaşma da olsa- Zarifi imzalı senet sayesinde darbe üzerinde ittifak ettiklerini belirtmiştir.

Şurası kesindir ki bankerler, şehzâdeye borç verdikleri paralarını kurtarabilmenin yolu olarak veliahdı tahta geçirmeyi çözüm olarak görüyorlar, bunun için de Abdülaziz'i tahttan indirecek olan meşrutiyet fikrini destekliyorlardı. Oysa ne bankerler, ne de İngiltere başta olmak üzere Avrupalı diğer devletler, Türkiye'de monarşinin sona erip meşrutiyetin gelmesinin memlekete hayırlı olacağını derdinde idiler.

Burada ilginç olan husus, maaşı yetmediği, bankerlere sürekli borçlandığı ve bu durumu, herkesin malumu olduğu halde veliaht şehzadenin, "müsrif padişahın" yerine tahta geçirilmek istenmesidir. Süleyman ve Mithat Paşaların dışındaki darbecilerin asıl niyetlerinin, devlet ya da milletin selâmeti için meşrutiyet yönetimini getirmek olmayıp, bir takım kişi ya da devletlerin ekonomik ve politik menfaatlerini gerçekleştirmek için âlet oldukları görülmektedir.

Hüseyin Avni Paşa, defalarca seraskerliğe getirilip azledilmesi sebebiyle Sultan Abdülaziz'e duyduğu kını artmış, 'meşrutiyetin azınlıkların işine yarayacağı' fikrini savunduğu hâlde meşrutiyetçilerin yanında yer almıştır. Darbenin ekonomik ayağını bankerler gerçekleştirmişlerdir. Onların darbeye dâhil olma sebepleri, şahsi ekonomik menfaatleridir. Bu anlamda diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bankerlerin arzuları, borçlarını

tahsil etmek ve Galata'da sürekli kazanmaktır. Devletin bankerlerle fazlaca içli dışlı olmasının bedelini en ağır şekilde ödeyen padişah, Sultan Abdülaziz olmuştur.

Yaşananların Sultan Abdülhamid'i derinden etkilediği malumdur. O, amcasının başına gelenlerden büyük dersler çıkararak yönetim şeklini buna göre düzenlemiştir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Ekler)

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı

A.MKT.MHM 471/19, A.MKT.MHM 469/42, A.MKT.MHM 473/37, A.MKT. MHM 449/90

Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi

HR.MKT 174/64

Hariciye Nezareti Londra Sefareti

HR. SFR. 3 124/62

Hariciye Nezareti Siyasi Evrâkı

HR.SYS 182/43

İradeler Dahiliye

İ.DH 498/33845, İ.DH 552/38414, İ.DH 693/48472, İ.DH 712/49802

İradeler Dosya Usulü

İ.DUİT 187/5, İ.DUİT 190/41

İrade-Meclis-i Mahsus

İ.MMS 55/2435

Yıldız Esas Evrâkı

Y.EE 16/5, Y.EE 19/3, Y.EE 20/21, Y.EE 21/26, Y.EE 22/65, Y.EE 21/31, Y.EE 20/20, Y.EE 21/28, Y.EE 138/13, Y.EE 21/29,

Abdurrahman Şeref. (2012). *Tarih Musahabeleri*, (Çevrim yazı: Übeydullah Kısacık), İstanbul: Kapı Yayınları. (Eserin orijinali 1911 yılında yayımlandı)

Ahmet Cevdet Paşa. (1980). *Ma'ruzât*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları. (Eserin orijinali 1892 yılında yayımlandı)

Ahmet Cevdet Paşa. (1967). *Tezâkir*, Yayımlayan: Cavit Baysun, Ankara: TTK Yayınları. (Eserin orijinali 1894 yılında yayımlandı)

Ahmet Mithat Efendi. (2013). *Üss-i İnkılâp*, Haz: İdris Nebi Uysal, İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1877 yılında yayımlandı)

Akarlı, E. D. (1978). "Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadriazamlarından Âlî ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyyetnameleri". *Boğaziçi Üniversitesi*, İstanbul

- Akçay, M. (2013). *The Levant Herald: Muhalif Bir Gazetenin Bakış Açısıyla Osmanlı'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1865 Yılı)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Akyıldız, A. (2003). *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kâğıt Para, Mâliye ve Toplum*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Akyıldız, A. (2010). “Şirket-i Hayriye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 39, İstanbul
- Belin, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi*, çev: Oğuz Ceylan, Ankara: Gündoğan Yayınları. (Eserin orijinali 1865 yılında yayımlandı)
- Bütün, A.R. (2012). *Yalanın Babası İgnatıyev*, İstanbul: Crea Yayıncılık
- Davison, R. H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. (çev: Osman Akınhay). Paris/İstanbul: Agora Kitaplığı. (Eserin orijinali 1963 yılında yayımlandı)
- Daşdemir, L. (1999). “Osmanlı Devleti'nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Ebuzziya Tevfik. (1974). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt 3. (çev: Ziyad Ebuzziya). İstanbul: Kervan Yayınları
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK Yayınları
- Elliot, S. H. (1946). *Bir Hakikatin Tezahürü*. İstanbul
- Fertekligil, A. (2000). *Türkiye'de Borsanın Tarihçesi*, İstanbul: İMKB Yayınları
- Hocaoğlu, M. (1998). *II. Abdülhamid'in Muhturaları (Belgeler)*, İstanbul: Kamer Yayınları
- Hulkiender, M. (2013). *Bir Galata Bankerinin Portresi-George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı İstanbul Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi
- İnal, İ. M. K. (1983). *Son Sadrazamlar*, cilt 1, İstanbul: Dergâh Yayınları. (Eserin orijinali 1940/53 yıllarında yayımlandı)
- İnternet: Financial Turkey (Türkiye Mâliyesi), (01.12.1870), *New York Times*, Web:<https://www.nytimes.com/1870/12/01/archives/russia-before-europe-english-sentiment-on-the-duty-of-the-nation.html> adresinden 30 Nisan 2018'de alınmıştır.
- İnternet: Ahmet Saib. (1320/1902). *Vaka-i Sultan Abdülaziz*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, Kahire, Web:<https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden 15.02.2018'de alınmıştır.

İnternet: Abidin Bey (Borsa Komiseri). (1291/1874). *Konsolidenin Hava Oyunlarıyla Sair Muamelaatı Hakkında ve Müstakrizat-ı Mâliyeye Dair Risale*, TTK Kütüphanesi, İstanbul, Web: <https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden 15.02.2018'de alınmıştır.

İnternet: Hafız Mehmet Bey. (1324/1906). *Hakayiku'l-Beyan fi Hakk-ı Cennetmekân Sultan Abdülaziz Han*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul, Web: <https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden 15.02.2018'de alınmıştır.

İnternet: Mustafa Fâzıl Paşa. (1326/1908). *Bir Eser-i Siyasi*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, Paris, Web: <https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden 15.02.2018'de alınmıştır.

İnternet: Osman Nuri Efendi. (1327/1909). *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul, Web: <https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?dilsecim=0&-vt=YordamBTSYS&> adresinden 15.02.2018'de alınmıştır.

İnternet: Levant Herald'dan Hülâsa Edilmiştir, (09 Ramazan 1292/09.10.1875), *Vakit*, sayı: 122, Web: <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu> adresinden 12.03.2018'de alınmıştır.

İnternet: Lütf-u İlâhî, (08 Cemaziyelevvel 1293/01.06.1876), *Vakit*, sayı: 234, Web: <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu> adresinden 12.03.2018'de alınmıştır.

İnternet: İstanbul 8 Cemaziyelevvel 1293, (08 Cemaziyelevvel 1293/01.06.1876), *Sabah*, sayı: 83, Web: <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu> adresinden 12.03.2018'de alınmıştır.

İnternet: Şuunat, (13 Cemaziyelevvel 1293/05.06.1876), *Sabah*, sayı: 87, Web: <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu> adresinden 12.03.2018'de alınmıştır.

İpek, N. (2011). *Yahudi Bankerler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları

Jamgoçyan, O. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık*. (çev: Erol Üyepazarcı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinali 2013 yılında yayımlandı)

Karaca, N. (2014). "1873-1874 Kıtılığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkileri". *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat*, cilt 2, Ankara: TTK Yayınları

Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi*, cilt 7, Ankara: TTK Yayınları

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, cilt 6, Ankara: TTK Yayınları

Kazgan, H. (1983). "Galata Bankerleri", G. Hızıroğlu (Editör). cilt 2, *Ekonomi*

- Ansiklopedisi*, İstanbul: Paymaş Yayınları, s. 469-472
- Kazgan, H. (2014). *Galata Bankerleri*, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Dönmez, Ertuğrul Tokdemir, İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yayınları
- Kazgan, H. (2005(b)). *Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali*, cilt 1, Ankara: Roma Yayınları
- Kazgan, H. (1995). *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*, Yayımlayan: İMKB, İstanbul
- Kazgan, H. (2005(a)). *Galata Bankerleri*, cilt 1, Ankara: Orion Yayınevi
- Köse, M. (2001). "Osmanlı'da Borsa ve Galata Bankerlerinin Devletin Mâli Yapısındaki Yeri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18, Erzurum
- Mahmut Celaleddin Paşa. (1979). *Mir'at-ı Hakikat*, Haz: İ. Miroğlu, M. Derin, M. Halacoğlu, Ö. Akdaş, İstanbul: Tercüman Gazetesinin hediyesi. (Eserin orijinali 1910 yılında yayımlandı)
- Mithat Paşa. (1997). *Midhat Paşa'nın Hatıraları (Mirat-ı Hayret)*, cilt 2, Yayına hazırlayan: O. Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları (Eserin orijinali 1325/1907 yılında yayımlandı)
- Mordtmann, A. D. (1999). *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*. (çev: Gertraude Habermann-Songu). İstanbul: Pera Yayıncılık. (Eserin orijinali 1877 yılında yayımlandı)
- Özdemir, B. (2010). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara: T.C. Mâliye Bakanlığı
- Öztürk, M. Y.- Keskin, N. E. (2011). "Osmanlı'da Yabancı Yatırımlar Düyûn-ı Umûmiyye ve Tütün Rejisi". *Memleket-Siyaset-Yönetim*, cilt 6, s. 16, Samsun
- Öztuna, Y. (2013). *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Sayar, N. (1978). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mâli Olayları*, İstanbul: İ.İ.T.A Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları
- Sevgen, N. (1968/69). "Nasıl Sömürüldük? Sarraflar". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, cilt 5, s. 13-14, İstanbul
- Şeni, N. S. (2010). *Camondolar-Bir Hanedanın Çöküşü*. (çev: Yaman Aksu) İstanbul: Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 1997 yılında yayımlandı)
- Şehsuvaroğlu, H. (1949). *Sultan Aziz Hususi, siyasi hayatı, devri ve ölümü*, Naşiri: İbrahim Hilmi Çığıracan, İstanbul: Hilmi Kitabevi (Kitap Yayınevi. (Eserin orijinali 1997 yılında yayımlandı)
- Terzi, A. (2011). *Sarayda İktidar Mücadelesi*, İstanbul: Timaş Yayınları

- Timur, T. (2006). *Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler*, Ankara: İmge Kitabevi
- Tunçel, A. K.-Yıldırım, M. (2014). “1854-1874 Döneminde Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti’nin İflasına Neden Oldu?”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 16, sayı 1, Edirne
- Uysal, M. A. (2014). “Sultan Abdülaziz’in Hal’ ve Ölümünde Hüseyin Avni Paşa’nın Rolü”. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu-Ordu ve Siyaset*, cilt 4, Ankara: TTK Yayınları
- Uzunçarşılı, İ. H. (1943). “Sultan Abdülaziz Vak’asına Dair Vak’a-nüvis Lütfi Efendi’nin Bir Risalesi”. *Bellekten*, cilt 7, sayı 28 (Özel Sayı), Ankara: TTK Yayınları
- Uzmay, Ü. (2006). “Galata Bankerleri”., K. Emiroğlu (Editör). *Ekonomi Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 306,307
- Ülman, A. H. (2002). *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, Ankara: İmge Kitabevi
- Varcan, N. (2000). *Osmanlı Mâliyesi Hakkında İngiliz Raporları (1861-1892)*, Ankara: Mâliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı
- Velay, A. (1978). *Türkiye Mâliye Tarihi*, Paris/Ankara: Mâliye Tetkik Kurulu. (Eserin orijinali 1903 yılında yayımlandı)
- Yerasimos, S. (1975). *Az gelişmiş Sürecinde Türkiye*, cilt 2 (çev: Bekir Kuzucu). İstanbul: Gözlem Yayınları
- Yücekök, A. (1968). “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”. *Ankara Üniversitesi SBE Dergisi*, sayı: 1, cilt: 23

EKLER

EK-1: 1854-1874 yılları arası dış borçlanmaların listesi

Sultan Abdülaziz dönemi sonuna kadar devletin yaptığı 15 dış borcun toplamı, 245 milyon Osmanlı lirasıdır. Borçların toplamının câri değeri 1.078.573.920 dolardır. Türk lirası olarak 2012 yılına göre borç tutarı yaklaşık 60 milyar liradır (Tunçel ve Yıldırım: 2014). Bu miktarın ancak yarısının kasaya girdiği unutulmamalıdır.

Borçlanma yılı ve sebebi	Borç miktarı (O.L.)	İhraç bedeli %	Ele geçen miktar (O.L.)	Yıllık faizi %	Teminat gösterilen kaynak	Aracı kuruluş-alacaklılar
1854 <i>Kırım Harbi ve silah alımı</i>	3.300.000	80	2.640.000	6+1	Mısır'dan alınan yıllık 60.000 kese vergi geliri	Dent Palmer (Londra) Goldschmidt (Paris) ve onların ortakları
1855 <i>Kırım Harbi ve silah alımı</i>	5.500.000	100	5.500.000	4+1	Mısır eyaleti vergi gelirleri, İzmir ve diğer gümrük gelirleri	Rotschild Brothers (Londra) Fransa ve İngiltere
1858 <i>Kaimelerin tedavülden kaldırılması</i>	5.500.000	76	4.180.000	6+1	İstanbul gümrük gelirleri ve giriş vergisi hâsılatı	Dent Palmer ve ortakları
1860 <i>Birikmiş iç dış borç ödemeleri</i>	2.240.942	62,5	1.400.589	6+2	Aşâr vergisi	Mirés (Paris)
1862 <i>Kaimelerin toplanması ve birikmiş iç-dış borç ödemeleri</i>	8.800.000	68	5.984.000	6+2	Aşâr vergisi	Deveaux ve ortakları ile Osmanlı Bankası
1863 <i>Kısa vadeli borçların ödenmesi ve madeni para basılması</i>	8.800.000	71	6.248.000	6+2	Çeşitli illerin ipek, tuz, tütün, zeytin Aşâr vergisi	Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier
1865 <i>Dış borçların ödenmesi ve bütçe açığı</i>	6.600.000	66	4.356.000	6+2,44	Ergani bakır madeni gelirleri ile ağnam vergisi	Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier de Paris

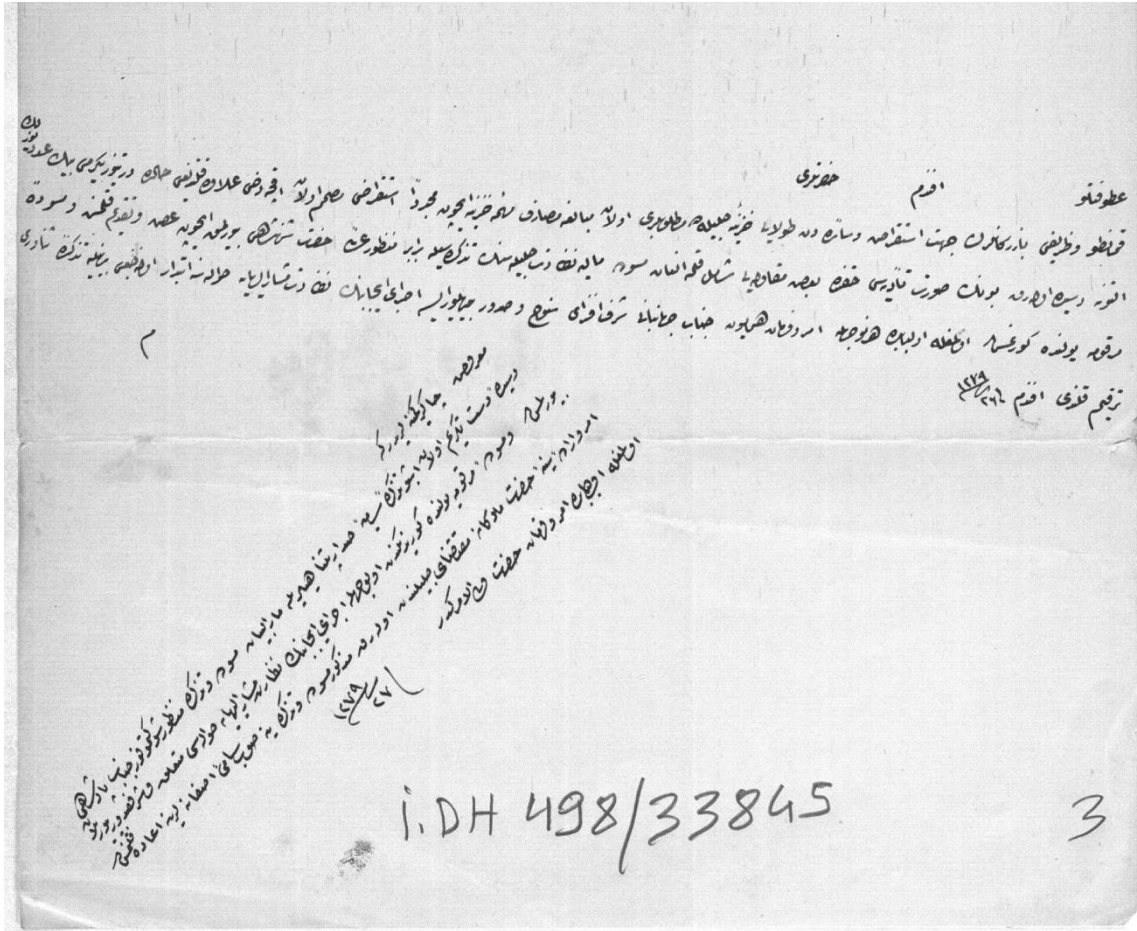
EK-1-devamı

1865 I. T. Genel Borçları <i>Kısa vadeli borçların % 5 faizli tahvillerle konversiyonu</i>	40.000.000	50	20.000.000	5	1864/65 bütçesinde 2.464.000 liralık ödenek öngörüldü	General Credit and Finance (Londra)
--	------------	----	------------	---	---	-------------------------------------

1869 <i>Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı</i>	24.444.442	54	13.200.000	6+1	Çeşitli vilayetlerin aşâr ve ağnam vergileri	Comptoir d'Escompte (Paris)
1870 <i>Rumeli Demiryolu Yapımı</i>	34.848.000	32,12	11.196.662	3		Baron Hirsch (Brüksel)
1871 <i>Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı</i>	6.270.000	73	4.557.100	6+1	Mısır'ın aşâr vergisinden serbest kalan kısım	Crédit General Ottoman ve Louis Cohen and Sons, Dent Palmer ve ortakları
1872 <i>Hazine tahvilleri bütçe açığı</i>	12.238.820	55	6.731.351	9	Vilayetlerin vergisi ve Anadolu Ağnam resmi	Crédit Générale Ottoman ve Avusturya-Osmanlı Bankası
1873 II. T <i>1872'de ihraç olunan hazine bonolarının konversiyonu</i>	12.612.111	55	6.936.661	5	Devletin tüm gelir fazlaları	Osmanlı Bankası
1873 <i>Bütçe açığı</i>	30.555.558	54	16.500.000	6+1	Vilayetlerin aşârı, ağnam resmi ve tütün tekeli gelir fazlası	Crédit Générale de Ottoman ve Crédit Mobilier de Paris
1874 III. T <i>Kısa vadeli borçların ödenmesi ve konversiyon için tahvil ihracı</i>	44.000.000	43,5	19.140.000	5+1	Osmanlı Bankasına Devletin Hazine Bankası statüsü de tanınarak	Osmanlı Bankası ve Diğer Kuruluşlar
TOPLAM	245.709.873		134.221.281			

(Kaynak: Özdemir, 2010: 60-61; Tunçel-Yıldırım, 2014: 14)

EK-2: BOA, İ.DH. 498/33845 (26 Rebiülahir 1279/21.10.1862)

İ.DH.00498

Kamondo ve Zarifi bazerganların matlubları

Atufetlü Efendim Hazretleri

Kamondo ve Zarifi bazerganların cihet-i istikraz-ı vesairden dolayı hazine-i celilede matlubları olan mebalîğ-i mesarif-i mühimme-i hazine için müceddeden istikraz-ı musammem olan akçe dahi ilave kılındığı halde dört yüz yirmi bin adet yüzlük altuna reside olarak bunun suret-i tediyesi hakkında bazı mukaveleye şamil kaleme alınan müsvedde mâliye nezaret-i celilesinin tezkiresiyle beraber manzur-u al-i hazret-i şehinşahi buyrulmak için arz u takdim müsvedde-i merkume yolunda görünmüş olmağla ol babta her ne vechile emr ü ferman cenab-ı cihanpenahi şeref-efzayı sünuh ve sudur buyrulur ise icra-yı icabının nezaret-i müşarun ileyhaya havalesine ibtidar olunacağı cihetiyle tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

EK-4-(devamı)***Banker Zarifî'den alınacak borca dair mukavelenamenin arzı***

Bir taraftan saltanat-ı seniyyenin nam ve hesab-ı aliyesine hareket buyuran mâliye nazırı devletlü Yusuf Paşa hazretleriyle diğerk taraftan kendü nam ve hesab-ı zatiyyesine olarak hareket eden Der-Saâdet'te mukim banker Mösyö Jorj Zarifî beyninde mevaddatiye bi'l-mukavele karargir olmuştur.

Birinci Madde

Mu'ma ileyh Mösyö Jorj Zarifî kırk yedi bin altı yüz altmış iki lira isterlin on şilinin yüzde kırkı için bir ve yüzde altmış için dahi üç mah vadeli ve on dört bin lira isterlin için dahi üç mah vadeli olarak işbu mukavelenamenin hin-i imzasında mâliye nezaret-i celile ise emrine ve Londra üzerine kambiyal i'ta etmek ve bir mah vadeli olan kısmına ilave de edilecek iskantodan maada üss-i usulden otuz sekiz bin yüz kırk dokuz lira isterlin on şilini dahi lira isterlin olarak tediye ve ifa eylemek üzere mâliye hazine-i celilesine cem'an yüz bin lira isterlin yani beher lira isterlin yüz on guruşun yirmi beş pare fiyatla yüz on bin altı yüz yirmi beş lira-i Osmanî ikraz eder.

İkinci Madde

İşbu istikrazın faizi komisyon vesaireden vareste olarak senevî yüzde on dörtten hesab olunacak ve bu faiz balada zikrolunan kambiyal ve nukudun yevm-i teslimden itibaren işleyecektir.

Üçüncü Madde

İstikraz-ı mezkûrun re'sü'l-malıyla faizi birinci maddede beyan olunan kambiyal ve nukudun yevm-i teslimden itibaren yedi mah müddet mürurunda lira-i Osmanî olarak mukriz-i mu'ma ileyh ifa olunacaktır.

EK-4-(devamı)

Dördüncü Madde

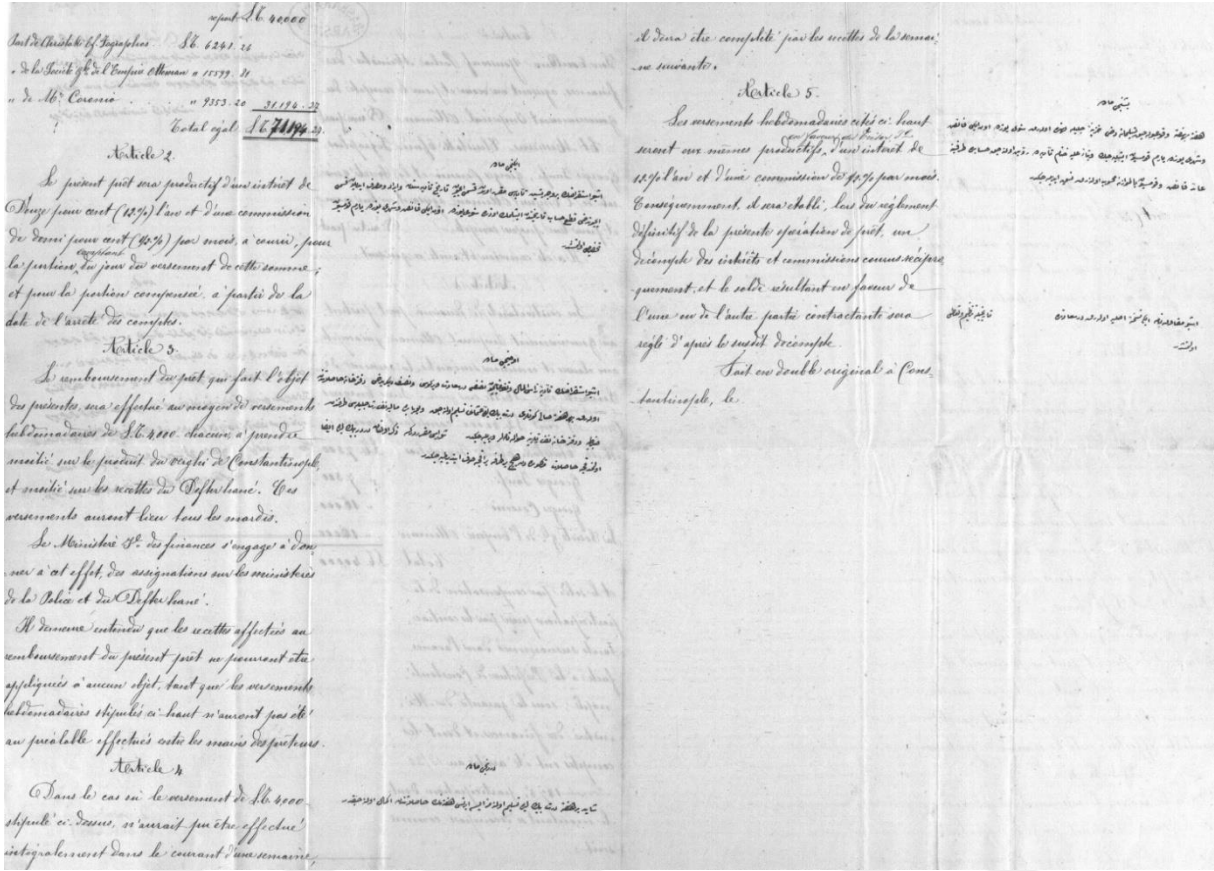
İstikraz-ı mezkûru temin için beher yüz lira isterlinliği kırk iki lira-i Osmanî hesabıyla ve doksan senesi temmuz kuponu üzerinde olmadığı halde hazine-i celileden mukriz-i mu'ma ileyh iki yüz seksen dört bin yedi yüz lira isterlin miktar itibarıyla eshâm-ı umûmiyye tahvilatı rehinen ita olunacaktır.

Beşinci Madde

Üçüncü maddede tayin olunan yedi mah müddetin hululünde işbu istikrazın re'sü'l-malıyla faizi kâmilen tediye ve ifa olunduk da eshâm-ı merhun-u mezburun kezalik temmuz kuponu hâsıl olarak hazine-i celile-i mâliyyeye tamamıyla der ü iade olunacak ve şayed müddet-i mezkûrda hitamında istikrazın bedeli tamamen tesviye olunamaz ise duhul ve aradân? itibaren on beş gün sonra keyfiyeti hazine-i celileye bildirerek eshâm-ı merhuneden bakıyye-i matlubu eyyam-ı müteahara faiziyle beraber tesviyeye vefa edilebilecek miktarını piyaca (piyasa) fiyatıyla hazine-i celile hesabına olarak ahsen suretle fûruht eylediği mukriz-i mu'ma ileyha hakkı olacaktır.

İşbu mukavelename iki nüsha olarak fi 22 teşrin-i sani sene 1290 tarihinde Der-Saâdet'te tanzim olunmuştur.

EK-5-(devamı)

Hristaki, Zarifi, Kortiyö? ve Şirket-i Umumî'den borç alınması

Dâhiliye/Mâliye

Bir taraftan tam tamı ve hesab-ı sami-i saltanat-ı seniyye'ye olarak hareket buyuran mâliye nazırı devletlû Yusuf Paşa hazretleri ve diğer taraftan saâdetlû Hristaki Efendi hazretleri ve Mösyö Jorj Zarifi ve Mösyö Jorj Kortiyö ve Şirket-i Umumî-i Osmaniye Cemiyetinde zikriat-i mukavelat karargir olmuştur.

Birinci Madde

7.500 saâdetlû Hristaki Efendi ve 7.500 lirası Mösyö Jorj Zarifi ve 15.000 lirası Mösyö Jorj Kortiyö ve 10.000 lirası dahi Şirket-i Umum-i Osmaniye tarafından imza edilmek üzere cem'an 40.000 lirası bir veche peşin te'diye kılınmak ve küsuratın dahi 6.241 lira 26 guruşu saâdetlû Hristaki Efendi'nin ve 15.599 lira 81 guruş Şirket-i Umumî-i Osmaniye'nin ve 9.353 lira 20 guruş Mösyö Jorj Kortiyö hususi olup hazine-i celilenin

EK-5-(devamı)

kefaletiyle Şehremaneti celilesinin matlupları olan ve hesabı fi 18 Teşrin-i Sani (12)91 tarihinde kat' olunan cem'an 31.194 lira 27 guruş eder ve masraf suretiyle te'diye kılınmak üzere mu'ma ileyhim hazine-i celile-i mâliyyeye min haysü'l-mecmu' 71 194 lira-i Osmanî 27 guruş ikrazat edüp meblağ-ı mezburi hazine-i müşarun ileyha dahi ol-vechile istikraz eder.

İkinci Madde

İşbu istikrazın ber-vechi peşin te'diyesi mukarrer olan kısmı için tarihi te'diyesinden ve irad ve masraf edilen kısmı için dahi kat'-u hesab tarihinden işlemek üzere senevî yüzde on iki faiz ve şehri yüzde yarım komisyon tahsis olunmuştur.

Üçüncü Madde

İşbu istikrazın te'diye-i Re'sü-l Mal ve (...) nısfı Der-Saâdet vergisi ve nısfı diğeri dahi Defterhane hâsılatından olarak beher hafta Salı günleri dört bin lira-i Osmanî teslim olunacak ve bu babda Mâliye Nezareti Celilesi tarafından Zabtiye ve Defterhane Nezaretlerine havale verilecektir. Şurası mukarrerdir ki zikrolunan dört bin lira imza olunmadıkça hâsılat-ı mezkureden hiçbir tarafa bir akçe sarf ettirilmeyecektir.

Dördüncü Madde

Şayet bir hafta dört bin lira teslim olunmaz ise ertesi haftanın hâsılatından ikmal olunacaktır.

Beşinci Madde

Hafta be-hafta vuku' bulacak teslimata dahi hazine-i celile (...) olarak senevî yüzde on iki faiz ve şehri yüzde yarım komisyon işleyecek ve teyyar-ı? aliyye-i hatem-i te'diyede rehin olunacak hesapta tarafına ait faiz ve komisyon bi'l-muvazene mahsub olunarak tesviye edilecektir. İşbu mukavelename iki nüsha-i asliye olunarak Der-Saâdet'te tarihiyle (boş bırakılmış) tanzim ve teati olunmuştur.

خلع عبدالغیز خانی و قلمسندہ زی مدخل اولندون ایسی
 نفع

صدراعظم اسوہ محمد رشید	حسبہ عوفی پاشا	شیخ الاسلام اسوہ صدقہ خیرا
پاشا		انف
نفع		
مدحت پاشا	ضیا پاشا	راماد محمود پاشا
		صدر ورنہ سروانی رام
		احمد خلیفہ انور
نفع		
کمال بک	فتوا امین خلیل انور	صراف خستاک
		طیب قانولویہ
نفع		
برلیہ سفیری عذاب بک	والدہ کھنڈی صالح انور	سرور عبیدی پش
نفع		
ردیف پاشا	سلیمان پاشا	ملکہ نازک خدیجہ بیگم
		نفع
		فرید علیہ
		راشد پش
نفع		
قصاب حسین پش	ایوب باب علی بک	مرحوم سزاسی حافظ
	ارکانہ صدیقہ بیگم	محمد بک
	نعمتہ بک	

سہ ماہ مراد نوالی
 ابراہیم پش
 صری عدم پش
 خدیو سربہ اسوہ پش
 ایوب علی کرم خانہ
 علی پش نورانی
 سعید پش

Y.EE 0021 026 001

EK-6-(devamı)**Hal'i Abdülaziz Han vâkı'asında zi-medhal olanların esamisi**

Sadrazam-ı esbak Mehmed Rüşdi Paşa, fevt Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam-ı esbak Hasan Hayrullah Efendi, Midhat Paşa, fevt Ziya Paşa, Damad Mahmud Paşa, sudurdan Şirvanîzâde Ahmed Hulusi Efendi, Kemal Bey, fevt fetva emini Halil Efendi, **Sarraf Hristaki**, Tabib Kapolyon, Berlin sefiri Sadullah Bey, valide kethüdası Salih Efendi, müttaki serdar Abdi Paşa, müttaki Redif Paşa, müttaki Süleyman Paşa, mâliye nazırı .. Yusuf Paşa, müttaki Ferik Hacı Reşid Paşa, müttaki Kasap Hüseyin Paşa, el-yevm Bâb-ı Seraskerî'de Erkan-ı Harp binbaşlarından Rıfat Bey, merhumun serkurenası Hafız Mehmed Bey

Sultan Murad tevabi'i

Hıdîv-i sabık İsmail Paşa, Mısırlı Halim Paşa, İbrahim Paşa, el-yevm atalarka? (...) Âli Paşa mühürdarı Mustafa Bey

EK-7-devamı***Atina'dan gönderilen ve Şehzade Murat Efendi'yi tahta çıkarmak için çalışıldığını bildiren mektup***

Erkan-ı Harb Mirivalarından olup Atina'da bulunan Hüseyin Vasfî Paşa'nın Sultan Murad'a şehzade iken yazdığı mektubun suretidir.

Zat-ı Celilü'ş-şan efendimiz hazretlerine

Devletlü necabetlü celilü'ş-şan efendimiz hazretlerine arz-ı hal kullarıdır ki İrade-i devletin her gün bin türlü fenalıklarını görerek hem vatanı ve hem saltanatı türlü türlü muhâtaralarda bırakmağa eğer zat-ı Celilü'ş-şan efendimiz kail olur ise ol zaman çaker-hur miktarları me'yus fırkaya dehaletten başka çare göremem. Böyle olmadığı halde şimdiye değin her türlü fedakârlığı ihtiyar ederek ve başı koltuğum altına alarak hiçbir şeyden çekinmeyerek davrandığım hareketle sabit ve efendime tavsife hacet göremem. Bu sebeplerden istifade etmek zamanı geldi. Küçük ve her bir şey hazar ve müheyya gibi bulunduğunu arz-ı cür'et-i lâzımede efendimin de rey'ü tedbirleri ilave olunup hilafetten ne zaman mücanebet olunmak için emin olan bir bendenizin hafiyen bu tarafa irsali talimat-ı kat'iyeye ile gelip nicesinin efendime şifahen ifade ve tebliği ve bir gün evvel din ü devlet ve saltanatın hainlerini cezalandırmak hususuna hiçbir emel ve ümit tahtında olmayarak vatan ve saltanatın selameti için nefsinin vakf eden ve kanını dökmeye ve her türlü belaya ve kazaya karşı durmağa hazırlanma olan cesur ve fa'al bu fedaya kulun irade-i devletini dört gözle bakılır. Bu abd-i ahkarların hayat-ı merahim ihtiva-yı necabetlerine yüz sürmek şerefinden mahrumiyetim cihetiyle Avrupa'da iken (K) Bey bendelerinin vasıtasıyla o zat her şeyi efendime arz etmekten başka bir buçuk senedir Avrupa'dan İstanbul'a avdet edeli yazdığım şeylere sair Avrupa'dan avn eden mürtedler gibi idare-i sabika korkusundan kaçan olduğu beyan ile cevap bile vermeye cesaret edemiyor hoş yönlerin (...) gibi köhnelikten (.....) kendüye eşikzar gösterip külah kapmaktan gayrı bir şeye yaramadıkları tecarüb-ü adidemle müsbettir. Bunlar beni aldattı işi uzattı vakti geçirdi. Boşboğazlık etti en nihayet hakikat hale itla' tam hâsıl etmek için emin olduğum zevat vasıtasıyla bi'n-nedan efendime doğrudan doğruya müracaata mecbur idi. Çünkü bilmiyorum ki nazar-ı rahimaneleri ve tevcih-i celilü'l-kadrları hakk-ı ehakk bendeganemde şimdi ne merkezde der ü kullarını da sair mürtedler gibi bilerseniz şayed

EK-7-devamı

oldum ise hilaf-ı vaki' olduğu ve dört yolda muhataraya göğüs gererek idare-i sabıka pençesinden halas olduğum ve hala vatanımdan ve hatadan mehcuriyetim şahid-i kâfidir. Eğer iş gözüyle hala durulacak vakit olmadığı beyan muhalifin biraz daha vakit geçirilir ise fena olacağı ve belki de muhal olacağı (...) ve şarkın izmihlaline yürüyen Ignatiyev'in hazineler harfiyle muvaffakiyetini meşkûr olan halden vatandaş zan olunan hainlerin ettikleri harekât ondan ziyade idüğü be-didardır. Eğer cesur fa'al bir diğer bendeniz olup da çakerlerine ihtiyaç yohsa iradenizle her şeyden elimi çekerek muvaffakiyetlerine duamı tekrar edeyim yoksa iş bilip elimden iş geleceğini ve bu ana kadar kavlı-i kalemin ve fiilimle çalıştığım ve bundan böyle de fedakarane çalışacağım ümid olunur ise ba ne kadar bari beyhude durayım aman efendim tahayyürat? ve ne de anılır eğer irade buyrulur ise çakerleri buradan a'zalı cemiyetten bir adam göndereyim lakin efendimin emin olduğu adamın buraya gelmesi daha hayırlı mütalaa olunmuştur. Ol babta emr ü ferman lütuf ve Ahsen-i celilü's-şan efendim hazretlerindir.

Şayet iltifatname-i emr ü i'lameleri gönderilir ümidiyle leffen olan taraf-ı derununa emirnameleri konulduğu halde gelip Atina'da kulunuz eline vasıl olur veya hod Kemal Bey'e emir buyrulur ise mahal-i ikametimi bildiğinden haber verebilir.

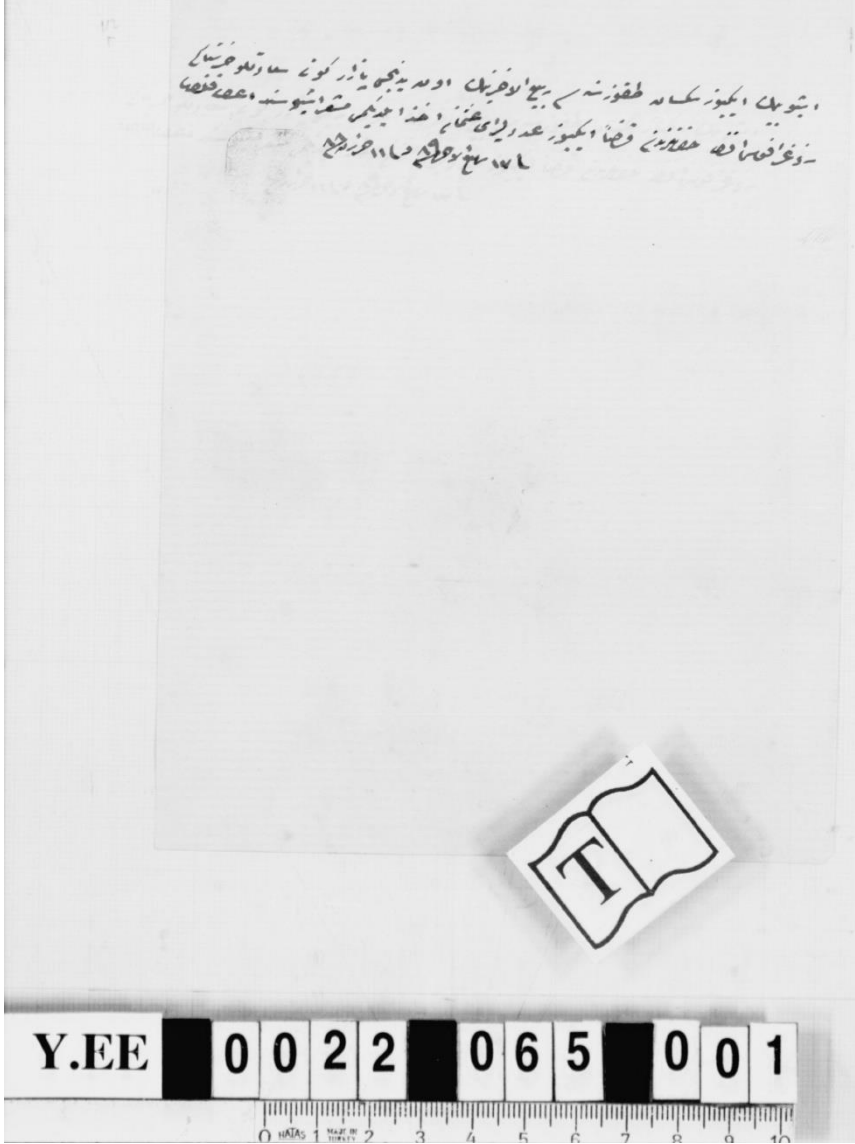
Fi 4 Haziran frengi sene 1872

Azad kabul etmez köleleri ki Atina'da mukim

Hüseyin Vasfi

EK-8(a): BOA, Y.EE. 22/65

(24.06.1872)

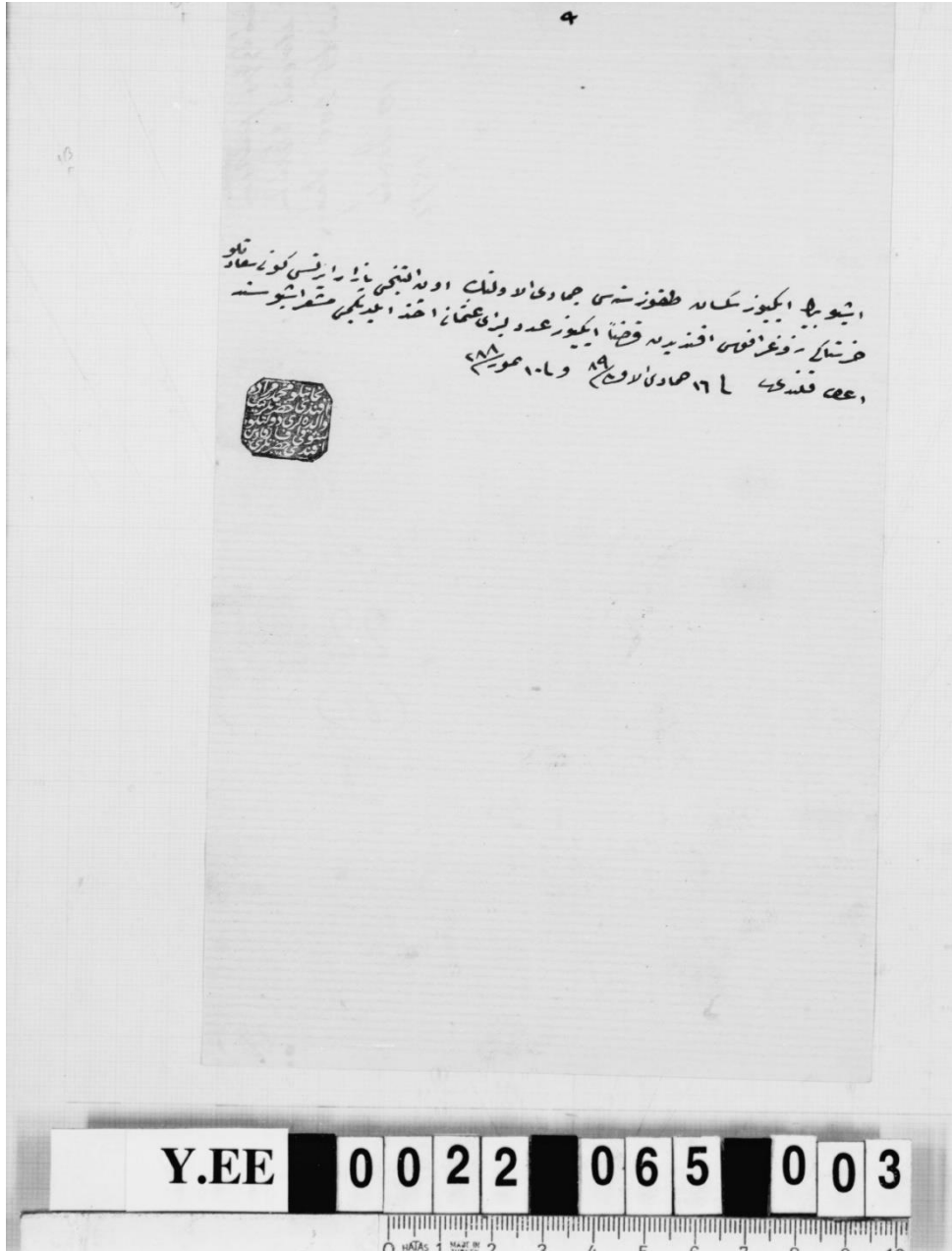
Hristaki Efendi'den alınan borçlara karşılık verilen Murat Efendi ve annesinin mührünü taşıyan senetler

İşbu bin iki yüz seksen dokuz sene fi rebü'l-ahirin on yedinci Pazar günü saâdetlü Hristaki Zoğrafos Efendi hazretlerinden karzan iki yüz aded lira-i Osmanî ahz eylediği müsmir işbu sened ita kılına

Fi 17 Rebiü'l-ahir sene 1289 /11 Haziran sene 1288

EK-8(b)

(22.07.1872)

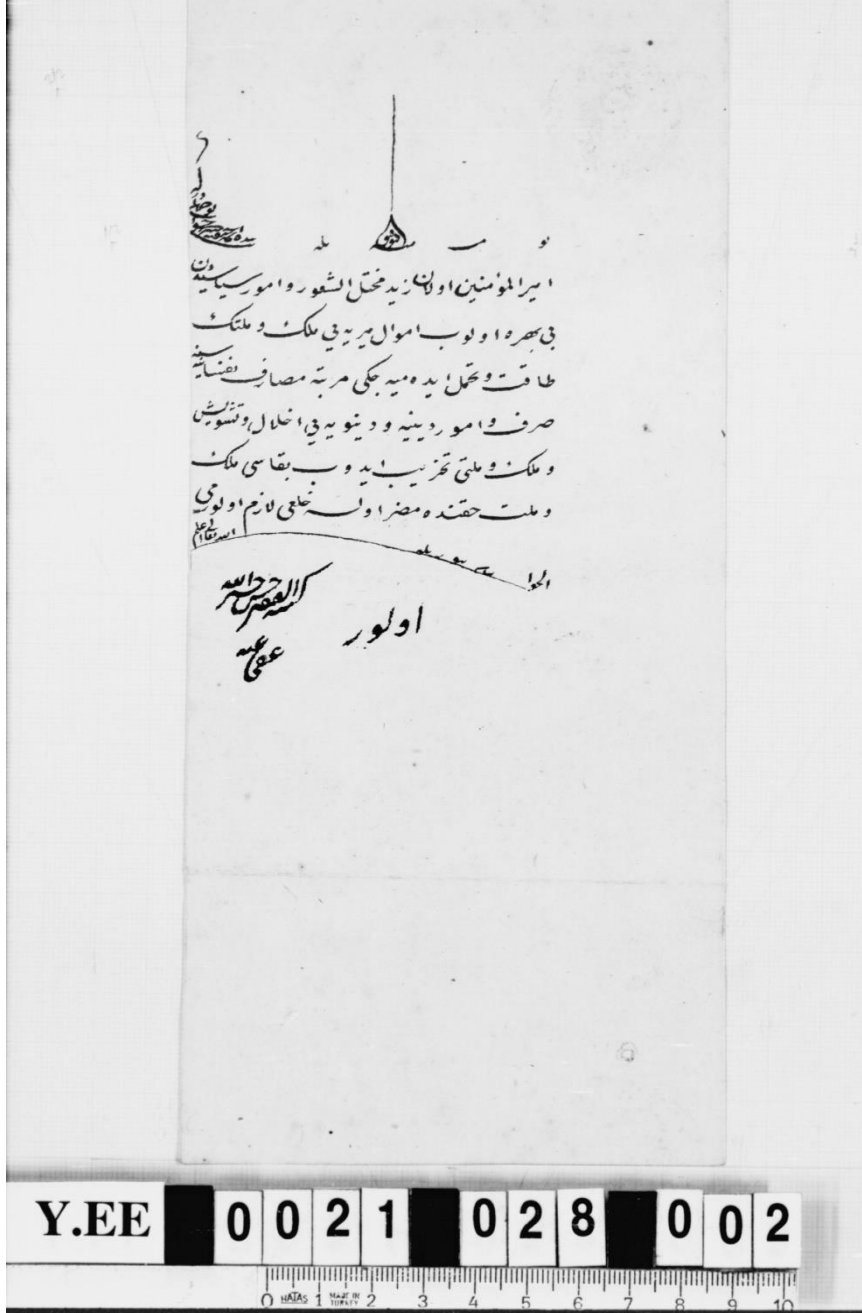
İşbu bin iki yüz seksen dokuz senesi cemaziye'l-evvelinin on altıncı pazartesi günü saâdetlü Hristaki Zoğrafos Efendi'den karzan iki yüz aded lira-i Osmanî ahz edildiği müsmir işbu sened i'ta kılındı.

Fi 16 Cemaziye'l-evvel sene 1289/ Fi 10 Temmuz sene 1288

(Mühür: Mehabetlü Mehmed Murad Efendi Hazretlerinin valideleri devletlü ...)

EK-9: Y.EE. 21/28

(06 Rebiülahir 1327/27.04.1909)

Fetva Sureti

Suret-i Fetva: Emirü'l-mü'minin olan zeyd muhtelliş'şu'ur ve umûr-ı siyasiyeden bi-behre olup, emvâl-i miriyyeyi mülk-ü milletin takat ve tahammül idemiyeceği mertebe masarif-i nefsanıyyesine hasır ve umûr-ı diniye ve dünyeviyyeyi ihlal-ü teşviş ve mülk-ü milleti tahrib idüp bekası mülk-ü millet hakkında muzırr olsa hal'i lazım olur mu? El cevap; Olur.

Ketebehu'l fakîr Hasan Hayrullah

EK-10: Sultan Abdülaziz'in cülusundan beri geçen olaylar hakkında Sultan Abdülhamid'in (ona ait olduğu iddia edilen) eksik hâtırâtı

Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan birkaç sene sonra aleyhinde fitne ve fesatlar çıkarılmış ve kendisine suikast düzenlenmek istenmişti. Bunların başında veliaht olan Murat Efendi bulunuyordu. O tarihten itibaren fesatçıların başına Mısır'dan çıkarılmış Mustafa Paşa ile bunun düşüncesinde olan Mısır'ın bazı önde gelenleri, Köçeoğlu Agop ve Hristaki Efendi ile Ziya (Paşa), Kemal (Namık Kemal) beyler, Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey, Şinasi Efendi ve Suavi melunu geçmişlerdi. Bunlar kendi söylediklerinden de anlaşıldığına göre Mütercim Rüştü Paşa ve oğlu, Rıza Paşa ve oğlu ve daha isimlerini açıklamak istemediğimiz bazı büyük kişiler, bunlardan başka bunlar gibiler ve yardımcıları gece gündüz toplanıyorlardı. Bu fesat grubu basın yoluyla kamuoyunu Sultan Abdülaziz ve Mahmut Nedim Paşa gibi sadık devlet adamlarının aleyhine çevirmeye çalışıyorlardı. Çeşitli yerlerde sıklık ve en çok Kurbağalıdere çiftliğinde bir araya geliyorlar, merhum sultanı kötülüyor, umumî efkârı ve yabancıları aleyhinde birleştirmek için yalanlar sıralıyorlar, merhumu bir an önce makamından indirerek yerine veliahdı geçirmek için çalışıyorlardı. Hristaki ve Köçeoğlu Agop dahi daima maddi ve manevi bunlara hizmet ediyorlardı. Veliaht Murat Efendi istediğini elde etmek ve maksadını gerçekleştirmek için gerekli parayı ya doğrudan doğruya bunlardan veyahut bunların aracılığıyla diğer kaynaklardan elde etmek istiyorlardı. Merhum Sultan Abdülaziz'in hal'inden yaklaşık bir sene önce bu fesat cemiyetinin elebaşlarından Mısır'lı Halim Paşa veliaht adına bu fesat cemiyetinin kararıyla yüklüce borç para almak amacıyla Avrupa'ya gönderilmişti. Halim Paşa bu teşebbüsünde başarılı olamamış ve üzgün İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.

Sultan Abdülaziz'in hal'inden altı ay kadar evvel, yine o fesat cemiyetinin kararıyla Rüştü Paşa, Halim Paşa ve cemiyetin diğer ileri gelenlerinin teşvikleriyle Galata sarraflarından veliaht namına bir milyonluk bir borç almaya kalkışmışlardır. Bu paranın sağlanmasını da Hristaki Efendi'ye bırakmışlardı. Hristaki Efendi durumu Galata sarraflarının başı Zarifi Efendi'ye bildirmiş, veliahdın bu borcun ödenmesi için verdiği teminata itimat edilmediğinden durumu Şehzade Abdülhamid Efendi ile görüşmek istemiş ve bu görüşmede:

Kardeşiniz sarraflardan bir milyon liralık borç almayı tasarlıyorlar. Bunun için Galata sarraflarına başvurudular. Bu paradan ellerine ancak % 45'i geçebilecektir. Bir de teminat istiyorlar. Sarraflar verilecek teminatı yeterli bulmuyorlar. Herhangi bir

EK-10-(devamı)

durumda paralarının yitmesinden çekiniyorlar. Bu paraya kefil olur musunuz? Eğer söz verirsiniz sarraflar istenilen parayı vereceklerdir” dedikten sonra gizli tutulmasını istirham eylemiştir. Sultan Abdülhamid, bu teklife şu karşılığı vermişti. “Ben maaşımla geçinmekteyim. Bu parayı kardeşim belki gayrimeşru yolda...

(Baş. Bk. Arş. Yıldız evr. K. 8 N: 926 Zr. 77 (Hocaoğlu, 1998: 26-30).

Amcamız Sultan Abdülaziz Han bütün devlet işlerini birbiri arkasından Âlî, Fuat, Mahmut, Hüseyin Avni Paşalar gibi (Mahmut Paşa bir dereceye kadar müstesna olmak üzere) İstanbul’da tecrübe ve bilgileriyle ünlenmiş kişilerin ellerine terk edip, her ne dedilerse yapmışlardı. Bunlar memleketi imar edeceğimiz diyerek birçok borç anlaşmaları yapmışlar ve bu borçların alınmasında yüzde şu kadarını keselerine atmışlardı. İki milyona yakın silah satın alınırken her devlette, bir satın alma sırasında, devletin başında olanlara yüzde bir miktar verilmesi meşrudur diye rahmetli Sultan Abdülaziz Han’dan yüzde bir almaya müsaade aldıkları halde yüzde yarım da kendilerinden fazla almışlardır. Ve en son, işte bu doktorların verdikleri yaldızlı reçetelerle amcamızı bayıltmışlar; ayıltalım deyip kolundan kan almışlar her türlü maharetlerini gösterip Devlet-i Âlîyye’yi hareket edemeyecek derecede borca sokmuşlardı. Gelirlerin büyük bir bölümü borçlara karşılık tutulmuştur ki, şehrin temizliği için bile olsa bir küçük pul yapıştırıp bir gelir sağlamaya teşebbüs olursa ona da el koymaya çalışırlar.

Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar fevkalade büyük bir şey arzu ediyorlardı. Hüseyin Avni Paşa burada, Napolyon Bonapart gibi bir diktatör olmak, Mithat Paşa da meşrutiyetçi görünerek büyük bir ihtilali gerçekleştirmek amacıyla, barışı kuvvetli esaslarla korumak mümkün iken savaş çıkmasına sebep oldular. Fransız komünleri bozgundan faydalanıp hanedanı, Nüzhetiye köşkünde katliam etmeyi düşünmüşlerdi. Rejans usulünü gerçekleştirmek için Napolyon’un yaptığı gibi, aynı planla, terakkiperlik yalanıyla devleti tehlikeye attılar. Rusya, Almanya ve Avusturya üçlü ittifakı varken, İngiltere de menfaatlerini emniyet altına almak için bunlara umut vermiş olduğu halde, iki ortağa sahip bulunan Rusya’ya karşı pek az fedakârlıkla barışı korumak, devletin gücünü artırmanın lazım olduğu bir sırada gizli emellerini gerçekleştirmek için devleti savaşa sokmuşlardır ki, bu savaşın sonunda Ruslar Ayastefanos’a kadar gelmişlerdi. Cenab-ı Hakk’tan başka kimsenin yardımına mazhar olmadan, her türlü fedakârlığı göze alarak Allah’ın izni ve

EK-10-(devamı)

Peygamberimizin ruhani yardımlarıyla devleti büyük bir tehlikeden kurtarmayı başardığımızı, hiçbir vicdan ve insaf sahibi inkâr edemez. Bu gibilerin kisas-ı ilahiye uğradıklarını görüp teselli olmaktayız. Borçlanmalar sebebiyle Avrupa'ya borçlu olduğumuzdan, bu borçların ödenmesi için Avrupa'nın önerisi üzerine milletlerarası bir komisyon kurulmasına Bâb-ı Âlî muvafakat etmek üzereyken, mabeyn-i hümayunda üç gün üç gece meclis toplanıp Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulması başarılmıştır. Avrupa'nın da bir söyleyeceği kalmamıştı. Bunların hepsini hatıra getirmek bir tarih yazmakla mümkündür. Bu kadar mektepler açılmış, paralar devlete ve ahaliye yararlı olacak şekilde harcanarak epeyce demir yolu da yapılmıştır. Hatırlananların ancak onda biri yazılabiştir. Cenabı Hakk'a hamd olsun ki, Devlet-i Âlîyye bugün yine bir devlettir.

(B.B. Arş. Yld. Evr. Ks. I, No: 156/25 Zrf. No: 156) (Hocaoğlu, 1998: 74-77).

EK-11

Financial Turkey.

The London *Echo* of Nov. 16 says :

" Today it cannot be without advantage that we should glance at the Sultan's ability for war in regard to finance. Soldiers he has—brave men and well drilled, the flower of his Empire; his arms are of a newer pattern than those of Russia; it is in money that his weakness lies. The violent changes which have taken place in the value of various Turkish stocks during the last five months naturally give rise to anxiety on the part of the holders. There was first the declaration of war by France, then the financial difficulties, and now the still greater crisis, financial and political. We are not disposed to attach too much importance to Stock Exchange movements, knowing too well that they are often the result of devices to entrap the unwary; but in respect to Turkish stocks, we have no doubt whatever that the adverse movements of the past month or two are quite justifiable, and that what favorable changes have taken place are temporary, because not warranted by actual facts. Putting aside the political disquietude of this week as being natural enough in its way, seeing what are the obligations of this country with regard to the Eastern question, there is no doubt whatever that the excessive fluctuations since the outbreak of war has been the result of the unavoidable exposure of the financial embarrassments of the Turkish Ministers. It was well known before the war that the prices of the loans raised during the last four or five years were maintained by improper means. The bill transactions of Constantinople agents in connection with the temporary withdrawal of stock from the market were notorious, and when a panic ensued upon the outbreak of war these schemes more or less collapsed. The dividends paid during the war have been obtained with great difficulty. The official notification that they would be met in due course was delayed until there was great cause to fear that the money would not be forthcoming. But Turkey is a good borrower, and the requisite funds were obtained by pledging the unissued portion of the loan of £22,000,000, which was brought out last year. The engagements of October being arranged, the war was expected to be over and to leave Paris and London open for new applications. But the war is not yet over. Paris is every week becoming a less likely field for future financial operations, while in London, confidence in Turkish finance is greatly shaken. And, more important than all, the necessities of Turkey increase and draw nearer. The borrower, like the lender, must look around

EK-11-devami

in vain for the barest shadow of justification for these ever-recurring and ever-increasing difficulties. The Crimean war ought to have revealed to the Turkish mind the essential qualifications without which there could be no Ottoman Empire in Europe. But this great struggle seems to have conveyed only one lesson—how to borrow. In 1854 a six per cent. loan for £3,000,000 was raised upon the security of revenues to be paid by the Viceroy of Egypt; in 1855 a loan of £5,000,000, guaranteed by France and England; in 1858 an equal amount secured upon the revenues of Constantinople; in 1860 a loan of £2,070,000; in 1862 a loan of £8,000,000 secured by the tobacco, salt, and stamp duties; in 1863-4 another loan of £8,000,000 was raised, also secured by special revenues; in 1865, £36,363,636 new stock was issued at five per cent., and the same year a loan of £6,000,000 was raised at six per cent.; and lastly, in 1869, a loan of £22,000,000 was issued, secured upon the agricultural tithes, &c. In seventeen years, therefore, Turkey has borrowed abroad close upon £100,000,000 sterling, or between £5,000,000 and £6,000,000 a year. There is probably nothing to show for this; no railways, as in Russia; no material development, as in Roumania. It has all, or nearly all, gone in bridging over the pressing necessities of the Government, in prolonging the reign of misrule and corruption in one of the fairest portions of the world. All this has been known to the Ottoman Government. It has been pressed upon them in the most unmistakable manner. In 1854 six per cent. stock found subscribers at 80, and four years later (1865) at 85; but in 1869 not more than 62½ could be obtained from the British investor, willing and docile as he is proverbially. Then there was a rally for the drawings, and the dividends were regularly met. In 1862 it was not difficult to get 68. Since then the price has been falling lower and lower, in spite of the lottery inducements of large drawings. Three years later (1865) 65½ was accepted, and four years later again—in 1869—60½ had to be taken. But even this price exceeds by ten per cent. what this very stock has been freely dealt in during this still existing crisis. Let 'Young Turkey' take this to heart, that their country's six per cent. stock is at 60 in the market that raised a Turkish four per cent. loan—guaranteed by England and France—at 102½!"

The *Morning Post* thinks that, in the contingency of a loan to Russia being asked for, to be possibly applied to the attempted dismemberment of Turkey, the memory of the Crimean war alone ought to prevent even the speculators, who float foreign loans, from undertaking the business. In this matter our reputation as well as our interests are directly concerned. Russia has already had more of our money than is, perhaps, good for either. With all foreign countries we ought to be more careful in our dealings that directly or indirectly relate to war, and specially with Russia, for the selfish but most admissible reason that nearly every phase of Russian policy is diametrically opposed to the interests of England. The rumor of a Russian loan most probably rests on some foundation of fact. Should we hear no more of it the indication will be satisfactory. Should the loan be brought forward, it is to be hoped that it will, under present circumstances, be scouted and rejected.

EK-11-devamı: New York Times-01.12.1870-Türkiye Mâliyesi

16 Kasım tarihli The London Echo gazetesinin söylediğine göre:

Bugün mâli durum göz önüne alındığında, Sultan'ın savaş kabiliyetine bakmamız gerekir. Sultan'ın sahip olduğu cesur ve iyi eğitilmiş, devletin şerefi ve Sultan'ın sağ kolu olan askerleri Rusya'ninkilere göre daha yeni bir modeldir. Sultan'ın zayıflığının sebebi paradır. Son beş aydır çeşitli Türk hisse senetlerinin değerinde meydana gelen şiddetli değişiklikler, doğal olarak hissedarların kaygılarına neden oluyor. İlk olarak Fransa'nın savaş ilan etmesi, maddi sıkıntılar ve şimdi de mâli ve siyasi olarak daha da büyük krizler var. Menkul Kıymetler Borsası hareketlerine fazla önem verme eğiliminde değiliz, bunun tedbirsiz olanları tuzağa düşürme amacının bir sonucu olduğunu biliyoruz. Ancak, Türk hisse senetleri açısından, son bir iki aydaki olumsuz hareketlerin her ne sebeple olursa olsun meşru olduğuna hiç şüphemiz yok. Gerçekleşen olumlu değişiklikler geçici, çünkü bunlar gerçekler olarak garanti edilmiyorlar. Bu haftanın siyasi çekişmesini bir tarafa bırakıp, Doğu sorununun bu ülkenin yükümlülükleri olduğunu görerek, savaşın başlamasından bu yana meydana gelen aşırı dalgalanmaların Türk bakanlarının mâli sıkıntılara kaçınılmaz bir şekilde maruz kalması sonucunda oluştuğu konusunda şüphe yoktur. Savaştan önce, son dört veya beş yıl boyunca gündeme gelen kredi fiyatlarının uygun olmayan yollarla sağlandığı iyi biliniyordu. (Konstantinopolis) İstanbul temsilcilerinin fatura işlemleri piyasa stoklarının geçici şekilde geri çekilmesiyle bağlantılı olarak kötü bir ün kazandı ve savaşın başlangıcında ortaya çıkan bir panik büyük zorluklarla atlatıldı. Savaşın başlangıcından sonra planlar çökmüştü. Savaş sırasında ödenen paylar büyük zorluklarla elde edilmiştir. Vakti gelince karşılaşacakları resmi tebliğ, paranın önümüzdeki dönemde olmayacağından korkulan büyük bir sebep ortaya çıkana kadar ertelendi. Ama Türkiye iyi borçlanan bir ülke. Gerekli fonlar, geçen yıl ortaya çıkarılan 22 milyon poundluk borcun ödenmemiş kısmının vaadiyle elde edildi. Ekim ayı düzenlemeleri sonrasında savaşın bitmesi ve Paris ve Londra'da yeni başvurular için açık bırakılması bekleniyordu. Ama savaş henüz bitmemişti. Paris, her hafta sonraki finansal operasyonlar için daha az olası bir alan haline geliyor, Londra'da ise, Türk finansmanına olan güven büyük oranda çalkalanıyor. Ve hepsinden önemlisi Türkiye'nin ihtiyaçları artıyor ve yaklaşıyor. Türkiye borç veren, borç alan gibi bu aşırı tekrar eden ve aşırı artan güçlüklerin gerekçesinin gölgesinde boşuna bakıyor olmalı. Kırım Harbi'nin, Avrupa'da

EK-11-(devamı)

olan temel niteliklerin Osmanlı Devleti'nde olmadığını Türk zihniyetine açıklaması gerekirdi. Ancak bu mücadele, sadece nasıl borç alınacağına dair bir ders verdi. 1854 yılında Mısır vergisi teminat gösterilerek % 6 oranında faiz ile 3 milyon sterlinlik bir kredi sağlandı. 1860'ta Fransa ve İngiltere tarafından teminat altına alınmış 5 milyon sterlinlik bir kredi; 1858'de İstanbul'un gelirlerine eşit miktarda teminat altına alındı, 1860'ta 2.070.000 sterlinlik bir kredi; 1862'de tütün, tuz ve damga vergileriyle güvence altına alınmış 8 milyon sterlinlik bir kredi, 1863 yılında 8 milyon sterlinlik bir başka kredi -özel gelirlerle de güvence altına alındı-; 1865 yılında 36.363.636 sterlin yeni hisse % 5, bir yıl içinde 6 milyon sterlinden % 6 faiz ikinci olarak 1869 yılında aşâr vergisi ile güvence altına alınan 22 milyon sterlinden bir kredi verildi. Dolayısıyla, 17 yılda yurtdışından 100 milyon sterlin ya da yıllık 5-6 milyon arasında borç almıştır. Muhtemelen ellerinde bunu gösterecekleri hiçbir şey yok. Rusya'da olduğu gibi demiryolları yok; Romanya'da olduğu gibi hiçbir maddi gelişme yok. Hükûmetin acil ihtiyaçları üzerine köprü kuran, dünyanın en adil yerlerinden birinde kötü yönetim ve yolsuzluğun süresinin uzatılmasına neden olan şeylerin hepsi ya da hemen hepsi var. Tüm bunlar Osmanlı Hükûmeti tarafından biliniyor. Onlara en açık bir şekilde de baskı yapılmıştır. 1854'te % 6, hisse 80'de abone bulurken, 1865'te 85'te buldu; ama 1869'da herkesçe bilindiği gibi uysal ve istekli olan İngiliz yatırımcıdan 62'nin yarısını geçmeyecek şekilde temin edebilirdi. Sonra poliçe çekimlerinde bir güçlenme vardı ve hisseler düzenli olarak karşılandı. 1862'de 68 oranına ulaşmak zor olmadı. O zamandan beri bedeli günden güne büyük poliçe çekimlerinin piyango teşviklerine rağmen daha da azaldı. Üç sene sonra (1865) 65'in yarısı olarak kabul edildi ve 4 yıl sonra tekrardan 60'ın yarısı alınmak zorunda kalındı. Ancak bu fiyat bile % 10'u aşıyor. Bu mevcut hisse devam eden bu kriz boyunca serbest dağıtıldı.

The Morning Post muhtemelen Türkiye'yi parçalama teşebbüsü için uygulanan, Rusya için talep edilen bir kredinin ihtimalinde, yalnızca Kırım Harbi'nin anısının, dış kredileri piyasaya çıkaran borsacıların bile işi üstlenmelerinin önlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu şekilde itibarımız ve menfaatlerimiz doğrudan ilgilidir. Rusya, paramızdan daha çok, belki de ikisi için de iyi durumda. Tüm yabancı ülkelerle doğrudan veya dolaylı olarak savaşla ilgili olan ilişkilerimizde daha dikkatli olmalıyız. Rus politikasının neredeyse her aşamasının İngiltere'nin çıkarlarına tamamen aykırı olması bencil, ancak kabul edilebilir bir nedendir. Bir Rus kredisinin söylentisi muhtemelen birtakım gerçeğe dayanmaktadır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Peker, Şeyma
Uyruğu : TC
Doğum tarihi ve yeri : 23.01.1989/Aydın
E-posta : seymapeker89@hotmail.com

Eğitim derecesi	Okul/program	Mezuniyet yılı
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2015
Lise	M.N.Ç. Anadolu Lisesi (Antalya)	2011

Yabancı dili

Almanca (YÖK-DİL Puanı: 65)

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

